

František Palko
Stavebná revolúcia

Sila genia loci
Fenomén identity miesta

Dedičstvo Petržalka
Sídlišká dnešnými očami

URBANITA

1-2/2014 | 26. ročník



Duch miesta

Editoriál

Vážení čitatelia,

držíte v rukách vynovené číslo časopisu Urbanita. Nový je nielen dizajn, ale zmeny nastali aj v tíme, ktorý časopis pripravuje. Zmenila sa redakčná rada a posilnili sme úlohu odborných gestorov. Dali sme im voľnejšiu ruku, aby sa mohli viac spolupodieľať na tvorbe každého čísla. Verím, že pozitívne výsledky ich práce si všimnete už v obsahu tohto čísla, za čo im ďakujeme. V budúcnosti to budú práve oni, ktorí vám predstavia každé nové číslo.



Dušana Groskopová
šéfredaktorka

Samozrejme, príprava novej koncepcie časopisu trvá určitý čas. Verím však, že všetko vynaložené úsilie, ktoré sme tomuto projektu venovali, sa oplatilo a témy na stránkach tohto čísla vás zaujmú. Nielen ako oddychové čítanie, ale aj ako inšpirácia pri vašej odbornej práci.

Snažili sme sa udržať špecifický duch časopisu Urbanita rovnako, ako si svoj špecifický genius loci udržujú aj niektoré miesta, sídliská alebo budovy. Práve duch miesta je nosnou témou tohto čísla. Zisťovali sme, ako vzniká, či a ako sa dá rozvíjať. Skúmali sme, či ľudia oceňujú unikátne a ťažko definovateľné emócie, ktoré niektoré obytné zóny vyvolávajú.

Druhou úzko súvisiacou témou tohto čísla je dedičstvo sídlisk na Slovensku. Práve sídliská do značnej miery sformovali ráz mnohých miest a dodnes ovplyvňujú životy stoviek tisícov obyvateľov. Oni v sídliskách nielen bývajú, spia alebo nakupujú, ale v nich žijú. Hľadajú spôsoby, ako v nich tráviť voľný čas, relaxovať.

Verím, že spracovanie oboch tém vás zaujme. Vo vynovenom štýle chceme pokračovať aj v ďalších mesiacoch a budeme sa snažiť prinášať vám rovnako zaujímavé témy aj v budúcnosti.

Prajem vám príjemné čítanie.

Redakčná rada

Ing. Gabriela Jarošová

predsedníčka
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
odbor komunikácie*

Ing. Tibor Németh

podpredseda
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR, generálny
riaditeľ sekcie výstavby*

Ing. arch. Elena Szolgayová, PhD.

podpredsedníčka
*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR, generálna
riaditeľka sekcie bytovej politiky
a mestského rozvoja*

Ing. arch. Andrej Alexy

*Slovenská komora architektov,
člen predstavenstva*

Mgr. Zoja Droppová

*Spolok architektov Slovenska,
Projekt Revue*

Ing. Branislav Dudáš

*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
kancelária štátneho tajomníka*

Mgr. Dušana Groskopová

*Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja SR,
odbor komunikácie*

Ing. arch. Ingrid Konrad

Hlavná architektka mesta Bratislavy

Ing. arch. Peter Kovačik

*Zväz stavebných podnikateľov
Slovenska*

prof. Ing. Dušan Petráš, PhD.

*Združenie pre podporu obnovy
bytových domov, prezident*

Ing. Dana Pišťová

*Štátny fond rozvoja bývania,
generálna riaditeľka*

doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

*Slovenská technická univerzita
v Bratislave, dekanka Fakulty
architektúry*

Obsah



8

6 / ZAUJALO NÁS
Čo nás zaujalo z oblasti urbanizmu a architektúry

8 / F. PALKO: PORIADOK V STAVBÁCH
Rozhovor so štátnym tajomníkom Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR

14 / TÉMA: SILA GENIA LOCI

16 / OBRAZ MIEST
Fenomén identity miesta
doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

20 / IDENTITA KOŠÍC
Európske hlavné mesto kultúry
doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

22 / TRANSFORMÁCIA BRATISLAVY
Bratislava a jej najväčšie premeny
doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

24 / REGIONALIZMUS V ARCHITEKTÚRE
Európska scéna
Ing. arch. Pavel Paňák

28 / GENIUS LOCI A KRAJINÁRSKA TVORBA
Príklad Mikroregión Radošinka
Ing. Anna Dobrucká, PhD.

32 / KRAJINA HRANÍC A KRIŽOVATIEK
Vytváranie genia loci na území Slovenska
prof. Ing. arch. Julián Keppl, CSc.

36 / SOCIOPRIESTOROVÝ ROZMER GENIA LOCI
Fenomén slovenskej reality
Mgr. Ľubomír Falťan, CSc.

40 / TRIKRÁT A VŽDY INAK
Príklady prístupu ku geniu loci
Ing. Anna Dobrucká, PhD.

42 / TÉMA: DEDIČSTVO SÍDLISK

44 / SLOVENSKÉ ZAČIATKY
Výstavba sídlisk na Slovensku
prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD.

50

50 / ŠPECIFIKÁ BRATISLAVY
Budovanie panelových sídlisk v hlavnom meste
prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD.

52 / IDENTITA SÍDLISK
Možnosti hľadania identity
Mgr. Matej Jaššo, PhD.

56 / URBANISTICKÉ SÚŤAŽE NA SLOVENSKU
Vízie a spoločenské obmedzenia
prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.

62 / ŠTÚDIE A PLÁNY HUMANIZÁCIE SÍDLISK
Otázky urbanistickej stability a etiky
Ing. arch. Jan Komrska, CSc.

66 / VÍZIE PETRŽALSKEJ MESTSKEJ TRIEDY
Plán verzus realita výstavby Petržalky
Mgr. Peter Szalay, PhD.

70 / REGENERÁCIA PETRŽALKY
Centrum Gercenova
Ing. arch. Katarína Boháčová, PhD.

74 / POUŽITÁ LITERATÚRA

URBANITA

Časopis o urbanizme a územnom plánovaní
ročník 26 • Jún 2014
ISSN 0139-5912
Zápis v zozname periodickej tlače EV3776/09

Vydavateľ:
Ministerstvo dopravy, výstavby
a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky
(MDVRR SR)
Námestie slobody 6
P.O.BOX 100, 810 05 Bratislava
www.mindop.sk

Šéfredaktorka:
Mgr. Dušana Groskopová
MDVRR SR
telefón: 02/594 94 773
e-mail: info@mindop.sk

Odborná gestorka témy Sila genia loci
doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.

Odborný gestor témy Dedičstvo sídlisk:
prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD.

Grafická úprava: MDVRR SR

Foto na titulnej strane: Shutterstock.com

Jazyková úprava:
Mgr. Silvia Mičeková
MDVRR SR

Tlač: Fetex, s. r. o.

Názory publikované v článkoch nemusia vždy vyjadrovať stanovisko vydavateľa. Za správnosť a pôvodnosť uvedených informácií zodpovedá autor. Vydavateľ si vyhradzuje právo redakčnej a jazykovej úpravy textu a výberu fotodokumentácie. Akékoľvek kopírovanie textov a grafických častí časopisu je povolené len so súhlasom vydavateľa.

Urbanizmus v centre pozornosti

Zaujímavé urbanistické a krajinárske projekty si mohli koncom apríla pozrieť návštevníci výstavy Land-Urbia 2014 v Nitre. Zorganizovalo ju Združenie pre urbanizmus a územné plánovanie na Slovensku pri Spolku architektov Slovenska. V rámci výstavy boli odprezentované aj viaceré udeľené ceny – Cena za urbanizmus 2013, Cena E. Belluša 2013, Cena D. Jurkoviča 2013.

Súčasťou výstavy bola štvordňová odborná medzinárodná konferencia s témou Verejné priestranstvá a identita. V rámci nej bol vyčlenený priestor pre prezentáciu legislatívy a zdôraznenie vzájomnej väzby zákonov z rôznych rezortov. Odznela aj myšlienka, že odborné organizácie ako útvar hlavného architekta by mali mať prinajmenšom krajské mestá, a to tak pre samotné mesto, ako aj pre vidiek. Priestor dostali okrem slovenských odborníkov aj účastníci z Maďarska, Česka i Poľska.

Pozornosť bola venovaná napríklad Košiciam ako Európskemu hlavnému mestu kultúry pre rok 2013. Profesor Oto Hudec z Ekonomickej fakulty Technickej univerzity Košice poukázal na to, že najúspešnejšie boli práve tie akcie, ktoré sa diali na verejných priestranstvách. Andrej Šteiner z Karpatského rozvojového inštitútu zase poukázal na úlohu zelene v mestách. Pre ochladzovanie a kompenzáciu prehrievania mestského prostredia majú podľa jeho slov efekt najmä husté koruny stromov, pričom je potrebná rozloha minimálne 2 hektáre. Významný je tiež vplyv zelene pri zadržiavaní vody v území. Živá diskusia sa rozprúdila pri téme verejných priestranstiev súčasnej dediny či ďalších témach konferencie.

Zdroj: Združenie pre urbanizmus a územné plánovanie

Inovácie v udržateľnej architektúre

Téma udržateľnosti v architektúre a vo výstavbe je stále veľmi aktuálna. Nasvedčuje tomu aj 4. ročník medzinárodnej odbornej konferencie, ktorú pripravilo vydavateľstvo Eurostav v spolupráci so Slovenskou radou pre zelené budovy. Konala sa začiatkom apríla tohto roku v Bratislave a zamerala sa na inovácie v udržateľnej architektúre.

V rámci 4 odborných blokov vystúpili viacerí zaujímaví zahraniční hostia. Dánsky architekt Kasper Guldager vo svojej prednáške predstavil

päť inovačných stratégií, ktoré pomáhajú pri navrhovaní lepších budov a zlepšovaní životného prostredia. Hlavná architektka Kodane Tina Saaby zrozumiteľným spôsobom predstavila víziu a plán, ako urobiť z hlavného mesta Dánska udržateľné mesto. Nemecký architekt Martin Haas sa vo svojom príspevku zamerlal na potrebu nového celospoločenského rebríčka hodnôt a na nové ekonomické modely. Holandská architektka Birgit Dulski zase prezentovala skúsenosti s obnovou historických

budov a vyzdvihla potrebu prepojiť túto obnovu s využívaním obnoviteľných zdrojov.

Na konferencii nechýbali ani príklady výstavby udržateľných budov na Slovensku. Architekt Miroslav Marko prezentoval trnavský projekt Zelené átrium, ktorý je v súčasnosti vo výstavbe. V rámci hotových realizácií upútali pozornosť napríklad závod Schindler v Dunajskej Strede či budova Ecopoint v Košiciach. Zuzana Hudeková z Magistrátu hlavného mesta zase predstavila projekt GUGLE, v rámci ktorého sa v Bratislave zrekonštruuje niekoľko vybraných budov do vysokého energetického štandardu.

Po ukončení odbornej konferencie bol vyhlásený laureát Ceny časopisu Eurostav s názvom VISIO 2020, ktorým sa stala budova Ecopoint v Košiciach.

Zdroj a foto: Vydavateľstvo Eurostav

Ocenená budova Ecopoint



Odštartovala súťaž Stavba roka 2014

Aj tento rok sa usutoční celoštátna súťaž Stavba roka 2014. Do konca júna bolo možné prihlásiť do súťaže všetky stavebné diela realizované na území Slovenskej republiky. Podmienkou bolo, aby bola stavba dokončená a bolo na ňu vydané kolaudačné rozhodnutie s nadobudnutím jeho právoplatnosti v období od 1. apríla 2012 do 31. októbra 2014.

Prihlásené stavby v dvoch kolách posúdi a vyhodnotí odborná porota s medzinárodnou účasťou. Koncom roka 2014 sa v Bratislave uskutoční slávnostné vy-



Stavba roka 2013 – CENTRAL, Bratislava

hlásenie výsledkov súťaže a odovzdávanie cien. Súčasťou tohto, v poradí už 20. ročníka bude opäť aj Cena verejnosti. Jej víťaza určia v internetovom hlasovaní v mesiaci október 2014 návštevníci portálu zoznam.sk. Organizátorom súťaže je Združenie pre rozvoj slovenskej ar-

chitektúry a stavebníctva – ABF Slovakia a jedným z vyhlasovateľov je Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR. Odbornými garantmi sú Slovenská komora stavebných inžinierov a Slovenská komora architektov.

Zdroj a foto: www.stavbaroka.eu

Ocenili progresívne a dostupné bývanie

Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR aj v tomto roku ocenilo najlepšie cenovo dostupné riešenia výstavby bytových domov. Do 16. ročníka súťaže Progresívne, cenovo dostupné bývanie sa zapojilo celkovo 27 stavieb, ktoré súťažili v troch kategóriách.

Na základe rozhodnutia poroty bolo udelených 9 cien, jedna mimoriadna vecná cena a čestné uznanie. Zároveň sa odborná porota rozhodla udeliť čestné uznanie starostom obcí Krížová Ves, Spišské Tomášovce a Vydrany za aktivity podporujúce parti-

cipatívny model výstavby, ako aj celkovú starostlivosť o rozvoj bývania v obci.

Slávnostné odovzdávanie cien bolo spojené s odbornou konferenciou pre samosprávy. Hlavnými témami boli najnovšie informácie z oblasti bytovej politiky, príprava nového stavebného zákona a problematika verejného obstarávania v oblasti výstavby nájomných bytov. Konferencia poskytla samosprávam priestor, aby si mohli efektívne vymieňať svoje skúsenosti z oblasti výstavby a bytovej politiky.

Zdroj a foto: MDVRR SR



1. miesto – bytový dom, Spišské Podhradie

Súťaž, ktorá ovplyvní osud Petržalky, má víťaza

Medzinárodná ideová urbanistická súťaž návrhov Riešenie centrálnej rozvojovej osi Petržalky už má víťaza. Porota vybrala najlepší návrh, ktorý sa stane podkladom na obstaranie urbanistickej štúdie a bude slúžiť na vypracovanie územných plánov zón podrobne regulujúcich budúci rozvoj dotknutého územia. Prvú cenu získali autori prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD., a Ing. Ladislav Benček so spoluautormi Ing. Karolom Görnerom a Ing. arch. Luciou Štefancovou a spolupracovníkmi Ing. arch. Igorom Hianikom a Ing. arch. Nikolou Winkovou.

Pri príležitosti vyhlásenia výsledkov tejto súťaže, ktorá sa týka novej električkovej trate spájajúcej pravý a ľavý breh Dunaja v Bratislave, zorganizoval koncom mája vedeckú konferenciu Francúzsky inštitút v spolupráci s hlav-

ným mestom Slovenska Bratislavou. Práve výsledky súťaže poňali organizatori ako výzvu k verejnej diskusii. Vychádzali z toho, že nad technicko-dopravným problémom prepojenia sídliska s centrom mesta by mal prevážiť udržateľný koncept rozvoja. Položili si tiež otázku, ako relevantne zapojiť verejnosť a ako reflektovať jej požiadavky v budúcnosti riešeníach. Osobitnú pozornosť venovali tomu, aby celú problematiku ukázali z viacerých uhlov pohľadu. A to nielen z pohľadu architekta, urbanistu či výskumného pracovníka, ale aj politika. Na podujatí vystúpili okrem slovenských osobností aj viacerí francúzski špecialisti, ktorí na príkladoch európskych miest hovorili o električkových tratiach a ich vplyve na štruktúru mesta.

Zdroj: Francúzsky inštitút, Magistrát hlavného mesta SR Bratislava

Spojenie dizajnu a architektúry



Koncom mája mohli obyvatelia i návštevníci hlavného mesta navštíviť viacero podujatí organizovaných v rámci festivalu Dni architektúry a dizajnu 2014, ktorého cieľom je predstaviť tieto dve oblasti odbornej i laickej verejnosti pútavou formou. V rámci piateho ročníka sa uskutočnilo na rôznych miestach v Bratislave množstvo prednášok prezentácií, výstav, seminárov, workshopov a diskusií. K sprievodným akciám patrili aj otvorené architektonické ateliéry a premietanie filmov o architektúre.

Súčasťou hlavného programu bola inštalácia v Primaciálnom paláci, ktorý patrí k najkrajším klasicistickým stavbám Bratislavy. Táto výberová medzinárodná prehliadka poskytla pohľad do súčasného dizajnu nábytku, bytových doplnkov, úžitkového umenia i svetidiel. Predstavila inšpiratívne architektonické a dizajnérske zoskupenia z Holandska, Belgicka, Chile a Slovinska. Tohtoročnou novinkou bola Prehliadka prác mladej generácie domácej scény architektúry a dizajnu v bratislavskej Starej tržnici. Prezentácia súčasného slovenského dizajnu sa odohrávala aj vo výkladoch ulíc Laurinská a Panská.

Úlohou podujatia Dní architektúry a dizajnu je komplexne podporiť ďalší urbanistický rozvoj nielen Bratislavy, ale celého Slovenska. Propaguje slovenskú architektúru, konfrontuje ju s tou svetovou, napomáha zvyšovať kultúrne povedomie verejnosti. Oboznamuje verejnosť s víziami budúceho vývoja v architektúre a dizajne.

Zdroj a foto: www.daad.sk

František Palko: Poriadok v stavbách

V ostatných rokoch sa často hovorilo o potrebe zmeniť stavebný zákon, no nepodarilo sa pripraviť životaschopný návrh. Po neúspešných pokusoch teraz konečne mieri do parlamentu úplne nové znenie tohto zákona. O vzniku, príprave a najväčších novinkách sme sa rozprávali so štátnym tajomníkom ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Františkom Palkom, ktorý zohral kľúčovú úlohu pri jeho tvorbe.

Predošlý stavebný zákon platil takmer štyri desaťročia, čo bolo v ňom podľa Vášho názoru najviac problematické? Prečo ste sa rozhodli vypracovať úplne nové znenie tohto zákona?

Problematických miest v tomto zákone bolo viac než dosť. Nedá sa vytiahnuť len jedno. Treba si uvedomiť, že pôvodný rámec zákona vznikol ešte v roku 1976. Teda v čase socializmu, keď prakticky neexistovalo súkromné vlastníctvo a výstavba bola prevažne centrálné riadená štátom. Odvtedy bol zákon až 32-krát novelizovaný a dvakrát do neho svojimi nálezmi dokonca zasiahol Ústavný súd SR. Všetky tieto čiastkové zmeny mali priblížiť stavebný zákon novým ústavným pomerom a medzinárodným záväzkom Slovenskej republiky. Mali zohľadniť princípy trhového hospodárstva, rovnosť druhov vlastníctva, decentralizáciu verejnej správy či rastúce požiadavky na ochranu životného prostredia. Napriek tejto snahe je súčasný stavebný zákon značne zastaraný, neflexibilný a nevystihuje súčasné potreby v územnom plánovaní a výstavbe. Zaostáva tiež svojou legislatívnou konštrukciou, usporiadaním právnych vzťahov, terminológiou a formami verejnej správy.

Jediným možným riešením preto bolo vytvoriť úplne nový zákon. Odborníci z brandže to vedeli už dávno, no nemali politickú podporu. Keď som nastúpil do funkcie, bolo mi jasné, že z toho treba urobiť prioritu. Z toho dôvodu pod mojím vedením vznikla široká odborná pracovná skupina, aby sme vypracovali čo najlepší návrh zákona. Na príprave sa podieľali nielen naši odborníci z ministerstva a experti z ďalších oblastí verejnej správy, ale aj mnohí odborníci z praxe. Počnúc zástupcami profesijných združení, akademickej obce, stavebných firiem, firiem podnikajúcich v oblasti inžinierskych sietí až po odborníkov v oblasti urbanizmu.

Dajú sa vôbec zladit' záujmy takých rozličných skupín?

Záujmy rozličných skupín sú, boli aj budú. Je to dané rôznorodosťou názorov, myšlienok a postavenia nielen obcí, investorov, stavebných firiem, ale aj zástupcov verejnej správy. I napriek často veľmi odlišným názorom medzi jednotlivými členmi pracovnej skupiny sa nám podarilo dosiahnuť kompromis. Aj vďaka tomu, že členovia pracovných skupín pristupovali k rokovaniam konštruktívne. Sami si totiž uvedomovali, že bez menších či väčších ústupkov

sa nám nepodarí dosiahnuť nič. Som preto nesmierne rád, že sme vytvorili taký návrh zákona, ktorý je prijateľný pre všetkých zúčastnených. Vnímam to aj ako znak rozumovej zrelosti spoločnosti.

Zákon ste predložili na diskusiu aj širokej verejnosti, to je v našich podmienkach naozaj zriedkavé. Čo ste od tohto kroku očakávali?

Ako som už spomínal, chceli sme pripraviť zákon, ktorý naozaj čo najlepšie odzrkadľuje potreby ľudí i firiem. Široká verejná diskusia je ideálny spôsob, ako to dosiahnuť. Odštartovali sme ju tlačovou konferenciou, inzerátmi v tlači a návrh zákona sme zverejnili na našej internetovej stránke, aby si ho každý mohol prečítať. Podnety a názory sme zbierali zhruba od polovice júla do polovice decembra. Celkovo sme dostali viac ako 700 vecných pripomienok od občanov a rôznych organizácií i inštitúcií. Týkali sa takmer všetkých oblastí stavebného zákona vrátane územného plánovania a výstavby. Každú štvrtú pripomienku pritom naši odborníci vyhodnotili ako čiastočne alebo úplne akceptovateľnú a zapracovali sme ju do nového znenia návrhu stavebného zákona.

Ste s týmto výsledkom spokojný? Je podľa vašich skúseností verejná diskusia prínosná pre takéto komplikované zákony, v ktorých sa laici často ani nevyznajú?

Určite áno, som o tom presvedčený. Takáto príprava zákona má výhody hneď v troch rovinách. V prvom rade zbierame priamo názory a pripomienky od občanov a odborníkov, ktorých podnety vychádzajú priamo z praxe. Je to spôsob, ako zlepšiť aplikačnú prax, spresniť prípadné nejasnosti či odstrániť drobné nedostatky. Už pri tvorbe zákona tak sčasti predchádzame problémom, ktoré sa obvykle ukážu až mesiace po tom, keď nová legislatíva nadobudne platnosť.

Po druhé, verejná diskusia je jasným signálom pre občanov a firmy, že zákony tvoríme hlavne pre nich. Zákony totiž nemajú byť písané pre pohodlie úradníkov. Majú byť tvorené tak, aby štátna či verejná správa poskytovala občanom čo najkvalitnejšie služby. Tretím nezanedbateľným faktom je to, že odbornú i laickú verejnosť dopredu pripravujeme na chystané zmeny. Je dobré, ak ide informačná kampaň ruka v ruke s plánovanými zmenami. Hlavne ak ide o takúto veľkú zmenu.

Aké hlavné zmeny teda zákon prinesie a čo je ich cieľom?

Predovšetkým chceme zefektívniť rozhodovanie a znížiť byrokratickú záťaž. Naším cieľom je, aby konania na stavebných úradoch boli pre občanov i firmy jednoduchšie a urýchlili sa povoľovacie procesy. Zároveň chceme zvýšiť profesionalitu stavebných úradov, pretože iba od dostatočne vzdelaných či vyskúšaných úradníkov môžeme očakávať kvalitné rozhodnutia. V neposlednom rade chceme po desaťročiach privierania očí zaviesť poriadok do územia a odstrániť čierne stavby, ktoré by nevznikli, ak by sa zákony dodržiavali. Nový stavebný zákon bude preto komplexne riešiť celú problematiku územného plánovania a stavebného poriadku. Počnúc reguláciou ďalšieho rozvoja a využitia územia na úrovni Slovenska, krajov i obcí, cez projektovú prípravu stavieb, procesy povoľovania a realizáciu stavieb, až po ich dokončenie kolaudáciou. To, samozrejme, zahŕňa aj nové opatrenia v oblasti štátneho stavebného dohľadu alebo zmeny v sankciách za porušenie stavebného zákona.

Hovoríte o efektívnejšom rozhodovaní a menšej byrokracii. Ako sa to prejaví v praxi?

Zjednodušíme a zrýchlíme územné konania. Dnes máme 4 územné konania, a to konanie o umiestnení stavby, o využití územia, o chránenom území alebo o ochrannom pásme a konanie o stavebnej uzávere. Po novom budú už len dve – konanie o umiestnení stavby a konanie o zmene využívania pozemkov. Ak bude mať obec vypracovaný aj zastavovací plán, nebude potrebné ani konanie o umiestnení stavby. Stavebník v takomto prípade bude musieť absolvovať už len jedno konanie.

Všetky tieto zmeny prinesú nielen značný pokles byrokratickej záťaže, ale aj výraznú úsporu času. Napríklad, ak bude chcieť stavebník postaviť rodinný dom, povoľovacie procesy sa skrátia v priemere o tri mesiace. To platí pre rodinné domy s plochou do 300 m² s dvomi nadzemnými a jedným podzemným podlažím a podkrovím, ktoré patria medzi jednoduché stavby.

Chceme tiež umožniť, aby bola spolu s hlavnou jednoduchou stavbou povolená aj iná špeciálna stavba. Napríklad pri spomínanom rodinnom dome by stavebník mohol získať povolenia aj na vybudovanie studne, domovej čistiare odpadových vôd či na pripojenie pozemku na verejnú komunikáciu. Podmienkou je, aby s tým súhlasil špeciálny stavebný úrad v záväznom stanovisku.



Nový stavebný zákon bude preto komplexne riešiť celú problematiku územného plánovania a stavebného poriadku.

Spomenuli ste aj problém profesionality úradov a úradníkov. Nemôže zníženie počtu úradov paradoxne predĺžiť konania a spôsobiť komplikácie obyvateľom i firmám?

Nemyslím si, že by mal vzniknúť takýto problém. Ak chceme skvalitniť prácu stavebných úradov, nevyhneme sa zmenám. Aj samotná prax ukazuje, že dnešné fungovanie stavebných úradov nie je optimálne. Niekedy vstupujú do rozhodovania aj blízke vzťahy úradníkov a obyvateľov obcí, pričom sa zabúda na dôsledné dodržiavanie zákonov. Úrady nekonajú aj vtedy, keď by podľa zákona mali. A naopak, niektoré konania sa neúmerne predlžujú. To môže vyplývať nielen z nečinnosti stavebných úradov, ale aj z nedostatočnej profesionality či slabého personálneho zabezpečenia. Ak na úrade pracuje len jeden či dvaja ľudia, v prípade ich výpadku je naozaj problém zabezpečiť adekvátny výkon činností. To potrebujeme zmeniť.

Ako bude teda systém vyzerat' v porovnaní s tým súčasným?

V súčasnosti je stavebným úradom každá obec. Mnohé obce, najmä tie malé, nedokážu výkon stavebného

úradu samostatne zabezpečiť. Zákon takýmto obciam umožňuje združovať sa do spoločných stavebných úradov. Spoločné úrady však často vznikajú skôr podľa politickej a spoločenskej situácie, nie podľa reálnych potrieb ľudí či geografickej situácie. Stáva sa napríklad, že po voľbách sa spoločné úrady často preskupujú a menia len na základe politickej orientácie.

Preto chceme presunúť výkon činností stavebného úradu do vybraných obcí v sídlach stavebných obvodov. Navrhujeme, aby bolo zhruba 230 stavebných obvodov. Presný počet určí svojim nariadením vláda. Podľa nášho návrhu má byť približne trojnásobne viac stavebných obvodov ako máme v súčasnosti okresov, čo je podľa môjho názoru dostatočne hustá sieť. Všetky naše kroky smerujú k stabilizovaniu stavebných obvodov a skvalitneniu práce stavebných úradov. Umožní nám to zároveň efektívnejšie zvyšovať profesionalitu samotných úradníkov, čo bude v konečnom dôsledku výhodné aj pre firmy a občanov.

Ako zabezpečíte, aby nové úrady v sídlach stavebných obvodov naozaj robili svoju prácu lepšie?

Budeme predovšetkým dbať na kvalitu samotných úradníkov a ich vzdelávanie. Dnes môže na stavebnom úrade pracovať aj stredoškólak či vysokoškólak bez akejkoľvek praxe. Na to, aby získal potrebnú odbornú prípravu, má pritom jeden celý rok. Ako môže teda kvalifikovane a v súlade so zákonom rozhodovať nováčik, ak ho nikto patrične nezaučil?

V novom návrhu stavebného zákona sme preto zaviedli podmienku, že každý musí mať nielen vhodné vzdelanie, ale aj skúsenosti. Stredoškóľáci, ktorí vyštudovali školu so stavebným zameraním, musia mať minimálne 5 rokov praxe. Vysokoškólakom bude stačiť prax 2 roky, pričom musia mať ukončené vzdelanie architektonického, stavebného alebo právnického zamerania. Každý nový zamestnanec stavebného úradu bude musieť navyše prejsť odbornou prípravou už 3 mesiace pred svojím zaradením. A každých 10 rokov bude musieť zložiť skúšky, aby sme mali istotu, že svoju prácu si vie plniť naozaj dobre.

Väčšie nároky sa budú klásť aj na technicky náročné stavby. Čo prinesie návrh nového stavebného zákona a z čoho vyplývala táto potreba?

Predovšetkým chceme zvýšiť bezpečnosť. Nekvalitná práca pri navrhovaní alebo realizácii stavieb, akými sú mosty, tunely či napríklad výškové budovy, môže mať totiž fatálne dôsledky. Všetkým stavbám, ktoré patria do skupiny vyhradených stavieb, bude preto v budúcnosti venovaná zvýšená pozornosť a priebežná kontrola. A to z hľadiska statickej, požiarnej bezpečnosti i z hľadiska vplyvu na okolie. Projekty budú môcť vypracovať výlučne odborne spôsobilé osoby, teda architekti alebo stavební inžinieri. K statickému posudku, ktorý je súčasťou projektovej dokumentácie stavby, bude treba priložiť aj takzvané kontrolné statické posúdenie od kontrolného statika. Jeho obsahom bude preverenie správnosti statických a dynamických výpočtov statického posudku.

Náš návrh stavebného zákona zároveň zavádza úplne nový inštitút – stavebno-technický dozor. Pôjde o vyššiu a zodpovednejšiu formu stavebného dozoru, pri ktorom bude širší rozsah oprávnení. Zároveň sa od dozorov bude vyžadovať aj vyššia forma odbornej spôsobilosti. A to jednak v obsahu kvalifikačných predpokladov, ale aj v obsahu skúšky odbornej spôsobilosti. Samozrejme, zlyhania sa nedajú nikdy vylúčiť. My však chceme urobiť čo najviac pre to, aby sme minimalizovali priestor na prípadné chyby.

Novinkou bude aj úprava povoľovania reklamných stavieb. Doteraz boli totiž regulované hlavne prostredníctvom všeobecne záväzných nariadení obcí.

Máte pravdu. Súčasná právna úprava sa totiž ukázala ako nedostatočná. Žiaden zákon presne nestanovuje povoľovacie procesy. Nikde nie je stanovené, ako reklamné stavby umiestňovať, povoľovať alebo odstraňovať, dokonca chýba aj ich legislatívna definícia. A práve preto sa na nás obracajú mnohí nespokojní občania i starostovia obcí, ktorí si s týmto problémom nevedia poradiť. Veľké reklamné billboardy často vznikajú v intraviláne obcí aj mimo nich bez akýchkoľvek povolení, niektoré stoja na cudzích pozemkoch či v ochranných pásmach cestnej infraštruktúry. V niektorých lokalitách neúmerne množstvo reklamy rozptyľuje pozornosť vodičov a zakrýva dopravné značky, čo ohrozuje aj bezpečnosť cestnej premávky. Preto chceme, aby boli podmienky na budovanie reklamných stavieb jasne stanovené. Podrobne upravujeme nielen nové členenie, povoľovanie a odstraňovanie týchto stavieb, ale definujeme aj povinnosti vlastníkov reklamných stavieb.

Skúsme sa teraz pozrieť bližšie na to, aké zmeny nastanú v oblasti územného plánovania.

Predovšetkým sme prehodnotili stupne územnoplánovacej dokumentácie, ich obsah, formu a vzájomnú väzbu. Týmto krokom chceme dosiahnuť kvalitnú koordináciu zámerov i záujmov v jednotlivých územiach i ochranu verejného záujmu. Chceme vytvoriť jasné podmienky na výstavbu a predpoklady pre hospodársky rozvoj. Zároveň zavádzame takpovediac poriadok do územia. Územnoplánovacia dokumentácia bude mať záväznú výrokovú časť a jej prílohou bude dôvodová správa. Čo sa týka samotného obsahu, zvyrazňujú sa urbanistické, krajinné a environmentálne koncepčné zásady a využívanie územia udržateľným spôsobom. Podrobnejšie a precíznejšie sme formulovali úlohy orgánov verejnej správy v jednotlivých fázach procesu obstarávania územných plánov i účasť verejnosti na takomto postupe. Povinnosť poskytovať podklady do trvalo udržiavaných územnotechnických podkladov zavádzame pre všetky orgány verejnej správy, pre vlastníkov dopravnej infraštruktúry aj pre vlastníkov inžinierskych sietí. Všetky činnosti súvisiace s územným plánovaním bude môcť vykonávať už len osoba s odbornosťou v tejto oblasti.



Do územných plánov tiež zavádzame princíp strategického regulatívu aj princíp prevencie pred povodňami a havarijnými zosuvmi. Obce budú musieť v územnoplánovacej dokumentácii napríklad presne určiť, ktoré územia sú ohrozené povodňami. To doteraz úplne chýbalo a obce i ľudia na tieto faktory pri výstavbe často zabúdali. Zobudili sa, až keď prišla nejaká prírodná katastrofa, no vtedy už bolo obvykle neskoro.

Je pravda, že všetky obce budú mať povinnosť mať vypracované územné plány?

Áno, pribudne aj táto povinnosť. V súčasnosti má z celkového počtu 2 891 obcí územný plán spracovaný len 1 299 obcí. Každá obec by však mala mať podľa môjho názoru odborne spracovaný strategický dokument svojho územného rozvoja, pretože tým prispieje k zlepšeniu života svojich obyvateľov. Zároveň jasne vylúči územie, ktoré nie je vhodné na zastavanie alebo na inú činnosť. Či už

z dôvodu prírodného ohrozenia, akým sú spomínané záplavy i zosuvy pôdy, alebo pre požiadavky vyplývajúce z ochrany poľnohospodárskej pôdy a lesných pozemkov. Aj vo vyspelých európskych krajinách je všeobecne akceptované, že umiestňovanie stavieb a činností sa má realizovať iba územným plánom a cez verejne prístupné procesy.

No zatiaľ musia mať na Slovensku povinne vypracované územné plány iba obce nad 2 000 obyvateľov.

Presne tak. Je však jasné, že vypracovanie územných plánov všetkými obcami si vyžiada určitý čas. Preto sme zavádzanie tejto povinnosti rozdelili na viacero etáp. Do konca roku 2020 budú musieť mať spracované územné plány len obce s viac ako 1 000 obyvateľmi. Pre obce nad 500 obyvateľov bude táto povinnosť platiť od roku 2028 a tie najmenšie obce majú čas do roku 2034. Samozrejme, s plnením novej povinnosti obciam pomôžeme. Už teraz

Chceme vytvoriť jasné podmienky na výstavbu a predpoklady pre hospodársky rozvoj. Zároveň zavádzame takpovediac poriadok do územia.

ministerstvo poskytuje obciam dotácie na spracovanie územnoplánovacej dokumentácie a tento dotačný program bude pokračovať naďalej.

Živú diskusiu odbornej verejnosti vyvolali aj zastavovacie plány. Ako vnímate tento fakt?

Je to prirodzené. V zahraničí sú zastavovacie plány bežné, no u nás sa posledných 40 rokov nespracovávali. Hoci sa využívali už za čias Uhorska, po roku 1976 boli zrušené. Ich hlavným cieľom je lokálna regulácia územia prostredníctvom zastavovacích podmienok, ktoré sa určia na základe verejného prerokovania. Následne musí byť dokument schválený a vyhlásený formou všeobecne záväzného nariadenia obce. Zastavovací plán bude priamym podkladom pre umiestňovanie, projektovanie aj povoľovanie stavieb. Zjednoduší administratívu potrebnú na výstavbu a skráti čas na získanie potrebných povolení. Vďaka nemu totiž odpadne jedno správne konanie, a to územné konanie o umiestňovaní stavieb.

Povinnosť vypracovať zastavovací plán bude podľa súčasného znenia nášho návrhu platiť len pre tie obce, v ktorých sa nachádza sústredená výstavba územia s rozlohou viac ako 2 hektáre alebo výrobné územie s rozlohou väčšou ako 3 hektáre. V ostatných prípadoch bude na slobodnom rozhodnutí obce, či zastavovací plán obstará.

Myslíte, že obce budú motivované dobrovoľne vypracovať zastavovacie plány?

Obstaranie zastavovacieho plánu bude pre obce výhodou. Vlastníci sta-

vebných pozemkov, ale aj možní kupci či investori, budú vopred vedieť, aké majú možnosti využitia stavebného pozemku. Navyše nebudú musieť absolvovať spomínané územné konanie, ale už len priamo stavebné konanie.

Samozrejme, návrh zastavovacieho plánu môže obci ponúknuť aj iná osoba. Napríklad developer či investor, ktorý zároveň zafinancuje jeho vypracovanie. To môže riešiť situáciu, keď by obec síce chcela zastavovací plán, ale nemá naň financie. V takomto prípade však musí byť zadanie prerokované a schválené obcou. Na podstatných prvkoch zastavovacieho plánu, najmä na regulatívoch a zastavovacích podmienkach, musí obec spolupracovať so spracovateľom.

Prejdime teraz k odstraňovaniu čiernych stavieb. Práve táto téma totiž najviac zarezonovala nielen medzi odbornou, ale aj laickou verejnosťou.

Áno, okolo tejto témy sa rozprúdila búrlivá diskusia. No v nej sa stratila pointa tohto zákona, čo je podľa mňa veľká škoda. Stavebný zákon je totiž hlavne o výstavbe, nie o búraní nepovolených stavieb. Jeho prvotným účelom je vytvoriť podmienky na to, aby sa na našom území stavali kvalitné stavby. Aby tieto stavby počas výstavby, ale aj celej svojej životnosti spĺňali základné požiadavky. A to najmä požiadavky na mechanickú odolnosť, požiaru bezpečnosť či bezpečnosť osôb pri ich užívaní. Budovy musia byť hygienicky vyhovujúce, úsporné z hľadiska vykurovania, majú šetriť energie. Všetky inštitúty stavebného zákona sú nastavené tak, aby sa mohol naplniť tento jeho prioritný cieľ.

Samotná problematika nepovolených stavieb, ktoré laici nazývajú čiernymi, nie je u nás novinkou. Skôr naopak, ide o dlhoročný problém. Súvisí s kultúrou národa, uvedomením si vlastnej zodpovednosti a s ochotou rešpektovať pravidlá. Obchádzanie povinností, uskutočňovanie nepovolených stavieb alebo výstavby v rozpore s povolením existuje už odvtedy, odkedy vznikli prvé stavebné predpisy. Mení sa iba rozsah nerešpektovania pravidiel a sankcie. Keďže v poslednom období narastá rozsah porušovania zákona, riešenie vidíme v prísnejších sankciách.

Čo sa zmení v tejto oblasti?

Chceme posilniť postavenie Slovenskej stavebnej inšpekcie, aby mohla dôslednejšie vykonávať kontrolu. Zvyšujeme tiež hornú hranicu pokút

za nepovolenú stavebnú činnosť a zavádzame minimálnu výšku pokút pre právnické osoby. Ak napríklad stavebník uskutoční zmenu stavby alebo zmenu v užívaní stavby bez príslušného povolenia či v rozpore s existujúcim povolením, môže mu byť uložená peňažná sankcia až do výšky 50-tisíc eur. Nerešpektovanie zákazu pokračovať vo výstavbe môže vyústiť do sankcie až 150-tisíc eur. Za opakované porušenia niektorých ustanovení stavebného zákona je pritom možné uložiť pokutu až v dvojnásobnej výške, teda až 300-tisíc eur. Primeranou sankciou za uskutočňovanie nepovolennej stavby bude po novom aj jej odstránenie alebo uvedenie stavby do pôvodného stavu.

Zrejme najväčšou novinkou je, že náš návrh už viac nepočíta s možnosťou dodatočného povolenia stavby. Keďže toto opatrenie sa dotkne veľkého počtu stavieb, umožníme v rámci prechodného jednoročného obdobia požiadať o dodatočnú legalizáciu nepovolennej stavby, respektíve stavby postavennej v rozpore so stavebným povolením. Lehota začne platiť až vtedy, keď nadobudne zákon účinnosť. Po jej uplynutí zanikne možnosť požiadať o dodatočnú legalizáciu stavby. Potom bude stavebný úrad v prípade zistenia nepovolennej stavby povinný nariadiť jej odstránenie. Určité špecifiká budú platiť pre obydlia marginalizovaných skupín.

Som si vedomý, že ide o pomerne silné opatrenia. No dúfam, že budú slúžiť predovšetkým ako prevencia. A stavebníkov či stavebné firmy odradia od porušovania zákona.

Rozprávali sme sa o základných pilieroch stavebného zákona. Myslíte si, že parlamentom prejde v tejto podobe?

Urobili sme maximum pre to, aby sme uľahčili jeho schvaľovanie. Pracovali na ňom odborníci z brandže, pripomienky mohla posilať verejnosť, návrh sme dali všetkým parlamentným klubom a osobne som ho predstavil aj v Národnej rade. Napriek tomu som si istý, že v parlamente prebehne búrlivá rozprava. Konkrétne zmeny sa v tejto fáze, samozrejme, predvídať nedajú.

Kedy by podľa vašich očakávaní mal vstúpiť nový stavebný zákon do platnosti?

Závisieť to bude od výsledku medirezortného pripomienkového konania, rokovaní v Národnej rade a od termínu podpisu prezidentom.

Ďakujeme za rozhovor.



Sila genia loci

Obraz miest

Doc. Ing. arch. Ľubica Vítková, PhD.
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autorky

Genius loci – fenomén identity miesta je tvorený dvoma základnými zložkami – krajinou a umelou krajinou spolu s ich prvkami. V rámci krajiny ide predovšetkým o terén, lesy, rieky.

V rámci sídel ide najmä o ulice, štvrte, domy a ich charakter – tvar, textúru, farbu. Osobitosť miesta významne podmieniajú i ďalšie prírodné faktory, historické deje, ekonomická prosperita a, samozrejme, ľudia, ich pamäť, skúsenosti, zvyky, činy a ich naturel.

Genius loci sledovaný v rovine sídla a krajiny je hodnotený predovšetkým cez kategóriu priestoru a jeho charakter. Príslušnosť k miestu má niekoľko dimenzií – identitu so štátom, regiónom, krajom, svojím mestom, obcou, štvrtou, ulicou. Základné prvky identifikácie sa s prostredím môžu mať stabilný, dlhodobý nemenný charakter, iné sa menia pod vplyvom dynamiky vývoja, predovšetkým tie, ktoré sa viažu na umelo vytvárané prostredie. Rovnako naša citlivosť voči charakteru miesta a jeho prvkom sa v priebehu vývoja môže meniť. Sú obdobia, keď sme k hodnotám priestoru a prostredia menej vnímaví až arogantní, inokedy sme zase skôr vypočítaví – dôležitejší je pre nás komerčný efekt z „inakosti“ ako ľudský či duchovný rozmer.

Symboly prírody

Aký mimoriadne silný význam môže mať prírodný rámec na identitu kraji-

ny, opísal Ch. Norberg-Schulz vo svojej publikácii *Genius loci*. Možno najemotívnejšie ho prezentuje na identite Čiech. Relatívne malé, ale zreteľne horami, hlbokými lesmi a skalami vymedzené územie tvorí mierna pahorkatina – „romantický mikrokosmos“¹, v ktorého strede je Praha – hlavné mesto. Jej prírodný rámec navyše ponúka všetky charakteristické prvky českej krajiny, vrátane Vltavy, prvku s najsilnejšou identitou. I preto boli Čechy a Praha „po stáročia objektom výnimočne silného patriotizmu a lásky“¹.

Genius loci a Slovensko, čo ho symbolizuje v kategóriách krajiny a osídlenia? Ktoré sú tie pevné body, s ktorými sa identifikujeme ako obyvatelia v uvedených rovinách? V národnom a prírodnom kontexte sa často spomína ako symbol Kriváň, jeden z najvýraznejších a najosobitejších vrchov Slovenka. Ráz krajiny sa zrejme podpísal i pod náš charakter, hornatý kraj a doliny nás chránili, boli sme v nich uhniesnení a zabývaní. Uzavretosť medzi horami dokonca symbolizuje ochranu, bezpečnosť – úkryt, ku ktorému človek prirodzene smeruje, a keď ho má, o to ťažšie toto miesto opúšťa.

Hornatý ráz krajiny doplnený o nižiny na juhu Slovenska predstavuje na rozdiel od Čiech rovnako malebnú, ale zvlášť rôznorodú krajinu. Táto skutočnosť sa podpísala na Slovensku pod silnú identifikáciu sa človeka s „jeho“ krajom. Tá je spätá s osobitosťou regiónu a miesta. Kysučania a Myjavčania sú spätí s charakterom hornatej krajiny – jedni s vrchmi, tí druhí skôr s pahorkatinou. Obe skupiny však s osobitým osídlením kopaníc a lazov. Obyvatelia Turca či Liptova sú zas zviazaní s kotlinou vymedzenou vencom hôr, pri každej z nich s ich iným „profilom“ a na rôznych miestach i s odlišným dominujúcim vrcholom, či vrchmi. Obyvateľom nížiny lahodí pohľad na šírú a žírnu rovinu pretkanú lužnými lesmi riek a líniami vetroslamov.

Kontext Slovenska je možné vnímať cez jeho geografickú polohu a jej prírodný charakter. Jeho hornaté územie



Charakteristický obraz Sieny, prepojenie mesta a krajiny

a symbolické „historické“ prepojenie na okolitý svet cez myslené vstupné brány, predovšetkým excentricky situované centrá Bratislavu a Košice. Tam, kde sa horstvá otvárajú smerom do nížiny – „otvárali“ sa i uvedené mestá. Tie boli podobné i svojimi charakteristickými vlastnosťami, zmiešanosťou kultúr, národností, vysokou mierou kozmopolitizmu, ktorý sa viac či menej zachoval dodnes, ale predovšetkým výraznou mierou poznačil ich charakter.

Dedičstvo dejín

Okrem osobitého lokalizačného a krajinného rámca naše mestá poznamenali dejinné udalosti a kontexty. Naša krajina, predovšetkým naše mestá nesú stopy a stavebné znaky jednotné pre európsky priestor, ktoré formovali ich urbanistickú štruktúru od najstarších čias. Tie novšie dejiny

Architektúra
znamená
zviditeľnenie
genia loci a úlohou
architekta je
vytvárať miesta
naplnené
významami...

Ch. Norberg-Schulz

späť s Rakúsko-Uhorskom poznačili tak ráz kultúrnej krajiny Slovenska, ako i pôdorysnú stopu mestskej i vidieckej štruktúry podmienenú rozdrobenou parceláciou, pod ktorú sa podpísal princíp uhorského dedičského práva. Toto obdobie prinieslo do našich miest aj charakteristické stavebné prvky – typizované kasárne, továrne, divadlá, rodinné sídla či hotely.

Prvá Československá republika poznačila našu mestskú štruktúru modernistickými objektmi železničných staníc, správnych budov, peňažných ústavov, škôl, sociálnych bytov i liečební, ktorými sa okrem iného vtedajšia republika identifikovala. Boli sme súčasťou východného bloku. Zdedili sme po ňom rozsiahle panelové sídliská, priemyselné zóny, monumentálne objekty, rozpadnutú mestskú štruktúru. Zdedili sme však aj stratu rešpektu k majetku iných, k historickým hodnotám, k nezastavanej pôde.

Teraz preberáme stavebné „typové“ prvky a takzvané „osvedčené developérske schémy“ celých komplexov zo západnej časti Európy. Ide často o uniformné administratívne komplexy, nákupné centrá, logistické a priemyselné parky, ktoré sú nášmu prostrediu v uvedenej forme cudzie.

Identita mesta

Mestský človek sa identifikuje predovšetkým s mestským prostredím, s jeho priestorovou štruktúrou a jej charakteristickými prvkami. Stotožnenie s priestorom je späté s dobrou orientáciou v mestskej štruktúre. Užívateľ mesta mestského prostredia vedie systém ulíc a námestí (uzlov a línii) s rôznou hierarchiou a významom. Čím je tento systém prehľadnejší a jasnejšie definovaný, tým sú priestory v meste lepšie identifikovateľné. Platí to pri pohybe vo vnútri štruktúry i pri pohľade z „vonku“ – z jednej



Ikonická architektúra ako symbol mesta – Swiss Re Building, Londýn, architekt Foster, N.



Genius loci transformovaného územia Zurich West – je zrejmé, že územie bolo bývalou priemyselnou zónou mesta.



Nezameniteľný charakter verejných priestorov Barcelony

mestskej oblasti do druhej či z okraja mesta do jeho stredu. Identita mestských priestorov je preto založená na dobrej čitateľnosti, ktorú uľahčujú významné orientačné body v území (veže kostolov, historické či verejné budovy), ale i kompaktnosť a ucelený, špecifický charakter mestských častí. Kevin Lynch základné identifikačné prvky mestskej štruktúry charakterizoval ako uzol, línia, hranica, oblasť, orientačný bod.² Uvedené kategórie pomáhajú hodnotiť kvalitu a identifikovateľnosť mestských priestorov.

Na zapamätateľnosť priestorov má rovnako vplyv už spomínaný osobitý charakter verejných priestorov tvorený detailmi, stenami fasád, ich farbou a členením, kvalitou parteru, zvláštnym dláždením, osobitosťou mobiliéru, sochárskou výzdobou. Práve špecifický charakter i podobných priestorov vytvára často identitu miesta, jeho imidž.

Jednotlivé mestá cielene pracujú na vytváraní osobitého imidžu svojich verejných priestorov. Pozitívom mno-

hých miest v Európe je, že kultivovanie verejného prostredia sa nedeje len v centrách miest, ale týka sa i obytných štvrtí a predmestí. Ich cieľom je, aby každá štvrť mala svoje námestie, svoj obytný priestor, kde by sa ľudia mohli stretávať, a aby sa s ním identifikovali. Preto predstavitelia niektorých miest stavili na originalitu každého mestského priestoru nielen z hľadiska architektonického riešenia, ale i z hľadiska jedinečného uplatnenia detailov a materiálu, či umeleckého dotvorenia (príklad Barcelony, Kodane). Naopak pre iné mestá je typická skôr obmedzená škála materiálov i mestského vybavenia, uplatňovaná v rámci celého mesta, a tá mu dodáva ako celku osobitý charakter. Avšak i pri použití obmedzenej škály prvkov môže byť každý priestor osobitý vďaka uplatneniu ich rôznych kombinácií (Lyon, aj mnohé nemecké mestá).

V súčasnosti je orientácia a čitateľnosť verejných priestorov slovenských miest s výnimkou ich historických či kompaktných vnútromestských štruk-

túr často problematická. Najväčším a najčastejším problémom je celkový rozpad urbanistickej štruktúry a nedostatočné vymedzenie samotného mestského priestoru – chýba jeho jasné ohraničenie okolitou zástavbou. Azda preto predstavitelia našich miest siahajú po úprave aspoň svojich centrálnych verejných priestorov ako forme zviditeľnenia svojho mesta (i svojej činnosti). Prostredníctvom jeho kvalitnej úpravy a ozvláštnenia sa obyvatelia cez jeho užívanie stotožnia s verejným priestorom i so svojím mestom. Námestie sa často stáva jeho výkladnou skriňou, kde sa prezentuje jeho história, slávne osobnosti, osobitosti mesta. Žiaľ, často sa pri rekonštrukcii verejných priestorov na Slovensku potenciál osobitosti miesta nehladá či dokonca sa až premrhá.

Symboly miest

Symbolmi mesta, ktoré sú v jeho štruktúre najčitateľnejšie a ktoré tvoria pevné body orientácie v jeho verejných priestoroch, sú objekty,

Genius loci sa podaril vzkriesiť cez pôvodnú symboliku a zároveň k nej pridať novú, súčasnú.

predovšetkým dominanty, historické či tie súdobé. Znakom mesta, ktorý prekračuje jeho hranice, sa stáva najcharakteristickejší, zväčša najvýraznejší architektonický objekt, často inšpirovaný charakterom miesta, alebo dokonca osobitosťou samotnej krajiny či dejinných súvislostí a ich vývoja. Pre Paríž je to Eifelova veža ako symbol svetovej výstavby a vtedy i technického pokroku, ktorý mesto predstavovalo, Grand Arche v Defance zas nadväzuje na víťazný oblúk a dejinné symboly v rámci parížskeho diametra. Budova opery v Sydney od dánskeho architekta Jorna Utzona doslova vychádza z rozbúreného mora. Rovnako budova opery a baletu v Osle, dielo architektonického ateliéru Snøhetta, sa stala nielen symbolom samotného mesta, ale celého Nórska. Architekti sa rovnako inšpirovali prepojením vln a zeme. Zo stúpajúcich rámp a strechy budovy opery je výhľad na more a mesto, podobne ako zo svahov a hrebeňov fjordov. Jej umiestnenie v bývalom prístave súčasne charak-

terizuje prepojenie Nórska s okolitým svetom.

Osobitnou kapitolou symbolov miest sú v ostatných desaťročiach výškové objekty. Ikonami sa stali „dvojčky“ svetového obchodného centra v New Yorku, dnes nahradené One World Trade Center. Nová dominanta svojou výškou 1776 stôp nesie skrytý význam, ktorým je rok vyhlásenia nezávislosti. Burdž Chalífa v Dubaji, Schard London Bridge a Swiss Re Building v Londýne, Terning Torso v Malmö a ďalšie predstavujú viac ikony ako znaky vychádzajúce z podstaty miesta.

Slovensko a jeho mestá majú rovnako svoje symboly. Charakteristickým znakom Bratislavy je hrad, ale i pylón mosta SNP, symbolom Košíc dóm Svätej Alžbety, Banskej Bystrice hrad a pamätník povstania, Trnava je identifikovaná s charakteristickou „stovežatou siluetou“. Každý z týchto objektov je nielen súčasťou charakteristickej siluety mesta či jeho vnútorného obrazu, ale nesie v sebe históriu miesta, ale i regiónu.

Identita Košíc

Doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autorky

Košice, rovnako ako Bratislava, si zachovali v určitej miere a forme otvorenosť ako črtu svojej identity. V Košiciach sa otvorenosť symbolicky prejavila minulý rok udelením titulu Košice – Európske hlavné mesto kultúry 2013, ktorý ho zviditeľnil v medzinárodnom kontexte.

Cieľom udelenia prestížneho titulu Európske hlavné mesto kultúry (EHMK) je podporovať trvalo udržateľný kultúrny rozvoj mesta vychádzajúci z jeho tradícií a osobitostí cez zapájanie kultúrnych inštitúcií, ďalších subjektov a obyvateľov do kultúrneho diania mesta, s dlhodobým efektom na kultúrny život mesta a regiónu.

Titul Európske hlavné mesto kultúry 2013 získali Košice na základe úspešného projektu Interface 2013 ešte v roku 2008 (ním Košice zvíťazili nad ďalšími kandidujúcimi mestami zo Slovenska – Nitrou, Martinom a Prešovom). Projekt dal základ pre realizáciu konceptu kreatívnej ekonomiky, ktorá predstavuje prepojenie ekonomiky, priemyslu a umenia. Koncept kreatívneho mesta je o to silnejší, čím je osobitejší. A osobitosť vychádza predovšetkým z jeho kultúrneho (hmotného i nehmotného) genia loci. Preto jedným z nosných línií programu pre rok Mesta kultúry v Košiciach bola séria podujatí „Vpred k tradícii – vpred ku koreňom“, ktorá si položila za cieľ formovať novú kultúrnu identitu

mesta na pilieroch lokálnych „ikonických osobností“ kultúry Sándora Márai, Gyxula Kosice, Juraja Jakubiska a Ľudovíta Oerschlägera.

Proklamovaná otvorenosť Košíc sa prejavila prezentovaním inovatívnosti, cez sériu podujatí v rámci bloku „Laboratórium živej kultúry“ či kreatívnymi aktivitami v „Otvorenom verejnom priestore“. Otvorenosť zameraná na „zviditeľnenie košickej kultúry v regióne, štáte a Európe“ bola spätá s aktivitami v rámci bloku „Putujúce mesto“, ktoré vytvorili základ pre kreatívny turizmus.¹

Čo sa Košiciam podarilo v rámci projektu Európske hlavné mesto kultúry, respektíve projektu Interface 2013 najmä v oblasti transformácie urbánnej štruktúry, jej verejných priestorov, objektov a ich súborov s cieľom podporiť pamäť miesta či s cieľom vytvoriť novú identitu? Pri väčšine zásahov a stavebných počínov išlo o rekonštrukciu či transformáciu existujúcej stavebnej substance s väčšou či menšou „historickou pamäťou“, s významnou, veľkou, menšou, ale dokonca i s malou identitou vo vzťahu k mestu či jeho oblastiam. Rekonštruoval sa Dóm svätej Alžbety, symbol mesta, ktorý prešahuje jeho hranice, rekonštrukciou prešla Ulička remesiel, pamäť stredovekých Košíc, architekti vdýchli život Košickému hradu, ktorý doslova „vyhrabali“ zo zeme. Revitalizovali sa verejné priestory Mestský park, parky Komenského a Moyzesova. Prestavala sa nevyužívaná stará krytá plaváreň na multifunkčné kultúrne centrum na „Halu umenia – Kunsthalle“ s medzinárodným programom. Kasárne na Kukučínovej ulici z obdobia Rakúsko-Uhorska sa premenili na novú kreatívnu, vzdelávaciu a oddychovú štvrť Košíc „Kasárne Kulturpark“. Azda jeden zo siete budúcich generátorov inovatívnych kultúrnych počínov v Európe. Jedným z najpodnetnejších, pritom investične najmenej náročných počínov, bola prestavba vybraných výmenníkových staníc



Kasárne/Kulturpark, Košice – Transformácia bývalých kasární na kultúrne centrum Košíc, architekt: Eristavi, I.

na košických sídliskách na kultúrne a komunitné centrá SPOTs.

Vzkriesenie genia loci

Najzásadnejšou investíciou v rámci projektu Európske hlavné mesto kultúry je areál Kasární/Kulturparku, nie len svojou náplňou a potenciálom, ale predovšetkým vďaka zachovaniu a pozdvihnutiu genia loci lokality mesta. Podarilo sa to vďaka citlivému prístupu autora Iku Eristaviho a jeho spolupracovníkov ku kultúrnemu dedičstvu z prelomu 19. a 20. storočia, keď bol areál postupne zastavovaný vojenskými objektmi. Konceptia rekonštrukcie je založená na otvorení bývalých kasární (zbúraním pôvodného múru) a ich rozšírení o kvalitné verejné priestory smerom k centru mesta. Podstatou koncepcie je však rovnováha založená na poctivej rekonštrukcii troch z ôsmich objektov bývalého areálu a ich doplnení o nové, súdobému architektonickému jazyku zodpovedajúce pavilóny a mobiliér, osadené v pevnom systéme.

Z rekonštruovaného areálu je možné odčítať hneď niekoľko rovín viažucich sa na ducha daného miesta i Košíc. Genius loci sa podaril architektovi Irakli Eristavovi vzkriesiť cez pôvodnú symboliku a súčasne k nej pridať novú, súčasnú.

Pohľad do histórie

Cez dochované historické dedičstvo a citlivú rekonštrukciu troch objektov pôvodného reálu sa podarilo podporiť pamäť miesta, ale i jednu zo špecifických „historických“ úloh Košíc a cez ňu na väzbu s európskym priestorom bývalého Rakúsko-Uhorska. Košice mali pre Rakúsko-Uhorsko vojensko-obranný význam

a kasárne boli preň charakteristickým fenoménom. Pred prvou svetovou vojnou ich bolo viac ako 10. Tento „vojenský“ fenomén priznáva dôsledná obnova objektov a súčasne sa posilňuje niekoľkými detailmi, ale už cez symboliku súčasných výrazových prostriedkov. Ide predovšetkým o pravidelný raster s 8-metrovým štvorcovým modulom, ktorý vymedzuje celý areál a ktorý je čitateľný cez systém „svetelných krížov“ umiestnených v uvedenom rasteri v module 24x24 metrov. Andrea Bacová o ňom vo svojom príspevku v časopise ARCH píše: „aj týmto potvrdzuje Eristaviho návrh pôvodné hodnoty“.² Tie zodpovedajú, ako uvádza ďalej, vojenskému princípu a systému. „Kasárne mali racionálny, striktný, vojenský poriadok, podporujúci zmysel pre poriadok a disciplínu“.² Ten uvedený modul a pravidelný raster „krížov“ v úrovni spevnených plôch novovzniknutého námestia, či trávnatých plôch areálu bývalých kasární dokonale symbolizuje. Pre autora bol tento raster – „odpoveďou na systém“ a „veľmi dôležitým momentom“³ návrhu, ako uvádza v rozhovore s Andreou Bacovou pre časopis ARCH. Genius loci sa odráža i v označení a názvoch všetkých objektov areálu, tých pôvodných i nových, pričom opäť vychádza z vojenských znakov, tentoraz z medzinárodnej vojenskej abecedy.

Priemyselná báza

Ekonómický základ Košíc za ostatných 60 rokov, rovnako ako ten súčasný, je spájaný predovšetkým s hutníckym priemyslom. Do programovej náplne Kulturparku je začlenené zábavné a technické centrum Steel Park. Predstavuje „kreatívnu fabriku, ktorá interaktívnou formou



Kasárne/Kulturpark, Košice – Centrálny verejný priestor Kulturparku, ako symbol otvorenosti pre kreativnosť využívania verejného priestoru, architekt: Eristavi, I.

prezentuje „príbeh ocele“ – od jej ťažby až po výsledný produkt“¹, ako sa dočítame v Praktickom sprievodcovi Kultúrnych centrom Kasárne/Kulturpark. Steel Park prezentuje ďalšiu vrstvu genia loci mesta. Už uvádzané označenie a názvy objektov vychádzajúce z medzinárodnej vojenskej terminológie (Charlie, Bravo, Yankee, Zulu) snáď symbolizujú i tento ekonomický fenomén dnešných Košíc, prítomnosť zahraničného investora a predovšetkým myslenie „správne seba bvedomé“ otváranie sa Košíc nielen Európe, ale i svetu.

Rovina perspektív

Smerovanie ku konceptu kreatívneho mesta prezentuje predovšetkým súčasná a budúca náplň rekonštruovaných objektov (viacúčelové sály, výstavné priestory, kreatívna fabrika, centrum podpory kultúry a kreativity, knižnica pre deti) a nových pavilónov. Väčšina z nich je koncipovaná ako priestory pre workshopy a tvorivé dielne, ktoré sú vysunuté do verejného priestoru a sú navyše transparentné. „Otvorenosť“ aktivít v nich prebiehajúcich predstavuje ich významnú edukačnú úlohu pre obyvateľov, ale predovšetkým pre mladú generáciu usmerňovanú ku kreatívnosti. Symbolická na uvedenom stavebnom počíne je nielen kultúrna a kreatívna náplň objektov, ale i prínos ku kultúrnosti formovania a užívania verejného priestoru.

Architekt zámerne nesiahol pri koncipovaní areálu Kulturparku po výraznej ikonicknej architektúre, ktorá by symbolizovala EHKM 2013, ale stavil na symbol zrodu nového kreatívneho mesta na základoch jeho tradície.

Identita sídlisk

Osobitými počínmi v rámci EHKM boli intervencie na košických sídliskách v podobe transformácie vybraných bývalých výmenníkových staníc na SPOTs – komunitné centrá, ako ohniská kultúrneho a voľnočasového vyžitia v príslušnej lokalite. Nielen svojou náplňou a možným využitím, ale predovšetkým svojím ojedinelým architektonickým stvárnením predstavujú nový identifikačný bod obyvateľov so svojím bydliskom a jeho najbližším okolím. Vytvárajú tak nový symbol pre inak veľmi uniformné prostredie sídlisk.⁴

Hľadanie genia loci a jeho oživovanie sa v Košiciach neviaže len na aktivity v rámci EHKM. Našlo si svoje miesto i v niektorých komerčných projektoch, ktoré založili svoju koncepciu na zachovaní charakteristických prvkov a objektov v danom území. Takýmto príkladom je komplex Cassovaru z dielne architektonického ateliéru Ľuba Závodného pozostávajúci z nedávno dokončenej poslednej etapy biznis centra a rezidenčnej časti, ktorý vyrástol na mieste bývalého pivovaru. Zachovaný komín sa stal symbolom tohto územia, súčasťou loga Business centra a významným orientačným bodom v území.⁵

Príkladom, ktorý vytvára cielene novú identitu v obytnom prostredí sídliska, je zas projekt architektov Valla a Sadovského Nová Terasa a jeho prvá etapa. Architekti sledujú nielen identitu celku uvedeného komplexu, ale aj identitu jednotlivých blokov cez ich osobitú hmotovo-priestorovú formu a charakteristický parter. Vlastnú identitu majú aj jednotlivé objekty odlišným stvárnením posledného podlažia, ako aj jednotlivé vnútrobloky.⁶

Transformácia Bratislavy

Doc. Ing. arch. Ľubica Vitková, PhD.
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autorky

Pre súčasnú Bratislavu je charakteristická predovšetkým snaha o vytváranie nových identifikačných bodov realizáciou a prípravou výstavby nových ikonických objektov, najmä diel zahraničných architektov.

Po už realizovanom Riverparku, ktorého koncept navrhol Eric van Egeraat, sa pripravuje výstavba Panorama City Park od Richarda Bofilla a komplex piatich veží od architektonickej kancelárie Zaha Hadid Architects. Týmto spôsobom Bratislava sleduje už spomínaný trend mnohých zahraničných miest zviditeľniť sa cez ikonickú architektúru – ako značku mesta.

Bratislava sa zmenám a premenám otvára a otvára možno až príliš, najmä transformáciou svojej urbánnej štruktúry. Vzhľadom na potieranie architektonických stôp svojej predchádzajúcej minulosti po každej zásadnej politickej zmene, predovšetkým v priebehu minulého storočia, sa Bratislava začína dokonca prirovnávať k mestu, ktoré je bez vlastností. Tak Bratislavu charakterizoval Tijs van den Boom vo svojej publikácii Bratislava – mesto mieru. Moravčíková tieto tvrdenia charakterizuje ako „provokujúce, ale vzhľadom na stav permanentnej zmeny ako celkom oprávnené“.¹

Priemyselné zóny v nemilosti

Najmä v ostatnom desaťročí sa Bratislava doslova ľahkovážne vzdáva

svojich charakteristických budov či ich komplexov, predovšetkým tých industriálnych. Najväčším rozsahom asanácií za ostatné roky bola postihnutá oblasť Landererova, Karadžičova, Továrenská, Chalupkova, Košická. Pritom išlo o najstaršiu priemyselnú zónu, v rámci ktorej bolo situovaných 20 odlišných priemyselných podnikov. Medzi najväčšie a najvýznamnejšie patrilo už dnes zbúrané Kablo. Z pamätníkov tej doby zostala už len Jurkovičova tepláreň a pár objektov na Továrenskej ulici. S asanáciou sa začalo aj v areáli Cvernovky na Párikovej, jednom z najväčších podnikov Uhorska na spracovávanie bavlny.

Degradované nie sú len uvedené industriálne objekty z prelomu či začiatku storočia, ktoré boli výraznou stopou v území a mohli dodať novej výstavbe neopakovateľný charakter vychádzajúci z genia loci pôvodného priemyselného územia. V súčasnosti sú ohrozené i objekty modernej architektúry 20. storočia, komplex hotela Kyjev a obchodného domu Prior, dnes Tesco od architekta Matušíka, nachádzajúci sa v strede mesta na Kamennom námestí. V ostatnom období bola zverejnená a prezentovaná štúdia na transformáciu danej lokality, v rámci ktorej boli uvedené objekty vyhodnotené ako „podmienečne a čiastočne vhodné pre ďalšie využitie“², hoci ide o významné prejavy architektúry neskorého modernizmu na Slovensku, zaradené i do medzinárodného registra DOCOMOMO. Pritom prezentované výsledné varianty štúdie sú hlavne schémami maximalizácie využitia územia, ktoré nie sú zárukou novej kvality pre cenné územie centra mesta.

Zbúraná minulosť

V Bratislave sa od šesťdesiatych rokov búra. Búra sa, žiaľ, i pre pamäť mesta mimoriadne cenná urbanistic-

ká štruktúra. Zbúrali sme Podhradie, podstatnú časť uvádzanej najstaršej priemyselnej zóny. Nakoniec i komplex hotela Kyjev a obchodného domu Prior bol postavený na mieste asanovaného mestského bloku. Ten sa však už stihol stať novou pamäťou a novým symbolom.

Je skutočne nevyhnutné sa ho vzdať? Nemalo by byť prirodzenou snahou zakomponovať uvedený komplex do rozvojových zámerov daného územia? Neprinesie takýto koncept Bratislave ďalšie osobité miesto a prítiažlivé priestory? Nestane sa tak zaujímavejším aj pre investora? Nie je problém zlé fungovanie bývalého obchodného srdca Bratislavy predovšetkým v tom, že chýbala koncepcia lokalizácie veľkých nákupných centier v organizme mesta a kontrola rozsahu ich podlažných plôch, ktorá je v civilizovanej Európe štandardná?

Európske mestá si strážia genius loci špecifických priestorov i takým-

Bratislava dobrovoľne a ľahkovážne presunula svoje ťažiská na perifériu mesta.



Námestiu slobody v Bratislave dominuje hneď niekoľko verejných budov.



Riverpark, Bratislava – Ikonická architektúra ako značka miesta. Urbanistický koncept architektonický ateliér Egeraat, E.

to spôsobom. Ich cieľom je zachovať a podporiť tradičné obchodné ulice, zavedené obchodné domy a tržnice ako súčasť ducha vnútorného mesta. Paríž má svoju Galeries La Fayette, Miláno – Corso Buenos Aires, Viedeň – Favoriten Strasse, Londýn Oxford Street a slávne obchodné domy Liberty a Harrods. Vo všetkých objektoch či mestských priestoroch cítiť kus tradície, z ktorej ťažia.

Námestie SNP v Bratislave so svojimi obchodnými domami neslúži adekvátne svojmu mestu nie preto, že by obchodné domy nezodpovedali sú-

časným prevádzkovým požiadavkám, ale preto, že Bratislava dobrovoľne a ľahkovážne presunula svoje ťažiská na perifériu mesta a svojho centra. Neustrážila rozsah podlažných plôch nových obchodných centier, ktorých podlažná plocha na obyvateľa vysoko prevyšuje Európsky priemer, a to pri ich nižšej kúpyschopnosti.

Zachovanie symbolov

Úloha významných architektonických objektov, či už historických, alebo tých z nedávnej minulosti je nielen v rovine „landmarks“, orientačných bodov, ale

nesie aj uvádzané posolstvo doby, jej historických súvislostí a dejov, ekonomickej prosperity či významu mesta. Zápas o Bratislavský hrad nepredstavoval len uchovanie jeho kultúrnej a pamiatkovej hodnoty, ale znamenal i zachovanie symbolu najvýznamnejšieho mesta Uhorska 18. storočia, mesta so sídlom uhorského snemu, korunovačného mesta a predovšetkým kráľovského sídla. A práve táto skutočnosť predstavovala najväčší problém v procese jeho obnovy.³

Naopak verejné budovy 60. – 80. rokov minulého storočia boli symbolom identifikácie sa Slovenska, tak v rámci Československa, ako aj v medzinárodnom meradle. Vtedy „po prvý raz v histórii sa na Slovensku aj plánovala výstavba reprezentačných budov fundamentálnych národných inštitúcií ako Slovenská národná rada, Slovenský rozhlas, Národný archív, Slovenská národná galéria, či Slovenské národné divadlo.“⁴ Pre väčšinu týchto budov je charakteristický silný architektonický výraz, osobitosť ich formy, a tým „svojskosť“ stavby. Preto uvedené objekty v štruktúre Bratislavy zohrávajú významnú identifikačnú rolu.

Adekvátna pozícia zásadných verejných budov v mestskej štruktúre môže ich identifikačný význam, a tým ich účinok ešte umocniť, rovnako ako ich koncentrácia v rámci rozvojových osí, či významných uzlov. V prípade Bratislavy je možné vnímať takéto väzby dokonca v istých významových či funkčných súvislostiach. Avšak pri ich lokalizácii, najmä z druhej polovice storočia, neboli vždy využité najadekvátnejšie polohy vzhľadom na hierarchiu priestorov. Predstavuje to však významný potenciál pre posilnenie osobitosti dotknutých verejných priestorov do budúcnosti.

Novodobé dominanty

Bratislava v súčasnosti siaha rovnako ako mnohé zahraničné mestá predovšetkým po novodobých dominantách – výškových stavbách. Profesor Kováč sa v súvislosti s významom výškových budov v obraze Bratislavy odvoláva na „súdobých klasikov“. „Profesori Alexy, Kavan a Trnkus pripisujú dominantám významné miesto pri identite vnútro-mestskej štruktúry“. „Výšková stavba by mala byť referenciou miesta“.⁵ Žiaľ, na to územné plány sídel v ich dnešnej podobe ako často výlučný dokument usmerňujúci výstavbu nestačia. Chýbajúca koncepcia i v tomto prípade ochudobňuje mesto o silnejší efekt ich účinku.

Regionalizmus v architektúre

Ing. arch. Pavel Paňák
Kancelária Architekti BKPŠ a hosťujúci profesor STU
v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

Rôzne podoby hľadania identity, či už národnej alebo regionálnej, sú sprievodným znakom architektonického diania od záveru 19. storočia dodnes. Narastajúce dôsledky globalizácie zhruba od polovice 20. storočia zásadným spôsobom vstupujú do spoločnosti a jej kultúry.

Architektúra uprostred týchto javov reflektuje rôznym spôsobom domáci kontext vo svetle rôznych vonkajších architektonických trendov. Repertoár podôb regionalizmu v architektúre je mimoriadne rozmanitý. Jeho podoby sú podmienené viacerými okolnosťami. Ak ponecháme bokom jeho časté nostalgické podoby, je mimoriadne komplexným javom. V architektonickom dianí je však stále okrajovým javom, ktorého význam vzhľadom na pokračujúcu nivelizujúcu globalizáciu stále narastá. Na slovenskej architektonickej (ešte stále nejasne štruktúrovanej) scéne, sú jeho prejavy rôznorodé, ale najmä sporadické.

Permanentná premena

„Nestavaj malebne, prenechaj také pôsobenie múrom, vrchom a slnku.“ Toto napísal Adolf Loos vo svojich „Pravidlách pre toho, kto stavia vo vrchoch“ (Regeln für den, der in den Bergen baut) z roku 1913. Tento Loosovsky razantný pokyn akoby skratkou predznamenať podstatnú podmienku architektonickej tvorby, ktorá usiluje o regionálne reflexie. Takáto architektúra je vždy sumárom spolupôsobenia a vzájomného ovplyvňovania sa formy, materiálu, topografie, svetla a ešte viacerých iných okolností. Je zložitým komplexným javom. Napodobovanie poetiky, pochá-

dajúcej zo vzťahu architektúry a krajiny, jednej z podstatných črt dávnejšieho osídlenia vidieka, je zradnou metódou vedúcou k prázdnomu formalizmu bez potenciálu pre inšpirovanie, je kultúrnou stagnáciou. Z tohto poznania pochádza Loosovo varovanie.

Prejavy súčasného regionalizmu v najrozmanitejších podobách kultúry sú jedným z prostriedkov identifikovania sa v okolnostiach razantnej globalizácie a jej následkov. Inšpirovanie sa v regionálnych odlišnostiach, ich interpretácia ako prejav identity, je stále prítomným úkazom vývoja architektúry.

Jednou z podstatných vlastností regionalizmu v architektúre je jeho permanentná premena, reagovanie na impulzy zvonka a ich absorbovanie. To ešte akcelerované sprievodnými javmi a cha-

rakteristikami 20. storočia. Všetky formy kultúrnych prejavov, ktoré spoluvytvárajú identitu regiónov počnúc štátnymi útvarmi až po málo osídlené doliny, sú vystavené masívnym vplyvom a prejavom globalizácie. Je preto otázne, do akej miery môžeme v tejto dobe informačnej explózie ešte hovoriť o nezávislých regiónoch, či už z hľadiska „duchovného“, kultúrneho alebo geografického a štátno-právneho vymedzenia.

Kedysi rozsiahle uzavreté mikroorganizmy s tradovanými formami hospodárenia, vlastnou aj prijímanou remeselnou tradíciou a silnou vnútornou súdržnosťou sú dávno rozložené. Domy už nepatria krajine, v ktorej stoja, ale len ľuďom, ktorí ich sami nestavajú – nechajú si ich postaviť. „Regióny ako také sú púhymi účelovými výmyslami a kon-

štruktami z dôb vzniku národnostných štátov, teda sú produktom politiky 19. storočia“¹ – napísal Friedrich Achleitner, rakúsky teoretik a kritik architektúry. Osobitným zdrojom poučenia o možných podobách interpretovania štátnej, národnej či regionálnej identity sú svetové výstavy. Prezentujú spravidla nástrojmi architektonickej či výstavníckej inscenácie vybrané charakteristické črty vystavujúcej krajiny či národa, regiónov, bohatých korporácií a podobne. Bývajú to inšpirujúce podujatia, pretože sú na nich pohromade naraz trápne i podarené pokusy o to, o čo ide aj regionálnej architektúre – o spoluprítomnosť tradovaného v inovovanom, osobitného vo všeobecnom, o „zobrazenie“ identity, o vôľu k rozdielnosti v okolnostiach, ktoré rozdielnosti neprajú.

Hľadanie odpovedí

V snahe pochopiť regionalizmus v dnešnom architektonickom dianí sa javí ako kľúčové definovanie samotného pojmu regionalizmus. To prirodzene zahŕňa aj vytýčenie pojmu región, ktorý má sám osebe mnoho možných podôb, určených napríklad geograficky, historicky, či napríklad etnicky. Práve tieto rôzne aspekty totiž podmieňujú podoby regionálnych prejavov v architektúre.

Zodpovedať pri tom treba mnoho otázok. Je regionalistickou architektúrou taká, ktorá používa viac alebo menej abstrahované citácie vybraných charakteristických znakov tradičnej, zanikajúcej či zaniknutej architektúry vybranej oblasti? Teda znakov ako zástupcov foriem, ktoré mali kedysi a v iných súvislostiach hlboký zmysel a ktoré sú už v podobách dnešnej

architektúry len vedomou a možnou navinovou pripomienkou ich pôvodu.

Je architektúra regionalizmu tá, ktorá vedome rozvíja skryté, ale nemenej dôležité charakteristiky architektonickej a staviteľskej tradície? Či už ide o inovatívnosť, zmysluplné užívanie priestorových rozvrhov a materiálov, stavebno-fyzikálnu logiku alebo iné vlastnosti, ktoré s formou súvisia priamo, ale aj sprostredkovane.

Je regionálnou taká architektúra, ktorá sa vkladá do topografie analogicky ako tá predchádzajúca alebo reaguje na miestnu klímu inými, avšak tiež logickými figúrami? Je takouto architektúrou tá, ktorá nepochádza z priamej a ani z odvodennej podoby tradovanej architektúry a staviteľskej kultúry daného regiónu, avšak prináša novú a jednoznačnú čitateľnú kvalitu a ktorá nie



Chaty v Leis, architekt: Zumthor, P.

je ojedinelým počinom, ale skupinovým javom? Alebo taká, ktorá je motivovaná a inšpirovaná aj inými, nie len formovými zdrojmi?

Či je to tak, že väčšina takejto architektúry pochádza z kombinácie všetkých troch spomenutých okolností? Je podmienkou prejavov regionalizmu v dnešnej architektúre dlhá história vyspelej architektonickej a stavebnej kultúry, ktorá tkvie okrem iného v miestnych ekonomických podmienkach, čiže v „bohatom“ kraji?

Je architektúrou regionalizmu taká súčasná architektúra, ktorá vedome či podvedome narába s proporciami, či atribútmi harmónie odvodenými z predošlých architektúr daného miesta? Teda s výsostne estetickou kvalitou, ktorá však v pôvodnej vernakulárnej stavebnej kultúre pochádza skôr z pragmatických priestorových, konštrukčných, materiálových či iných, skôr racionálnych okolností. A je to tak, že vernakulár je jediným možným zdrojom inšpirujúcim ku hľadaniu znakov identifikujúcich daný región? Aké osídlenia a aké typologické druhy vlastnia ešte takýto potenciál? Je zrejmé, že je možné si klásť ešte oveľa viac takýchto otázok.

Architektúra – artefakt pevne viazaný s miestom a pritom inšpirovaný kultúrou – sa aj napriek vplyvom rozmanitých trendov utvára lokálne, pri najmenšom v kontexte miesta, jeho topografie a susedstiev. Inak povedané, nastávajú prepojenia, vzájomné reflexie miestnych hmotných a duchovných zdrojov a voľne prístupných vonkajších podnetov. Ich syntéza zrejme utvára to, čo chápeme ako prejav architektonickej kultúry takýchto miest.

Kritické zhodnotenie

Významným počinom pre pomenovanie prejavov regionalizmu v 2. polovici 20. storočia je pojem „kritického regionalizmu“ a jeho definícia od Kennetha Framptona z roku 1985 v stati „Critical Regionalism: Modern Architecture and Cultural Identity“, ktorá pochádza z jeho knihy „Modern Architecture – A Critical History“². V prvom rade prívlastok „kritický“ postihuje odmietanie napodobňovania miestnej architektonickej tradície, ako aj odmietanie bezmyšlienkového podliehania vplyvu globalizovaných architektonických tendencií. Frampton hovorí jasne o stratégii kritického regionalizmu, ktorá tkvie v sprostredkovaní dosahov univerzálnej civilizácie prvkami odvodenými zo zvláštností jednotlivého miesta. Takýto regionalizmus zdôrazňuje



Bakvaerský kostol, Kodaň, architekt: Utzon, J.



Hilty centrum, Schaan, architekti: Baumschlager, C. a Eberla, D.

Magney house, Bingie Point, Nový Južný Wales, architekt: Murcutt, G.



je špecifické faktory miesta – topografie, miestnych vlastností svetla a, samozrejme, klímy.

Loosove vrchy a slnko sú vlastne inou skratkou Framptonových podstatných okolností – faktormi topografie miesta a svetla. Odmieta sentimentálne predstieranie miestnej architektúry, užíva novointerpretované domáce prvky ako oddelené epizódy v rámci nového celku. Hovorí o „tektonickom fakte“, ktorý má prednosť pred „zle vybranými scénografickými epizódami“³. Toto inými slovami znamená aj odmietnutie naivnej povrchnej aplikácie miestnych formálnych znakov a je zároveň pobádaním k oveľa hlbšiemu pochopeniu miestnej stavebnej kultúry a jej podstaty. Až takýmto kritickým zhodnotením nastáva predpoklad k novej integrácii globálnych a miestnych vplyvov. Takéto miešanie je oným plodným vzájomným ovplyvňovaním sa kultúr, z ktorého pochádza vývoj architektúry reflektujúci zároveň tradíciu aj inováciu a súčasnosť. Álvaro Siza hovorí o tradícii, ktorá je výzvou na inováciu.

Frampton v tomto fundamentálnom teste k téme regionalizmu ako príklady rozoberá tvorbu viacerých významných architektov (Alvara Aalta, Luisa Barragána, Jorna Utzona, Tadaa Anda, Maria Bottu, Álvaro Sizu a ďalších).

Spoločné znaky

Dnes by do jeho výberu okrem iných iste patrili aj Austrálčan Glenn Murcutt a Číňan Wang Shu, ktorí sú nositeľmi Pritzkerovej ceny práve za majstrovské diela integrity domácej tradície či domáceho kontextu a podôb súčasnej globálnej architektonickej scény.

A patrili by sem tiež architekti a diela alpských regiónov Vorarlbergu, Južného Tirolska a švajčiarskeho kantónu Graubünden, ktoré sa postupne asi za posledných 30 rokov vyprofilovali na zreteľné ohniská regionálnej architektúry a stali sa pokračovateľmi predchádzajúcich impulzov švajčiarskeho kantónu Ticino v diele Maria Bottu.

Nie je jednoduché tento úkaz zovšeobecniť, no spoločným znakom architektúry týchto oblastí napriek mnohým ich vzájomným rozdielnostiam je inovatívne zužitkovanie vyspelej miestnej architektonickej a stavebnej skúsenosti súčasnými postupmi navrhovania a technológiami stavania domov. Rovnako ako nápaditá aplikácia takých vlastností stavebnej kultúry, ktoré vytvárali priestorovú, materiálovú, stavebno-fyzikálnu a konštrukčnú logiku. Teda takých, ktorých samozrejším

znakom bola úspornosť, ohľaduplnosť k materiálovým zdrojom a prostrediu.

V reakcii na internacionálnu modernu sa takýchto znakov dávnej stavebnej kultúry, ktoré sú vlastné aj mnohým iným regiónom, chopila v 70. – 80. rokoch 20. storočia nastupujúca, kvalitným vzdelaním vyškolená, generácia talentovaných architektov s ambíciou reflexie spomínaných znakov jazykom súdobej architektúry. Preto pojem Graubündenská nová architektúra znamená v prvom rade rozmanitosť vyznačujúcu sa spoločne vysokou architektonickou kvalitou, nápaditou priestorovou, konštrukčnou a materiálovou koncepciou, ale aj citlivým reagovaním na topografiu a na zachovaný kontext.

V miere novej interpretácie miestnych vplyvov je pritom pozoruhodne nehomogénna. Kým Caminada vo Vrine odvodzuje svoje nové architektúry priamo z tunajších rôznych typologických druhov väčšími či menšími posunmi v rovnakej drevenej materialite, Zumthorove kúpele zo záveru 90. rokov a Conzettov o 15 rokov mladší kameninový most – obe stavby vo Valse – sú svojbytnými architektúrami z miestneho sivozeleného kameňa bez akejkolvek ponášky na tamojšie architektúry. Sú súdobe, sú typicky miestnej materiality a znovu navracajú do súčasných architektonických výbojov prehľadnosť davných priestorových a typologických druhov. Kamenný most či dávno zaniknuté historické druhy kúpeľov – masívnych stavieb s úsporne dávkovaným svetlom podmanivej atmosféry, úplne opačných ako kultúra dnešných aquaparkov.

Radikálny postoj k tradícii

Olgiatiho silné svojbytné architektúry vedome nepochádzajúce z kontextu miesta, ale iných fundamentálnych mét samotnej úlohy (programu). Vyznačujú sa mimoriadnou všestrannou dôslednosťou bez obvyklých kompromisov, takých častých v architektonickej praxi. Tam, kde je v prostredí dediny nútený pamiatkárskou ochranou interpretovať miestne obrysy či materiál, pridáva gesto dištancu od tohto „vynúteného“ kontextu. Príkladom je vlastný ateliér vo Flims, ateliér Bardill v Scharans.

Jeho „žltý dom“ vo Flims, ktorým vstúpil na európsku scénu, je príkladom inteligentného a zároveň radikálneho postoja k tradícii. Stavebno-historicky málo cenný dom zbavil omietok a redukoval ho na materiálový substrát, a tak odkryl jeho mnohé premeny, staviteľ-

skú nekonzistentnosť. Prostý objem domu je vlastne dávny zlepenec, výsledok „brikoláže“. Vzniká inšpirujúcejší a úprimnejší dialóg starého a nového, než to dokážu mnohé úzkostlivé rekonštrukcie. Svojím až provokujúcim zjavom v miestnom prostredí sa k svojmu mnohovrstvovému vlastnému dejepisu hlási a zároveň sa voči nemu sebavedome vymedzuje.

Šikov žiak, George P. Horvaáth naopak svojou architektúrou podstatným spôsobom reaguje na kontext miesta, prítomnosť jestvujúcich stavieb, na širšie vlastnosti prostredia bez straty vlastnej autonómnej výpovede. Je to architekt azda najpresvedčivejšie predstavujúci Šikovu „školu“. Bearth a Deplazes nechávajú murovať zložitý vzor polotransparentnej steny prístavby vinárstva vo Fläsch automat riadený počítačom. Stena je teda robotickým prefabrikátom z fabriky vkladaná následne do stavby. Remeselná ambícia a zručnosť interpretovaná v reáliách dnešných špičkových výrobných podmienok.

Vedomé témy

Treba zdôrazniť, že okrem rôznosti architektonických diel z týchto alpských regiónov, ktorých kvalita významne pochádza z historicky dlho kultivovanej stavebnej kultúry, je po podrobnejšom pozorovaní možné určiť niekoľko ďalších detailnejších spoločných znakov. Okrem samotného osadenia stavby venujú ich autori osobitnú výtvarnú a konštrukčno-technickú pozornosť tým miestam stavby, ktorým sa takáto pozornosť odjakživa venovala. Ide napríklad o stretnutie strechy so stenou, nárožie a jeho prienik so strešnými rovinami, ostenia okenných a dverných otvorov, spôsob stretnutia materiálov. Takýchto znakov je viacero a tiež ich výskyt je regionálne oveľa rozsiahlejší. Tu boli talentovane a inteligentne uchopené ako vedomé témy s významným potenciálom pre vokabulár súčasných architektonických diel. Podstatnými priaznivými vonkajšími okolnosťami takýchto procesov bola ambícia miestnych samospráv, ktorá sa našťastie realizovala predovšetkým spôsobom architektonických súťaží.

Všetky predom spomínané okolnosti takejto architektonickej tvorby sú okrem iného silne podmienené subjektívnymi osobnostnými predpokladmi – citlivosťou na podnety takéhoto druhu, vzdelaním intelektom, ktorý dokáže takéto impulzy v danostiach miesta a jeho architektúry nachádzať, ale aj pestovaným historicko-kultúrnym povedomím, ambicióznym talentom vedome siahajúcim po takýchto inšpiráciách a ďalšími.

Genius loci a krajinárska tvorba

Ing. Anna Dobrucká, PhD.
Autorizovaný krajinový architekt
Foto: archív autorky

Duch miesta je atmosféra, ktorá zvyšuje atraktivitu krajiny, jej estetickú i duchovnú hodnotu a pozorovateľovi poskytuje zážitok a prežitok na duchovnej úrovni. Avšak pri súčasnom životnom štýle je práve táto nedefinovateľná a podľa niektorých aj iracionálna hodnota krajiny často znehodnocovaná, potlačená, bagatelizovaná.

Jednoznačná definícia „genia loci“ asi ani neexistuje. „Genius loci“ je zjednodušene vysvetľované ako „duch miesta“ – teda miesto s pozitívnou energiou, miesto s pamäťou, miesto, ktoré má neopakovateľnú atmosféru, nedefinovateľné „fluidum“, miesto harmonické, miesto s napätím, chvením, miesto zážitkov a iracionálnych vnemov, miesto, ktoré má „silnú identitu“ a atmosféru, ktorou si nás podmaní. Miesto s geniom loci rozochvieva zmysly aj preto, že sú v ňom obsiahnuté dva aspekty: mužský princíp dominantnosti a ženský princíp láskavosti, jemnosti, harmónie. Genius loci je miestom dialektiky priestoru a času, keď plynúci čas dané miesto len málo ovplyvňuje, miesto tak vykazuje značnú „stabilitu“. Genius loci je jednota „ducha krajiny“ a „ducha ľudí“, je to hodnota, ktorá predstavuje



Kostol v Lukáčovciach je centrálnym bodom barokovej kompozície

naše nehmotné dedičstvo. Je to teda nejasný odkaz našich predkov. Miesta s geniom loci sú „jadrami“ územia s identitou. „Genius loci je dôvodom, ktorý nevieme pomenovať, ale kvôli ktorému sa niekam vraciame.“¹

Cez genia loci vnímame svet ako lepší a krajší, cez genia loci uchováame tradičné hodnoty a vytvárame krajinu krajšiu, zaujímavejšiu, hodnotnejšiu pre našu i nasledujúce generácie. „Miesto schopné oslovit' dušu človeka pôsobí inak ako miesto, ktoré je len pekné.“² Čo nám vlastne genius loci dáva? Prečo ho vnímame ako miesto „výnimočné“? V krajine sa genius loci často spája s „krajinným rázom“, resp. s „charakteristickým vzhľadom krajiny“, ktorý má určité charakteristické znaky, dominantné prvky, jedinečné hodnoty. Genia loci podporuje rázovitost' regiónu, zachované tradičné štruktúry, ktoré dávajú regiónu atraktivitu. Žiaľ, nie všetci ľudia genia loci vnímajú ako hodnotu, ktorú treba zachovať. Strata územnej identity úzko súvisí so stratou mentálnej identity jednotlivca, ktorý tak stráca jednu z dlhodobu sa vyvíjajúcich hodnôt. To má za následok mentálnu deštrukciu človeka, stratu vzťahu k územiu (niekedy i k sebe samému) a odklon od tradičných hodnôt.³

Slovensko je v Európe vnímané ako krajina blízka a predsa neobjavená, pre mnohých tajomná. To je pri súčasných trendoch krátkodobej rekreácie a zážitkového turizmu určitá výhoda a potenciál. Slovensko bolo silne religióznou krajinou, o čom svedčí celý rad rôznych sakrálnych objektov v území. Práve spiritualita krajiny môže byť pre turistov zaujímavá, ak zostane zachovaná. A keďže je v západných krajinách cool „návrat“ k duchovným hodnotám pri zachovaní si osobnej slobody a vzťahu k „duchovnu“, môže táto hodnota predstavovať i potenciál pre územný rozvoj. Sakrálny turizmus už nie je novinka a asketický turizmus objavujú najmä ľudia z krajín, kde je vysoká životná úroveň a málo ľudenstva. Slovensko tak môže ponúknuť „experimentovanie“ s tajomnom a s duchovnom v území. Turista tak okrem prírodných a urbánnych hodnôt môže objaviť i duchovný rozmer krajiny, jej mystickosť, sakrálnosť a genia loci.

Mikroregión Radošinka

Zaujímavým príkladom opätovného hľadania genia loci je Mikroregión Radošinka. Je to územie pri Nitre – pri

Genius loci je jednota „ducha krajiny“ a „ducha ľudí“, je to hodnota, ktorá predstavuje naše nehmotné dedičstvo.

centre slovanstva i kresťanstva. Celé územie je poľnohospodársky intenzívne využívané, čo prináša množstvo negatívnych vplyvov na krajinný ekosystém, negatívne ovplyvňuje kultúrnohistorické hodnoty, pamäť krajiny a genia loci tohto územia. Pritom trendy vo svete, nová európska legislatíva i filozofické smery podporujú práve hodnotu prírodného kapitálu, vyzdvihujú ekosystémové služby krajiny i jej kultúrnohistorické hodnoty.

Mikroregión Radošinka predstavuje územie 11 obcí, ktoré sa rozhodli spolupracovať na princípe verejnosúkromného partnerstva. Mikroregión leží v mikropovodí riečky Radošinky na priľahlej Nitrianskej pahorkatine. Rozloha územia je 127 km² a žije v ňom cca 11 000 obyvateľov. Pre toto územie je vzhľadom na pôdne podmienky charakteristické veľkoplošné hospodárenie. Orná pôda tvorí 88 % pôdneho fondu, rozoranosť je až 96 %. Eróziu je ohrozených takmer 32 % ornej pôdy. Lesnatosť územia klesla od konca 19. storočia zo 14,4 % na 3,3 %. Líniová zeleň v podobe sprievodnej zelene komunikácií, tokov, medzí, katastrálnych hraníc klesla z 261 km na súčasných 119 km (46 %). Tradičné pestovanie viniča kleslo zo 185 ha na 10 ha, a to napriek tomu, že ide o región v Nitrianskej vinohradníckej oblasti.

Tok riečky Radošinky je v celom úseku mikroregiónu zregulovaný na 100 %. Úplne alebo čiastočne sú zregulované i niektoré jeho prítoky, napríklad Perkovský potok, Andáč či rieka Nitra. Voda, ktorá bola základom pre vznik osídlenia, dnes v území chýba, hoci obyvatelia podľa výsledkov ankety

pokladajú vodu stále za živel, ktorý je potrebné regulovať. Výsledok opatrení: Z 12 prameňov zostali 3 pramene, ostatné vyschli alebo boli zasypané. Hladina spodnej vody v studniach miestami klesla o viac ako 10 m. Zo 17 mlynov, ktoré sa v území nachádzali, zostal jeden mlyn v Jelšovciach (dnes reštaurácia) a jeden v Zbechoch (opustený, chátrajúci v areáli istej firmy). Z 13 polderov a hrádz na zadržiavanie vody zostali 3 hate, z 11 malých vodných nádrží zostalo 5 veľkoobjemových vodných nádrží, z toho sú dve nefunkčné. V mikroregióne bolo pôvodne 13 kaštieľov a kúrií, z toho zaniknutých je 5 kaštieľov, 2 kaštiele sú v havarijnom stave (biskupské sídlo a sídlo vysokej šľachty), 3 kaštiele sú prestavané na nepoznanie a 3 kaštiele sú zrekonštruované. Navyše v území bolo niekoľko majerov. Z veľmi živorodého, bohatého územia s riekou Radošinkou ako hlavnou prírodnou tepnou územia, zostalo územie takmer zabudnuté, vyprahnuté a žijúce vlastným rytmom.

Hľadanie zabudnutého

Pôvodným cieľom krajinársko-urbanistickej štúdie bolo zhodnotenie rekreačného využitia územia mikroregiónu Radošinka s dôrazom na vodné prvky – rybníky. Tento pôvodný zámer bol prehodnotený na základe výsledkov prieskumu terénu:

1. s vodou je problém: možno trojuholník Lukáčovce – Alekšince – Andáč by mohol byť z hľadiska „vodnej turistiky“ zaujímavý (rybný revír), avšak nad rybníkmi drží „ochrannú ruku“ Zväz rybárov a tiež bude potrebná obnova rybníkov v Andáči i úprava krajiny okolo rybníkov.
2. sakrálnosť: veľké množstvo sakrálnych prvkov v území riešiteľský kolektív viedlo k názoru, že krajina má silný religiózny náboj, nesie v sebe spiritualitu a kultúrno-historické hodnoty, ktoré sú zaniknuté či zabudnuté, a tak riešiteľský kolektív nad rámec zadania sledoval i tento aspekt.
3. kameň: našli sme kameň s priemerom cca 1 m na pôdach 5 – 10 m hlbokých bez stopy po štrkoch či inom skelete. Napadla nám otázka: čo tu ten kameň robí? A začalo pátranie po pôvode kameňa.
4. komponovaná krajina: náhodne objavená baroková krajina v Lukáčovciach dáva tušiť, že toto územie môže skrývať väčšie tajomstvo a mať väčší význam, ako sa na prvý pohľad zdá.



Biskupský kaštieľ v Lukáčovciach v nevyhovujúcom technickom stave je v súkromných rukách.



Kaštieľ rodiny Ghyczy v Nových Sadoch po rekonštrukcii je vo vlastníctve obce.



Kostol Jelšovce – jeden z bodov komponovanej krajiny



Kaplnka v Perkovciach (katastrálne územie Šurianky)

Pre analýzy územia boli využité jednak štandardné krajinárske a urbanistické postupy, analyzované boli jestvujúce podklady, dokumentácie, historické mapy, publikácie apod. Využité boli tiež nové analytické metódy – modelovanie terénu a vizuálna exponovanosť krajiny. Pri získavaní údajov bola autormi vytváraná databáza a následne z nej boli formulované informácie o území. Metodika mala integratívny charakter, keďže implementovala rôzne aspekty v území. Sledovanými znakmi bol prioritne vodný systém a prvky, ktoré sú na vodu nadviazané, ďalej prírodný kapitál, sakrálné prvky a iné drobné stavby v krajine, urbanistické dominanty v krajine, vegetačné formácie a vzťahy medzi urbánnymi a krajinnými štruktúrami. Takto širokospektrálne postavená metodika priniesla veľmi zaujímavé výsledky, ktoré budú potrebné ďalej rozvíjať a využiť v plánoch rozvoja mikroregiónu.

Kultúrno-historické hodnoty

Porovnaním historických máp s výsledkami terénneho prieskumu bolo zistené, že v 11 katastrálnych územiach obcí bolo osadných pôvodne 96 sakrálnych prvkov a objektov (kostoly, kaplnky, božie muky, kríže). Z nich 10 je zaniknutých, avšak až 90 % je zachovaných i vďaka nezáujmu veľkých investorov o toto územie. Ešte zaujímavejšie je však usporiadanie týchto prvkov: väčšina je sústredená v obciach Nové Sady (spolu 17, z toho 12 jestvujúcich a 5 zaniknutých), Lukáčovce (10 jestvujúcich a 2 zaniknuté), Jelšovce (13 jestvujúcich) a Čakajovce (12 jestvujúcich). Zdá sa, že uvedené obce boli zastaveniami pútnikov a že obcami prechádzala Pútnická cesta. Navyše medzi Lukáčovcami a Novými Sadmi je lokalita nazývaná Golgota v blízkosti Silského lesa a tiež nad obcou Jelšovce je lokalita s týmto názvom. Teda dve Golgoty! V lokalite Golgota pri Silskom lese bol nájdený kameň, ktorý tu nedávna zmysel (hlboké pôdy), iba ak by bol zvyškom nejakého kamenného objektu. Podľa starých máp by to tak mohlo byť. Navyše v blízkosti tohto kameňa boli zistené 4 tlejúce pne starých stromov usporiadané do štvorca. Tradične sa medzi 4 stromy (takmer výlučne to boli dlhoveké lipy) umiestňovali významné sakrálné prvky. Význam nálezu ešte zvyšoval ďalší objav: zvyšky aleje, ktorá viedla k tomuto objektu. Pôvodné stromy boli od seba vzdialené 16 m, čo naznačuje, že to boli stromy vysadené jednotlivo, veľkokorunné a podľa tlejúcich pňov i veľmi staré. Nález predstavuje stopy historicky pôvodnej, v krajine dominantnej aleje.

Podľa historických máp ku Golgote viedla cesta lemovaná krížami, z ktorých v teréne zostali už len dva kríže. Bola to krížová cesta na Golgotu? Z Golgoty boli výhľady na Zobor, Pyramídu, Drážovský kostolík, Nitriansky hrad, ďalej na Žibricu a Oponický hrad, na Považský Inovec a pri dobrej viditeľnosti až na hrad Tematín a Čachtický hrad. Z Golgoty boli výhľady tiež na veže kostolov v Lukáčovciach i v Nových Sadoch. Golgota je to miesto, ktoré rezonuje a ktoré zanecháva v náv-

števníkovi silný dojem i v súčasnosti, teda miesto s geniom loci. Stačí sa na toto miesto postaviť a vnímať tú atmosféru, výhľady. Akú však atmosféru muselo mať toto miesto, keď tu stál ešte i významný, dominantný sakrálny prvok. Navyše v katastrálnom území Lukáčovce a Nové Sady boli tiež biskupské pozemky, v Lukáčovciach dokonca doteraz stojí pôvodne biskupský kaštieľ z 15. storočia, ktorý mal tiež obrannú funkciu a postavený je v podobe pevnosti s podzemnými chodbami. Vyhlásený bol za Národnú kultúrnu pamiatku (NKP č.1462/0) i s prakom, ktorý už zanikol a kaštieľ tiež chátra. Ďalším prieskumom a analýzami v spolupráci s UKF v Nitre bolo zistené, že krajina v mikroregióne Radošinka bola zámerne komponovaná a obce Nové Sady a Lukáčovce boli pútnickými centrami na ceste pútnikov z východu (možno až z Levoče) do Nitry a ďalej do Hlohovca, Trnavy, Šaštína a možno až na Mariánku alebo tiež smerom na Moravu do Velehradu a ďalej.

Potenciál krajiny

Najvýznamnejším objavom v rámci spracovávaní diela boli kultúrohistorické hodnoty, najmä nezvyčajne rozsiahla komponovaná krajina. Najvýraznejšie výsledky štúdie a odporúčania:

- komponovaná krajina – dominantnými prvkami kompozície sú kostoly na kompozičných osiach. Všetky kompozičné osi sa pretínali v jednom bode – mieste, kde stál pôvodne rímskokatolícky kostol v Nových Sadoch a dnes na jeho mieste stojí socha Je-

žiša Krista. Tento bod je ústredným bodom dômyselnej kompozície mikroregiónu. Tento bod formoval obec Nové Sady na centrum pútnikov. Obec by i v budúcnosti mala byť formovaná ako centrum mikroregiónu.

- Golgota: centrálnym bodom kompozície prechádza i pomyslená os spájajúca Golgotu pri Silskom lese a Golgotu nad Jelšovcami. I miesto jednej a druhej Golgoty teda bolo vybrané zámerne.
- Golgota: predpokladáme, že územie Golgoty nad Novými Sadmi má ešte hlbší význam, a že ide o Nitriansky Jeruzalem, ktorý bol postavený po vzore pútnického miesta Kalvária Zebrzydowska nazývaného tiež Poľským Jeruzalemom (tvorí ho 52 sakrálnych objektov) podobne, ako bol postavený Spišský Jeruzalem. Možno je to odvážne tvrdenie, určite by však stálo za ďalšie overenie. Navyše Silský les mohol mať v minulosti i obradný význam, pretože sú v ňom pne drevín, ktoré určite nie sú hospodárskymi drevinami, ale zrejme ide o tisy, jasene a iné okrasné druhy drevín. Archeologický prieskum tu zatiaľ nebol realizovaný. Miesto Golgoty si vyžaduje obnovu a využitie v rámci rozvoja sakrálného turizmu.
- baroko v Lukáčovciach: pri kostole v Lukáčovciach sme odkryli stopy barokovej krajiny, pričom zrejme ide o cirkevné baroko inšpirované Vatikánskymi záhradami. I keď terasy tejto kompozície sú z veľkej časti zastavané, je vecou ďalšieho plánovania obce, či bude chcieť túto hodno-

tu obnoviť, využiť nástroj „stavebnú uzáveru“ a následne rekonštruovať terasy. Nález je natoľko unikátny, že obnova kompozície pri lukáčovskom kostole by mala byť zrekonštruovaná a súčasne výsadby, ktoré boli zrealizované v 60. rokoch 20. storočia, by mali byť odstránené. Lukáčovce z hľadiska urbanizmu predstavujú obec so zachovalou historickou zástavbou a so silným geniom loci.

- Nitru a Lukáčovce spájala biskupská cesta, ktorá viedla cez Andáč, Zbehy, Čakajovce až na Nitriansky hrad. Je to najkratšia spojnice medzi kaštieľom a hradom. Biskupský palác by mal byť obnovený pod odborným dohľadom Pamiatkového úradu napriek tomu, že je v rukách súkromnej osoby a silne deštruovaný.
- určite je potrebná revitalizácia krajiny, obnova ekologickej stability, obnova systému na zadržiavanie vody v území (hate, nádrže), renaturalizácia tokov a protierozné opatrenia. Tiež je vhodné vybudovanie náučných chodníkov k historicky významným miestam, po ktorých by sa mohli pohybovať turisti i cykloturisti, prípadne jazdci na koňoch. Systém turistických trás by tak získal okrem rekreačnej funkcie i funkciu edukačnú.

Otvorená budúcnosť

Ďalší rozvoj územia závisí od mnohých faktorov – napríklad od spolupráce obcí v rámci mikroregiónu, od plánovacích koncepcií a od rozhodovacích procesov, od zodpovednosti všetkej zainteresovanej verejnosti, od pochopenia vlastných

hodnôt územia, od potlačenia cudzích vzorov pri nových investičných zámeroch. Štúdia a jej výstupy budú využité ako územnoplánovací podklad pri aktualizácii UPD-VÚC i v plánoch regionálneho rozvoja. Výsledky (najmä návrhy) by mali byť premietnuté tiež do Plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja mikroregiónu Radošinka, ako i do plánov a rozvojových programov jednotlivých obcí. Každá dotknutá obec dostala výsledky diela k dispozícii. Pre mikroregión Radošinka by bolo prínosom, ak by ďalšie koncepčné dokumenty zohľadnili spracované štúdiu a akceptovali jej výsledky i odporúčania. Mikroregión Radošinka by si mal na dobrovoľnej báze vytvoriť tím špecialistov, ktorí budú poradnou inštitúciou pri rozvojových zámeroch obcí a budú prioritne sledovať udržanie tradičných hodnôt v území. Zachovanie genia loci v krajine, tvorba krajiny, tvorba urbánneho dizajnu v detailoch i uchovávanie genia loci je dnes v procese plánovania prvoradou vecou urbanistov, architektov a krajinných architektov, ktorí prichádzajú s myšlienkami na tvorbu, obnovu i využitie priestoru a potenciálu. Avšak podpora samospráv je nevyhnutná. Ďalší územný rozvoj by mal byť v súlade s vývojom územia a v kontexte na vidieckom prostredí. Určite vidiecka stavebná kultúra by mala byť oslobodená od rôznych (najmä experimentálnych) -izmov (v prvom rade od brutalizmu), aby nedošlo k ďalšiemu narušeniu genia loci a identity územia. Citlivým plánovaním, zachovaním prírodného kapitálu má územie perspektívu udržateľného rozvoja.

Krajina hraníc a križovatiek

prof. Ing. arch. Julián Keppel, CSc.
STU v Bratislave, Fakulta architektúry,
Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry
Foto: archív autora

Vytváranie genia loci na území Slovenska ovplyvňovali dva protichodné princípy. Tým prvým bol princíp uzavretosti, tým druhým princíp otvorenosti. Princíp uzavretosti bol dôsledkom hlavne zložitých geomorfologických podmienok našej krajiny, princíp otvorenosti sa uplatnil ako dôsledok geografickej polohy Slovenska v srdci Európy.

V onkajším prejavom uplatnenia prvého princípu boli hranice, ktoré v prvom rade sformovala príroda. Vytvárali ich horstvá alebo vodné toky, ktoré vymedzovali panstvá, chotáre, župy a stolice. Územím Slovenska prechádzali alebo sa ho dotýkali nielen hranice, ktoré rozdeľovali územno-správne celky, ale aj hranice, ktoré zohrávali významnú úlohu v rozdelení Európy na odlišné civilizačné, kultúrne, náboženské i mocenské zoskupenia.

Princíp uzavretosti – lokálnych hraníc – sa premietol hlavne v odlišných prejavoch ľudovej kultúry v jednotlivých regiónoch a oblastiach Slovenska: v odlišných nárečiach, zvyklostiach, v odievaní, čo sa najviac prejavilo nielen na svojráznych krojoch jednotlivých regiónov Slovenska, ale aj v odlišných stavebných prejavoch. Na území Slovenska takmer každý región, župa, dokonca jednotlivé obce mali svojské stavebné prejavy,

ktoré vtláčili miestu jedinečný ráz. Princíp lokálnych hraníc sa uplatnil v jedinečnosti a mnohotvárnosti genia loci slovenskej krajiny a sídiel. Odlišnosť krajiny od nížiny až po vysoké hory, miestnym podmienkam prispôsobené stavebné prejavy, rôznorodé oblasti činnosti, napríklad poľnohospodárstvo, pastierstvo, remeslá, baníctvo, svojrázne kroje či miestne zvyky spôsobili, že každý kraj, dokonca usadlosť mali špecifický jedinečný genius loci.

Určujúce lesy

Charakter ľudového stavitel'stva ovplyvnila najmä hranica medzi listnatými lesmi a ihličnatými lesmi,^(a) ktorá sa ťahne približne pozdĺž rovnobežky na 49° severnej zemepisnej šírky.^(b) Na území južne od uvedenej rovnobežky dominovali murované domy, kým na severe drevené zrubové konštrukcie.

Tieto dva základné stavebné prejavy podmienila najmä dostupnosť stavebných materiálov v mieste výstavby. Drevo z listnatých stromov ako buk, dub, agát je tvrdé a ťažko sa opracovávalo nástrojmi, ktoré mali vtedajší staviteľia, tesári k dispozícii. Stromy ako lipa alebo javor majú zasa mäkké drevo, ktoré nie je vhodné na zhotovenie namáhaných prvkov stavebných konštrukcií. Používalo sa najmä na interiérové prvky, ktoré si vyžadovali náročnejšie rezbárske práce. Okrem toho, kmene listnatých stromov sú krivé, ťažko sa hľadajú kusy na dlhšie konštrukčné prvky – trámy. Preto domy boli murované, väčšinou z miestnych materiálov, ako hlinka, kameň, zriedkavo aj pálená tehla. Kvalita hliny, ktorá bola v mieste stavby k dispozícii, významne ovplyvnila spôsob stavania. Odrazilo sa to vo výraze architektúry a na jednotlivých stavebných detailoch. V lokalitách, kde bola hlinka s vysokým obsahom ílu, sa stavalo z tehál z nepálenej hliny alebo

takzvaných váľkov. Na miestach, kde hlinka bola horšej kvality, sa stavali domy technológiou nabíjanej hliny do debnenia. Konštrukcia krovu bola z dreva, snaha bola využívať miestne dreviny, ak neboli k dispozícii jedľa alebo smrek, vhodné stavebné drevo poskytol agát. Najvýraznejšou časťou domu bola strecha pokrytá slamou.

V oblastiach s prevládajúcimi ihličnatými porastmi to boli hlavne jedľové a smrekové lesy, ktoré poskytovali výborný stavebný materiál na masívne drevené, zrubové konštrukcie. Ihličnaté stromy sa využívali ako konštrukčný materiál na celý dom, od zrubových stien obytnej a úžitkovej časti domu, cez krov až po jeho pokrytie šindľovou krytinou.

Tak hlinka, ako aj drevo sú materiály, ktoré podliehajú vplyvu poveternosti. Ak dom, postavený z týchto materiálov, nebol správne situovaný a nezohľadňoval pôsobenie prírodných síl, najmä vetra, dažďa, snehu, slnečného žiarenia, rýchlo podliehal deštrukcii. Diela ľudovej architektúry, ktoré obdivujeme, sa zachovali vďaka tomu, že ich tvorcovia pri ich návrhu, osadení do prostredia, voľbe materiálov, stavaní, domyselnom a dôslednom vyhotovení detailov stavby rešpektovali pôsobenie vplyvov poveternosti, ale aj spôsob užívania objektu, možnosti poškodenia živočíchmi či rastlinami. V tom spočívala ich hodnota, ich relatívna stálosť či trvácnosť (udržateľnosť) a stávali sa tak neoddeliteľnou súčasťou genia loci príslušnej lokality. Ľudová architektúra tvorila jednotu s krajinou a okolitým prostredím.

Kultúrne vplyvy

Princíp lokálnych hraníc sa uplatnil v jedinečnosti a mnohotvárnosti genia loci slovenskej krajiny, sídiel a ľudovej kultúry. Iný vplyv na formovanie genia loci Slovenska mali hranice medzi

veľkými mocenskými a civilizačnými zoskupeniami, hranice európskeho významu.

V prvých storočiach nášho letopočtu sa nášho územia dotýkala významná hranica medzi kultúrnym svetom, ktorý predstavovala Rímska ríša a barbarmi známa pod menom Limes Romanus. O pár storočí neskôr po páde Rímskej ríše sa pozdĺž karpatského oblúka na západnom okraji Karpatskej kotliny ťahla hranica, ktorá predstavovala rozhranie medzi dvoma kultúrami – medzi kresťanským svetom západu Franskou ríšou a kresťanským svetom východu – Byzanciou. Tatársky vpád a po ňom invázia Turkov dali vzniknúť hranici medzi kresťanským svetom a islamom. Aj 20. storočie zanechalo po sebe hranicu medzi dvoma ekonomicko-spoločenskými systémami, medzi socialistickým blokom Východu a kapitalistickým Západom, povestnú „Železnú oponu“.

Uvedené hranice európskeho významu zanechali po sebe hmatateľné stopy v rôznych podobách. Asi najvýraznejšími stopami týchto hraníc, ktoré významnou mierou pomohli k formovaniu obrazu krajiny Slovenska

a jeho genia loci, boli hrady a opevnenia. Ale ostali po nich aj stopy duchovného charakteru, asi najvýznamnejšou bol príchod vierozvestcov z Východu – bratov Cyrila a Metoda v roku 863, čo malo veľký význam pre posilnenie významu jazykov Slovanov a rozvíjanie sa ich svojbytné kultúry.

Je možno paradoxné, že súbežne s princípom uzavretosti sa na tvorbe genia loci mnohých lokalít na Slovensku podieľal protichodný princíp, a to princíp otvorenosti. Územím Slovenska vďaka jeho polohe v strede Európy prechádzalo množstvo ciest. Najstaršou a azda aj najvýznamnejšou bola Jantárová cesta,^(c) ktorá zo severu na juh prechádzala pozdĺž západných svahov Karpát. Ak načrieme do histórie Slovenska, zistíme, že jeho územím permanentne prechádzali rôzne vojská, obchodníci, remeselníci, učitelia.

Symbole obchodu

Križovatky ciest sa stali symbolom čulého obchodného, cestovateľského ruchu a výmeny tak materiálnych, ako aj duchovných hodnôt. Na križovatkách vznikali zvyčajne mestá, v ktorých nimi prechádzajúce kultúry za-

nechali svoju stopu. A tak na rozdiel od vidieckych sídiel, kde dominovali miestne vplyvy a boli reprezentantom genia loci slovenskej krajiny lokálnej kultúry a tradícií, mestá odrážali tak tiež dianie na európskej politickej, ekonomickej, kultúrnej i architektonickej scéne. Mešťania boli už v stredoveku Európanmi, ak sa pozrieme na to, ako a čo si obliekali, aký životný štýl viedli, v akých domoch bývali alebo sa schádzali a aké hodnoty vyznávali. A tak genius loci mnohých slovenských „križovatiek“ na pozadí slovenskej krajiny dotvárala architektúra francúzskej gotiky, ako napríklad kaplnka Zápoľských v Spišskom Štvrtku,^(d) alebo drevený artikulárny evanjelický kostol v Hronseku,^(e) ktorý po sebe zanechali škandinávski lodní tesári. Dominantami v mestách na území Slovenska boli gotické kostoly, renesančné zvonice a radnice, barokové paláce, kostoly, veže, aké možno nájsť v mestách okolitých stredoeurópskych krajín. Sú dôkladom toho, že Slovensko skutočne bolo významnou európskou križovatkou. Dotvárali obraz miest na Slovensku a väčšinou aj prispievali k tvorbe genia loci príslušného miesta alebo



Murované domy z hlinených tehál, Brezová pod Bradlom



Murované domy z hlinených tehál a slamenou strechou, juh Východného Slovenska



Zrubové domy v Podbieli, Orava

Radenov dom v Čičmanoch. Zdroj: wikipedia, foto: Juloml



regiónu. Renesančné zvonice prispeli k tvorbe genia loci spišských miest ako Kežmarok, Podolíne. Obchodné, administratívne a výrobné budovy postavené v štýle európskej medzi-vojnovej moderny, ako znak pokroku a modernej doby vtlačili jedinečný ráz hlavne novým priemyselným centrá. Učebnicovým príkladom sú Baťove továrne, administratívne, obchodné i obytné budovy z obdobia 30. rokov minulého storočia, ale i liečebné domy a rekreačné strediská postavené vo Vysokých Tatrách, v Trenčianskych Tepliciach a ďalších slovenských mestách.

Trend preberania módnych vzorov z európskych centier pokračuje i v súčasnosti. Ak sledujeme dianie na slovenskej architektonickej scéne, nemôžeme pochybovať o našom začlenení sa do hlavného prúdu Európskeho kultúrneho diania. V plnej miere sa tu uplatňuje princíp otvorenosti, respektíve križovatiek prenosu hmotných i nehmotných komodít, tovaru i kultúrnych hodnôt. Niektorým kritikom architektúry prekáža absencia istého národného slohu, respektíve slovenskej architektúry. Chýba im možno architektúra, ktorá by posilňovala a rozvíjala identitu konkrétneho miesta spätého s jeho históriou a krajinným rámcom.

Vplyv času

Pád jednej z „európskych hraníc“ – Železnej opony – na konci 80. rokov minulého storočia znamenal posilnenie princípu otvorenosti a okrem nových vzorov a inšpirácií priniesol hlavne nové myšlienkové prúdy. Jedným z nich bola práve myšlienka udržateľnosti^(f) v architektúre reprezentovaná najmä regionálnym štýlom alebo tzv. neo-vernakulárnou architektúrou,¹ čo vzbudzovalo nádej na oživenie princípov ľudového staviteľstva v zmysle väzby na krajinu, miestne zdroje materiálov a súlad s pôsobením prírodných síl, respektíve ich využívaním v prospech fungovania domov (solárna, veterná energia). Zatiaľ sa nepodarilo prekonať úroveň ojedinelých realizácií, čo nestačí na sformovanie výraznejšieho štýlu, ktorý by bol nositeľom hodnôt a štýlu, ako bola tradičná ľudová architektúra.

Genius loci, ktorý kedysi vtlačil charakteristický ráz slovenským mestám, vidieku i krajine, sa v lepšom prípade mení, v horšom zaniká. Masívna industrializácia začiatkom 50. rokov

minulého storočia mala na svedomí zánik mnohých pamiatok ľudovej architektúry. Drevenica bola znakom chudoby a biedy, zatiaľ čo murovaný dom znamenal nielen postup na spoločenskom rebríčku, ale aj vyšší štandard bývania. Až na niektoré výnimky zanikli mnohé malebné dediny a ich genius loci, ktorého generátorom bol princíp uzavretosti – hraníc, sa v dosť veľkej miere vytratil. Zdá sa, že náš „národný“ sloh je prihlásenie sa k európskym trendom a ich rozvíjanie, čo odráža našu otvorenosť a fakt, že z krajiny hraníc sme sa zmenili na krajinu križovatiek.

Genius loci je vyjadrením jedinečnej neopakovateľnej atmosféry a výrazu určitého miesta. Zato dnes presadzujúca sa globalizácia je proces vedúci k všeobecnosti, uniformite. Dobrým príkladom je firemná architektúra, ktorej reprezentantom sú napríklad reštaurácie rýchleho občerstvenia McDonalds, obchodné domy Tesco, Lidl, Billa a mnohé ďalšie, u ktorých jednotný výraz – corporate identity – sa uplatňuje všeobecne bez väzby na lokalitu a krajinu, kde je budova postavená. Takáto tendencia je v protiklade s procesom vytvárania genia loci príslušného miesta.

Špecifický charakter miesta je časovo podmienený fenomén tak z hľadiska jeho existencie, ako aj z hľadiska jeho formovania. Hodnoty, ktoré vytvárajú genius loci, väčšinou podliehajú prevereniu časom. Čas tak, ako triedi kúkol' od pšenice, vytriedi aj módne vlny od trvalých hodnôt. Je to proces, ktorý prebieha mimo nás, a nám ostáva len uvážlivo tvoriť, usilovne pracovať, a pokiaľ ide o genius loci, byť trpezlivými a vnímavými.

— Poznámky —

- Lesné porasty na území Slovenska tvoria väčšinou zmiešané lesy s prevládajúcimi listnatými stromami alebo ihličnatými stromami.
- Druh porastu ovplyvňuje tiež nadmorská výška.
- Jantárová cesta bola obchodná suchozemská cesta praveku a staroveku, ktorá spájala Aquileiu pri Jadrane, cez Emonu, Savariu, Carnuntum, Devín, Moravskú bránu, Vroclav, Calisiu a Toruň s východobaltskými oblasťami. Na Slovensku viedla jej hlavná trasa cez Devínsku bránu a pozdĺž západných svahov Malých a Bielych Karpát. Používala sa aj alternatívna trasa cez Bratislavu a popod juhovýchodné svahy Malých Karpát, popri Dudváhu cez Čachtice a popri Váhu do Trenčína, odtiaľ vetva pokračovala Vlárskym priesmykom smerom k hlavnej trase na Morave. Zdroj: Wikipedia
- Najvýchodnejšia stopa francúzskej gotiky inšpirovaná Sainte Chapelle v Paríži.
- Najjužnejšia stavba škandinávskej architektúry v Európe.
- Summit o Zemi v Rio de Janeiro v r.1992, Svetový kongres UIA v Chicagu a deklarácia o udržateľnosti architektúry v r.1993.



Symbol hraníc: Spišský hrad



Príklad ekologicky motivovanej architektúry – slamená kupola v Hrubom Šúre, 2010

Pasívny drevoslamený dom, Melčice-Lieskové, 2010 – 2013 (dom bol nominovaný na cenu ARCH 2013). Zdroj: archív redakcie ARCH



Sociopriestorový rozmer genia loci

Mgr. Ľubomír Falt'án, CSc.
Sociologický ústav SAV
Foto: archív autora

Prečo sa ľudia kedysi v minulosti usadili práve tu na tomto mieste, aby ďalšie generácie kultivovali toto miesto nielen ako svoj príbytok, ale aj miesto, kde by realizovali celý rad sprievodných aktivít potrebných pre ich mnohodomenzionálny život? Prečo práve tu a nie inde? Čo o tom rozhodovalo?

Prečo sa v prípade mnohých súčasných miest na seba nakladajú historické vrstvy osídlenia dokumentujúce fakt, že toto miesto si ľudia vybrali pre svoj život už v dávnej minulosti a naopak, archeológovia nachádzajú stopy po osídlení na dnes už „zabudnutých“ miestach – ľudia odtiaľ odišli a usadili sa niekde inde? Aké faktory o tom rozhodujú?

Už starogrécki filozofi si dávali takéto otázky. Obvykle sa spájali s ich reflexiami o migračných pohyboch tej doby, reflexiami iných etníc, aj s reflexiou charakterov sídiel a ich lokalizácie. Príkladom môže byť Tukydidés, starogrécky filozof a historik peloponézskych vojen sa zamýšľal nad migračnými procesmi a formovaním osídlenia v dobovom Grécku. Podľa neho Hellada nemala stabilné osídlenie. Kmene sa presúvali po krajine, obchod ani bezpečná preprava či po súši alebo po mori neexistovali, zem sa s cieľom poľnohospodárskej produkcie nekultivovala, nesústredoval sa majetok. Neboli mestá. Priestory, ktoré boli prirodzene úrodné, boli priestorom intenzívnych migračných pohybov a vojenských zrážok rôznych kmeňov. Naopak, Attika s neúrodnou pôdou nebola takým predmetom záujmu, a preto aj tam žijúce obyvateľstvo bolo stabilnejšie. Podľa neho sa mestá začali zakladať s rozvojom lodnej prepravy a obchodu. To sa neraz spájalo aj s piráctvom a prepádmi miest pri mori, preto začali vznikať mestá aj vo vnútrozemí. Takto by sa dali parafrázovať vyjadrenia Tukydidy¹. Faktory, ktoré spomína Tukydidés, by sme

mohli nazvať ako sociálno-ekonomické, ktoré stoja pri zrode miest.

Poľský sociológ Paweł Rybicki, ktorý sa zaoberal sídelným rozvojom a bol aj znalcom starogréckej filozofie, formovanie miest spája taktiež s faktormi, ktoré by sme mohli nazvať sociálno-priestorovými, ale aj s niektorými fenoménmi kultúrnymi. V procese premien od dočasného usadzovania sa v území po vytváranie stabilných sídiel, boli podľa tohto autora rozhodujúce dva faktory:

- Vytváranie „trvalých hradísk či iných vymedzených lokálnych centier ľudí plniacich špecifické funkcie politické, vojenské, náboženské či iné“.
- „Sústredovanie v tom či pri tom lokálnom centre ľudí prichádzajúcich z rôznych strán, ktorí buď začali realizovať špecifické, alebo potrebné špeciálne druhy remeselníckej tvorby, alebo zabezpečovali hospodárske služby rôzneho druhu“².

Vplyv prírodného prostredia

Ale prečo padol výber práve na to dané miesto a nie na iné? V čom bolo to „čaro“ miesta, že ľudia sa rozhodli tam zostať, tam sa natrvalo usadiť. Už v antike sa s takýmto výberom spájalo odvolávanie sa na „ducha miesta – genius loci“. Ako konštatuje Ch. Norberg-Schulz, „Genius loci je rímsky pojem. Podľa presvedčenia starých Rimanov má každá „nezavislá“ bytosť svojho genia, ochranného ducha. Aj bohovia majú svojho genia... antický človek prežíval svoje prostredie, akoby ho vytvárali určité charaktery. Obzvlášť potom uznával, že pre jeho existenciu má veľký význam, aby v dobrom vychádzal s geniom lokality,

v ktorej žije... V priebehu celej histórie zostával genius loci živou skutočnosťou, i keď nebýval vždy priamo takto pomenovaný.“³ „Duch miesta“, nech akokoľvek vyznieval mysticky, však musel mať aj určité reálne charakteristiky, ktoré určili výber miesta na sídlenie. Medzi takéto faktory alebo komponenty prírodno-krajinného prostredia, ktoré sa spájajú s geniom loci, bezpochyby patria:

- podiel na formovaní pocitu bezpečnosti – vrcholky kopcov, údolia, kde hrebene hôr tvoria určitú ochranu pred nájazdmi útočníkov, ale prinášajúce i určitú klimatickú ochranu, rieka či iná vodná plocha ako ochranný faktor,
- podiel na formovaní obchodných ciest a trás, migračných pohybov,
- podiel na zabezpečení potreby bývania – dostupnosť stavebných materiálov (hlina, kameň, drevo),
- podiel na zabezpečení potravinových potrieb – predpoklady pre poľnohospodársku produkciu (pestovateľstvo, chovateľstvo, rybolov, lov zveriny),
- podiel na dosaziteľnosti prírodných zdrojov pre rozvoj pracovných činností – baníctvo a ťažba nerastov, ťažba a spracovanie dreva, rozvoj remesiel,
- podiel na uspokojovaní kultúrnych a duchovných potrieb človeka (miesta kontemplácie, miesta realizácie športu, oddychu a rekreácie),
- podiel na ovplyvňovaní zdravotnej kondície populácie (liečivé minerálne pramene, klimatické kvality prírodného prostredia).

Výber miesta pre sídlenie sa obvykle spájal s kumuláciou prinajmenšom niekoľkých faktorov, ktoré človeka presvedčili, aby sa na svojom migračnom putovaní zastavil a usadil. Pričom tieto prírodno-krajinné faktory musia nábrať svoj sociálny rozmer, inými slovami, oslovia človeka, ktorý si ich premieta do možného spôsobu či spôsobov využitia. To má zvyčajne časový i generačno-sociálne štruktúrovaný rozmer. Povedané inými slovami, aby sa v plnej miere prejavila sila genia loci vybraného miesta, musela sa premietnuť aj do ďalšieho antropogénneho kultivovania takéhoto priestoru. Práve antropogénna kultivácia prírodno-krajinných daností v podobe formovania sídelných útvarov stojí na podobách vytvárania hmotno-priestorových štruktúr človekom, ich umiestňovania v krajine a ich napĺňania funkciami. Tu význam-

Významnú rolu zohráva kvalita architektúry a urbanistických štruktúr, ktoré sa môžu podieľať na podstate genia loci.



Banská Bystrica, Hrad



Banská Bystrica, Nám. SNP



Foto: autor, Veľký Krtíš od západu



Bratislava, obsadzovanie vinogradov

nú rolu zohráva kvalita architektúry a urbanistických štruktúr, ktoré sa môžu podieľať, znásobovať, ale aj oslabovať prírodnú podstatu genia loci. Práve tieto faktory následne vplývajú a spolu dotvárajú aj proces identifikácie ľudí s daným priestorom. Identifikácia sa spája s osobným prežívaním, históriou a pamäťou, ktoré sa viažu na daný priestor – krajinné a hmotné štruktúry, ktoré ho tvoria – z čoho vyplýva i emocionálna väzba, viazanie sa na takýto priestor. Preto i ľudia, ktorí v takomto priestore trvalejšie nežijú, sa radi doňho vracajú, respektíve si ho držia v pamäti.

Historické korene

Sídelná štruktúra na Slovensku má hlboké historické korene. Svedčia o tom už zrealizované archeologické výskumy, ale aj ďalšie archeologicky zaujímavé miesta, o ktorých sa vie vďaka modernej technike a ktoré ešte len čakajú na odkrytie. Územie dnešného Slovenska bolo priestorom, ktorý bol osídľovaný od dávnej minulosti, cez ktorý prechádzali migračné trasy, priestorom, v ktorom sa vrstvi počas histórie rôzne ľudské kultúry. Okrem archeologických výskumov o tom svedčia i písomné zmienky hovoriace o vzniku a existencii sídelných subjektov, a to nielen mestských, ale aj väčšiny sídiel vidieckych.

Historické ukotvenie podstatnej časti sídelnej štruktúry na Slovensku potvrdzuje, že naši predkovia opodstatnene zvolili tú či onú lokalitu, aby sa tam usadili a zotrvali na danom mieste a v priebehu mnohých generácií dané miesto osídlenia kultivovali v súlade s potrebami súčasníkov. Opäť vo veľkej väčšine tento sídelný rozvoj vychádzal z rešpektu ku krajinnému-prírodnému prostrediu. Svojou aktivitou v ňom posilňoval genia loci územia a miesta. Potvrdením toho je napríklad i zápis Banskej Štiavnice do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Keď Ch. Norberg-Schulz písal o genius loci Prahy, ako jeden zo znakov uvádzal, že „Všetky domy tu majú hlboké korene vo vrstvách dejín, vyrastajú z týchto koreňov a ich individuálne mená pripomínajú legendárnu minulosť. Veľkosť Prahy ako miesta je daná predovšetkým prítomnosťou genia loci, ktorú cítime všade, prakticky každý dom súčasne tiahne k zemi a smeruje hore.“⁴ Toto konštatovanie platí i o oveľa menšej Banskej Štiavnici, kde sa z meštianskych domov a palácov priamo vstupovalo do baní, čo sa v mnohých prípadoch zachovalo až do súčasnosti.

Vzťahuje sa to i na stredoslovenské banské mestá (Kremnica, Banská Bystrica, Ľubietová, Poniky),

Nové stavby súčasnosti veľmi často chcú dominovať, respektíve vyhrať nad prirodzenými danosťami prírodného prostredia.

z ktorých niektoré neskôr mestské práva stratili. Platí to i pre celý rad spišských miest (Kežmarok, Levoča, Spišská Belá, Podolíne, Spišská Sobota – dnes súčasť Popradu, či Gelnica), spätých tak s banskou činnosťou, ako aj s obchodom (Bardejov v Šariši), keďže ležali na dôležitých medzinárodných severojužných obchodných cestách spájajúcich Pobaltie s Balkánom.

Príklad miest však poukazuje aj na to, že niektoré z nich sa v historickom vývoji dostali na okraj hlavných rozvojových pásov či trás a stratili na niekdajšom význame a vážnosti, ale napriek tomu si zachovali „čaro miesta“ a postupne sa stávajú miestami turistického záujmu.

Význam Bratislavy

Iným príkladom môže byť Bratislava. Význam jej priestoru si uvedomovali spoločenstvá už v dávnej histórii. Osídľovanie je tu zaznamenávané už od mladšej doby kamennej. Prebývali tu tak Kelti, ako aj Rimania či prví Slovania. Územie bolo súvisle, respektíve kontinuálne osídľované. Podporovali to práve krajinné-geografické podmienky: Dunaj – splavná rieka a brody na nej, začínajúci karpatský oblúk – vstupná brána tak smerom do podunajskej, ako i panónskej nížiny, ale aj v smere západnom, po

oboch stranách rieky. Inými slovami, aj migračný priestor a priestor pre obchodné trasy, ale i priestor, cez ktorý môže prichádzať ohrozenie. Preto to bol i priestor strážnych hradov. Súčasne poloha pod úbočiami (a neskôr na úbočiach) Karpát a na brehu Dunaja, vytvárala predpoklad na formovanie a umocňovanie genia loci miesta s dominantou hradu na hradnom návrší nad Dunajom a katedrálou v podhradí.

Obraz mesta dotvárali i vinohrady nad mestom. Príťažlivosť mesta v histórii potvrdzovali paláce významných šľachtických rodov, a to napriek blízkosti Viedne, centra Habsburskej ríše či Rakúsko-Uhorska. Význam (strategickú) polohu mesta v tomto stredoeurópskom priestore potvrdzovala aj skutočnosť, že po rozpade Rakúsko-Uhorska sa Bratislava (Pressburg či Pozsony) stala predmetom vyjednávania, komu má pripadnúť – vznikajúcemu Československu, alebo Maďarsku. Pripadla Československu v roku 1919.

História potvrdila polohu na nosných dopravných trasách – v súčasnosti už moderných – tvoriacich jeden z rozvojových pilierov mesta. Poloha mesta, hoci z pohľadu Slovenska excentrická, bola bránou práve do tohto teritória, takže prospievala nielen rozvoju mesta, ale i širšieho regionálneho a nadregionálneho zázemia.

Umocnia alebo oslabia

Genius loci ovplyvňuje výnimočnosť prírodno-krajinného prostredia a ľudských aktivít v tomto prostredí, no ľudská činnosť môže tento fenomén umocňovať, ale aj oslabovať nevhodnými zásahmi. V kontextoch súčasnej slovenskej sídelnej štruktúry je veľmi často evidentný rozpor medzi schopnosťou predchádzajúcich generácií zakomponovať stavby do prírodného prostredia (pomáhali tomu i používané prírodné materiály) využívajúc a zdôrazňujúc jeho prirodzené danosti. Nové stavby súčasnosti veľmi často chcú dominovať, respektíve vyhrať nad prirodzenými danosťami prírodného prostredia i nad dovtedajšou prírodou rešpektujúcou architektúrou predchádzajúcich generácií.

V nemalej miere to platí i pre stavebné aktivity v mestách, pričom do očí bijúce je to hlavne v malých mestách, kde mierky pôvodnej zástavby rešpektovali okolité prostredie. Naopak nová výstavba a jej mierky (hlavne v prípade bytovej výstavby) boli či sú, v silnej konfrontácii nielen s okolitou pôvodnou zástavbou, ale i prírodno-krajinnými danosťami, ktoré akoby mali byť potlačené. Menili sa takto obrazy mestského či vidieckeho sídla, a tým aj dominantné charakteristiky genia loci daného sídla.

Ing. Anna Dobrucká, PhD.
Autorizovaný krajinný architekt
Foto: archív autorky

Architektonická, krajinná, architektonická a urbanistická tvorba sú nástroje, ktorými je možné v celom stavebnom procese genia loci podporiť, prezentovať, uchovať a vnímať ako prírodnokultúrne dedičstvo. Platí to však za podmienky, že túto hodnotu v území dokážeme rozpoznať a zároveň je politická i občianska vôľa túto hodnotu chrániť, prípadne ju do územia pre nasledujúce generácie vštepiť.



Osadenie Pastoračného centra. Autori projektu: architekti Kručay P., Zábovská L., Ševela D.

Zdroj: www.saletinirozkvet.webnode.sk

Trikrát a vždy inak

Ku geniu loci sa dá pristupovať rôznym spôsobom. Niektoré obce ho jednoducho majú a udržiavajú. Iné obce genia loci mali, ale ho znehodnotili, stratili a teraz sa ho snažia opätovne nájsť. A potom sú obce, ktoré pôsobia anonymne, a práve tieto obce je potrebné riešiť mimoriadne citlivo. V príspevku prezentujeme vzťah k významným miestam v území.

Genius loci obce Dubovce

Obec Dubovce leží v okrese Skalica bez veľkého záujmu verejnosti a mimo všetkých rozvojových osí. Jej 650 obyvateľov žije v prístejnej obci, ktorá si udržala svoj vidiecky ráz, tradičnú zástavbu, hmoty a ľudskú mierku až do súčasnosti. Krajinnársku os tvorí riečka Chvojnica, popri ktorej v minulosti viedla takzvaná Česká obchodná cesta. Tá prechádzala cez obce Vlčkovany a Vidovany, teda cez obce, ktoré zlúčením v roku 1954 spolu vytvo-

rili obec Dubovce. Obce vznikli neďaleko starého keltského hradiska Zámčisko, ku ktorému viedla poľná cesta lemovaná krížami. Studnička na Zámčisku zostala, kríž od II. svetovej vojny už nie sú a pomaly sa stratili i z pamäti obyvateľov. Obec Dubovce spojením obcí získala dve urbanistické centrá – pri kostole vo Vlčkovaniach (prvý zápis o obci pochádza z roku 1532) a pri kostole vo Vidovaniach (prvý zápis o obci je z roku 1553). Spojenie obcí bolo politickým rozhodnutím, ktoré obyvatelia dlho ťažko niesli a i dnes sa príležitostne delia na Vlčkovany a Vidovany, hoci o zášti medzi nimi nemôže byť ani reči.

Obci Dubovce trochu chýba spoločné centrum, ktoré by spájalo dve pôvodné obce mentálne i fyzicky do jedného celku. Nové vedenie obce sa snaží občanov presvedčiť o potrebe spoločného centra, a tak začali hľadať miesto, ktoré by tomuto zámeru vyhovovalo, a navyše hľadali motív, ktorý by bol pre obce zjednocujú-

cim prvkom. Obec si stanovila stratégiu svojho rozvoja a ako jedna z priorít je vybudovanie centra na rozhraní oboch katastrálnych území. Keďže v blízkosti je situovaný aj v súčasnosti používaný cintorín s ochranným pásmom 50 m, je možné plochu riešiť v časti ochranného pásma ako park. Na ploche tiež stál objekt ľudovej architektúry, ktorý bol však neobývaný a staticky narušený. Obec sa teda rozhodla rodinný dom odstrániť a vybudovať tu objekt občianskej vybavenosti. Na cintoríne je hrob s pomníkom Janka Havlíka, ktorý sa stal nosnou témou budúceho centra.

Janko Havlík (1928 – 1965) bol politický väzeň. Do života dospelých vstúpil ako čerstvý novic a nádejný bohoslovec v čase nástupu totalitného režimu. Ako 23-ročný bol uväznený, napriek tomu sa svojho postavenia rehoľného bohoslovca nevzdal. Ostal mu verný až do smrti, a to aj za cenu jedenásťročného žalárovania, ktoré podstúpil aj v ruzynskej väznici či jáchymovských baniach. Z väzenia bol prepustený v roku 1962 ako ťažko chorý, krátko pred smrťou.

Občania vnímajú osobnosť J. Havlíka. Medzi obyvateľmi obce bol známy ako pokojný, trpezlivý a zbožný. V roku 2013 bol začatý proces jeho blahorečenia. Miesto jeho hrobu sa pomaly stáva pútnickým miestom. V obci sa o ňom opakovane konajú konferencie a obec v spolupráci s režisérkou Helenou Slávikovou vytvorila dielo o jeho živote. Je toho však oveľa viac – slúžia sa napríklad omše s jeho velebením, začala sa zbierka na vytvorenie pamätníka tomuto rodákovi z Duboviec. Park, ktorý by mal

byť v centre obce vybudovaný, ponesie jeho meno a stane sa centrálnym bodom kompozície i komunitného života obce. Od pamätníka sa bude postupne obnovovať i krížová cesta na Zámčisko. Pamätník a život, ktorý sa bude pri ňom odohrávať, podporí identitu obce, tradičné hodnoty, vidiecky ráz, ale tiež ducha miesta, ducha obce na základe príbehu J. Havlíka. Centrum obce tak získalo ideu, ktorá má šancu spojiť obe časti obce do jedného centra so silným duchovným nábojom.

Témou parku je život J. Havlíka. Dominantným prvkom kompozície bude jeho plastika, ktorá leží na hlavnej kompozičnej osi vedúcej od kríža na náprotivnom svahu nad obcami Radošovce a Dubovce, cez záhrady i cestu a pokračujúcej smerom k Zámčisku. Plocha bude polyfunkčná. Navrhnutý je tu priestor pre spoločenskú-kultúrne akcie, komunikačný priestor, plocha na relax, rozjímanie a spomínanie. Navrhnuté sú tu dva objekty vybavenosti s regionálnymi stavebnými prvkami – výstavná sieň s možnosťou občerstvenia a zvonička, ktorá má byť tiež turistickou informačnou kanceláriou. V parku je tiež navrhnutý „nedokončený“ (nenadväzujúci) chodník – chodník J. Havlíka, kde budú umiestnené rôzne prvky pripomínajúce jeho život a smrť.

Tento investičný zámer dáva predpoklad rozvoja sakrálnej turistiky, a to si vyžaduje ďalšie investície do vybavenosti, infraštruktúry a služieb. Obec tak získala víziu rozvoja a stanovuje si stratégiu, ako túto víziu naplniť. Takéto využívanie vlastného i nehmotného potenciálu môže byť inšpiratívne i pre iné obce i pre urbanistickú tvorbu.

Stratené hodnoty

Celkom iný príbeh má Považská Bystrica. Mesto má veľmi členité okolie, čo umožnilo využiť vizuálne exponované body pre strategické účely a tiež vytvoriť rozsiahlu krajinnársku kompozíciu, ktorá sa dá dnes skôr len tušiť, ako vnímať, pretože je značne narušená. História mesta je úzko prepojená s Považským hradom, ktorý sa spomína v listine už z roku 1316. Neskôr patril rodine Podmanických, ktorí dali v mestečku postaviť gotický kostol v 14. storočí. Tiež obec Orlové patrila najskôr tomuto rodu, neskôr prešla do rúk rodu Balassa (k mestu bola pripojená až v roku 1971). V roku 1612 dal Žigmund Balassa postaviť kaštieľ s kaplnkou Jána Nepomuckého. Nad mestom sa nachádza kostol sv. Heleny z roku 1728, ktorý dal postaviť gróf Peter Szapáry.

Krajinnársko-urbanistická kompozícia úzko súvisí s históriou mesta. Urbanistickými dominantami kompozície sa stali historické objekty – Považský (Bystrický) hrad, kaštieľ Orlové, Kalvária z roku 1805, kostol sv. Heleny, kostoly v Orlovom i v Považskom Podhradí a početné drobné sakrálne prvky na svahoch, v meste a pri Váhu. Urbanistické dominanty v krajinnárskej kompozícii boli pôvodne vizuálne prepojené. Necitlivou výstavbou sídliska Rozkvet v období, keď sa kresťanstvo potláčalo novou ideológiou, došlo k znehodnoteniu vizuálneho prepojenia medzi kostolom sv. Heleny s Orlovým i s Považským hradom. Od kostola zostali zachované len výhľady v smere na juh.

V roku 2011 bola spracovaná projektová dokumentácia na pastoračné centrum v Považskej Bystrici, ktorého základný kameň bol osadený v roku 2012. Toto pastoračné centrum bude osadené južne od kostola sv. Heleny. Vizuálny trojuholník Kostol sv. Heleny – Orlové – Považský hrad je teda nenávratne stratený a zrejme budú narušené i vizuálne väzby v južnom smere. Všetky dôsledky je bez podrobného prieskumu ťažké definovať. Kostol sv. Heleny zostane zrejme uzavretý medzi stavbami a jeho pôvodná krajinnársko-kompozičná hodnota a genius loci zrejme zostanú stratené.

Zostáva ešte trojuholník Kalvária – Orlové – Považský hrad. Z Kalvárie sú nádherné výhľady do krajiny, je to miesto so silným geniom loci. Kalvária je však značne deštruovaná, alej vedúca ku kalvárii, ktorá tvorí „zelenú kompozičnú os“, je značne poškodená a je potrebné ihneď ju ošetriť a legislatívne chrániť. Úvaha o rekonštrukcii kalvárie ešte pred výstavbou pastoračného centra je asi v súčasnosti bezpredmetná, avšak opäť mesto týmto stráca jeden významný krajinnársko-ur-

banistický kompozičný bod a meditačné miesto v krajine. Pri tvorbe strategických plánov, územných plánov a investičných zámerov by sa širšie vzťahy mali viac analyzovať, vnímať, uplatňovať a rešpektovať. Inak strácame kultúrno-historické hodnoty a dochádza k narušeniu historických krajinných štruktúr, ktoré sú súčasťou nášho prírodného a kultúrneho dedičstva i našej identity.

Zabudnutý pomník u Klasovitých

Na rozdiel od Považskej Bystrice nedisponujú myjavské kopanice kaštieľmi, kúriami ani meštánskymi domami. Ponúkajú obrazy z vidieckeho života jednoduchých poľnohospodárov a remeselníkov. Pomníky sa v tejto oblasti stavali len výnimočne. Jedným z nich je pomník u Klasovitých (kopanice nad Myjavou), ktorý je venovaný boju za sebaurčenie v roku 1848. U Klasovitých sa stretlo Hurbanovo vojsko zostavené najmä z myjavských dobrovoľníkov s vycvičeným uhorským vojskom. Boj sa skončil pre dobrovoľníkov tragicky a ukončil jednu éru sebaurčovacieho procesu. Do roku 1968 tento boj pripomínala len hruška, pri ktorej sa odhodlaní a v sebaurčenie veriaci dobrovoľníci stretli. Z tohto miesta sú nádherné výhľady na celý kopaničiarsky kraj – na Poľanu, Bradlo, Branč, Čachtický hrad, Tematín.

V roku 1968 bol postavený betónový pamätník z troch dielov, ktorého autorom je akademický sochár Š. Belohradský. Dlhý bol urbanistickou dominantou v území, keďže je osadený na vizuálne exponovanom mieste. Atmosféru tohto pietneho miesta však postupne narušila sprievodná zeleň, pretože k pamätníku bol zvolený nevhodný výber druhov. Vysadené boli línie tujovitých drevín, ktoré presiahli prijateľnú výšku a vytvorili okolo pomníka fyzicky i pohľadovo nepreniknuteľnú zelenú bariéru a zakryli pomník. Navyše tieto dreviny značne narušili krajinný ráz. Tuje však rastú a pôvodná hruška uhynula. Hruška bola opakovane nahradená novou sadenčkou z pôvodného stromu, ani jedna sa, žiaľ, neujala.

Príbeh o dobrovoľníkoch dáva tomuto miestu prítlačivosť genia loci. Miesto je však dnes značne znehodnotený, hoci naďalej cítiť jeho jemnú dominanciu v krajine. O pamätníku dnes vedľa zrejme len miestni obyvatelia, návštevníci prichádzajú zriedka. Pamätník nie je takmer nijako propagovaný, prezentovaný a nevedie k nemu žiadna smerovka či orientačná tabuľa, a to i napriek tomu, že sa nachádza na dopravné prístupnom mieste. Pamätník chátra. V tomto prípade je genius loci takmer stratený. Žiaľ, aj taký je obraz Slovenska.



Dedičstvo

sídlisk

Slovenské začiatky

prof. Ing.arch. Bohumil Kováč, PhD.,
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

„Architektúra znamená zviditeľňovanie ducha miesta – genia loci a úlohou architekta je vytvárať miesta naplnené významami, a tak pomáhať človeku bývať. Človek býva, pokiaľ sa môže orientovať vo svojom prostredí a identifikovať sa s ním, skrátka, ak zažíva svoje prostredie ako zmysluplné,“ píše Ch. Norberg-Schulz¹. Za dôležité psychologické vlastnosti prostredia považuje orientáciu a identifikáciu. Tieto dve vlastnosti uniformné prostredie panelových sídlisk potiera, ale to neznamená, že sa nemáme snažiť ich rôznymi intervenciami do prostredia vniesť.

Po II. svetovej vojne bola panelová výstavba príležitosťou na rýchlu rekonštrukciu vojnou poškodených miest, ale aj pre výstavbu nových väčších urbanistických konceptov v Anglicku, Škandinávii, vo Francúzsku a v Nemecku. Z nich za jeden z najvýznamnejších možno považovať obytný súbor Bijlmermeer v Amsterdame (viď Urbanita 1/2011). V západnej Európe, ktorá od tohto spôsobu výstavby v 70. rokoch začala ustupovať, panelová výstavba nikdy nedosiahla také rozmery ako v krajinách s ľudovodemokratickým a socialistickým zriadením. Kým vstup panelovej výstavby do centier mnohých miest v Európe bol dôsledkom ich vojnovnej devastácie, u nás sa pristupovalo k zámerným „prestavbám“ centrálnych mestských zón, spojených s asanáciou pôvodných štruktúr. Tak sa stratila, respektíve bola narušená identita miest ako Púchov, Považská Bystrica, Nové Mesto nad Váhom a ďalších. Na Slovensku bola vyvolávacím faktorom takéhoto rozvoja miest koncentrácia obyvateľstva, ktorú podmienila industrializácia krajiny podporená koncentračnými tendenciami Projektu urbanizácie Slovenska. Ten v roku 1976 vypracoval Inštitút urbanizmu a územného plánovania (URBION) s cieľom usmerniť investičnú výstavbu do vybranej siete sídiel. Práve v nich sa najviac prejavili dôsledky panelovej výstavby, ktorá paradoxne nepredstavovala lacný spôsob výstavby.

V socialistickej výstavbe však ekonomické ukazovatele napokon nemali žiadnu váhu. Práve naopak, mnohé riešenia boli veľmi predražené, napríklad už tým, že štvorpodlažný bytový dom mal typové základové konštrukcie dimenzované na 12-podlažné domy. Aj samotná výstavba sústredená do

väčších stavebných objemov je z hľadiska urbanistickej ekonomiky menej efektívna, ako tá istá kapacita usporiadaná v malopodlažnej zástavbe.

Nerozoznatel'né sídliská

Na Slovensku existovalo približne 20 typových sústav a aj napriek tomu bol výsledný efekt väčšinou rovnaký. Ak by sme mali určiť z 10 fotografií panelových sídlisk, o ktoré mesto ide, zrejme by bola úspešnosť – na rozdiel od podobného pokusu s historickými štruktúrami – veľmi nízka. Už zo samotného označovania týchto sústav (napríklad G-57, K61, T06B, ZTB, P1.14/15, dánska licencia BA-NKS) je zrejme, že nie vždy boli vyvinuté pre konkrétnu lokalitu.



60-ročné mesto Nová Dubnica: v popredí sídlisko, v strede „mesto“ (so sedlovými strechami), v pozadí druhé sídlisko. Polovicu rozlohy mesta tvoria rodinné domy (vpravo).
prevzaté z <http://www.hoteldynamic.sk> škica B.Kováč

Je len logickým dôsledkom takejto panelovej výstavby, že dosahuje výsledky, ktoré často kritizujeme.

prof. M. Kusý st.

V centrálnom plánovaní sa naplno zneužila vlastnosť typovej výstavby, a to schopnosť ju presne kvantifikovať a následne plánovať priemyselne vyrábať. Tak sa „teoretické paradigmy modernizmu stretli s centrálnym plánovaním“². Prefabrikovaná výstavba sa stala dôležitou súčasťou národohospodárskeho plánovania a dostala sa aj na poštovú známku. Tlak zo strany národohospodárskeho plánovania znamenal, že od staveniskovej cez prvkovú typizáciu vývoj postupne dospel až do fázy objektovej prefabrikácie. „Typové projekty nepripúšťajú zmeny proti základnému riešeniu, takže architekt pracuje s bytovými sekciami ako danou jednotkou, z ktorých musí komponovať urbanistický koncept aj

v takých zložitých podmienkach, ktoré si priamo vynucujú špecifické riešenie. Je len logickým dôsledkom takejto panelovej výstavby, že dosahuje výsledky, ktoré často kritizujeme“³, vyjadril sa M. Kusý už v roku 1976.

Aj stavby občianskej vybavenosti boli na typovom princípe. Takto sa v podstate v obraze sídlisk nenachádzali takmer žiadne „atypy“. Výnimky stáli ich autorov veľa úsilia. V Piešťanoch na sídlisku v prednádraží dominuje architektúra objektu občianskej vybavenosti „kocka“ od Š. Máčaja (1976). Žiaľ, táto stavba, ktorá má všetky predpoklady byť kladným architektonickým dedičstvom, je poznačená najmä na fasáde necitlivými zásahmi neskorších dostavieb.

V Petržalke za podobné dielo môžeme považovať Dom kultúry Ovsíšte od autorov S. Talaša a J. Lenča (viď články Identita sídlisk a Vízie Petržalskej mestskej triedy), ktorí za toto dielo získali v roku 1983 cenu Zväzu Slovenských architektov. Práve takéto atypické objekty sa v uniformnej zástavbe stali istými miestami identifikácie. Ich poloha však bola vedome koncipovaná ako súčasť konceptu. Príkladom straty originality je prestavba pošty v Petržalke autorky O. Ondreičkovej, ktorá stratila svoju tektoniku zateplením a farebným riešením v štýle okolitých panelákov. Prestavbou takýchto objektov by bolo vhodnejšie poveriť pôvodných autorov, ak to nie je možné, tak vypísať architektonickú súťaž.

Unifikácia verzus osobitosť

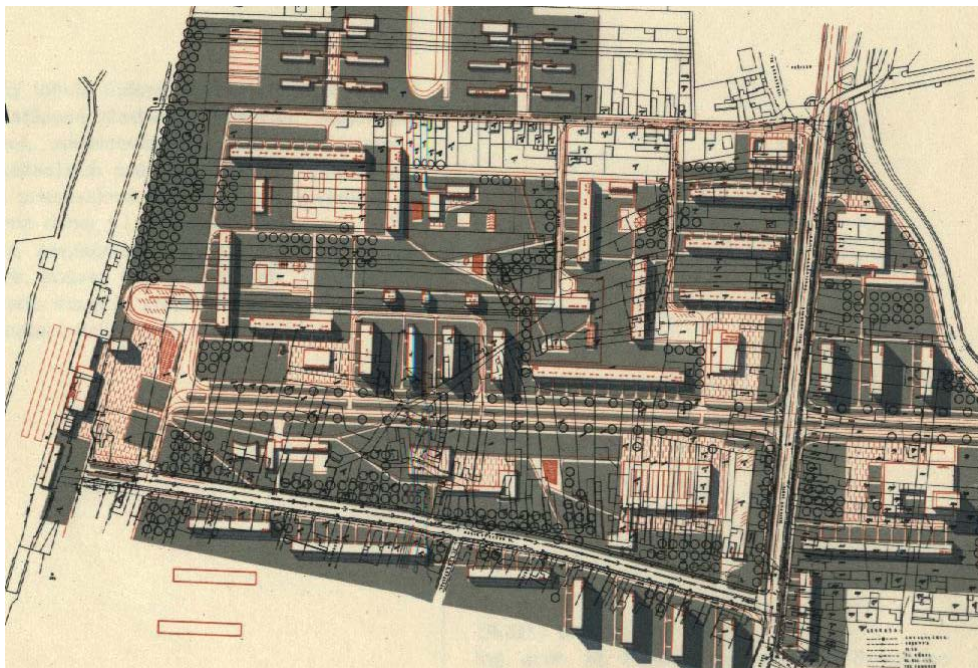
Centrálne národohospodárske plánovanie sa výrazne premietlo aj do územného plánovania. Jeho spoločenskou požiadavkou bolo pripraviť lokality a definovať objemy pre hromadnú bytovú výstavbu a stavebný priemysel. Priemet do metodiky územných plánov miest tak obsahoval prienik sídelného funkčno-priestorového a objektového zonálneho plánovania.

Národohospodárski plánovači urbanistom definovali technicko-hospodárske ukazovatele (THU), ktoré predstavovali isté štandardy výstavby. K tomu pristúpili aj požiadavky stavebných podnikov na organizáciu výstavby a usporiadanie staveniska (napríklad racionalizácia žeriavových dráh). Súčasne teoretické a vývojové pracoviská projektových ústavov vyvinuli aj urbanistickú schému, takzvaný model okrskového a obvodového urbanizmu. Tieto požiadavky zašli až do osnov architektonického vzdelávania, kde v rámci tvorby urbanistických koncepcií pracovali študenti aj s istým podielom sekciových a bodových panelových domov. Akokoľvek by sme túto skutočnosť mohli hodnotiť aj kriticky, učitelia a architekti v praxi vždy cítili potrebu aj do tejto unifikácie vniesť isté prvky osobitosti a v každom návrhu sídliska je zrejme viac či menej úspešná snaha o originalitu riešenia.

Koncepty sídlisk však len zriedka vznikali na základe verejných urbanistických súťaží. Moment unifikácie akoby súťaž vylučoval. Známe sú len idey zo súťaží Februárka, Košice – Ťahanovce, súťažné Sympóziu o roz-

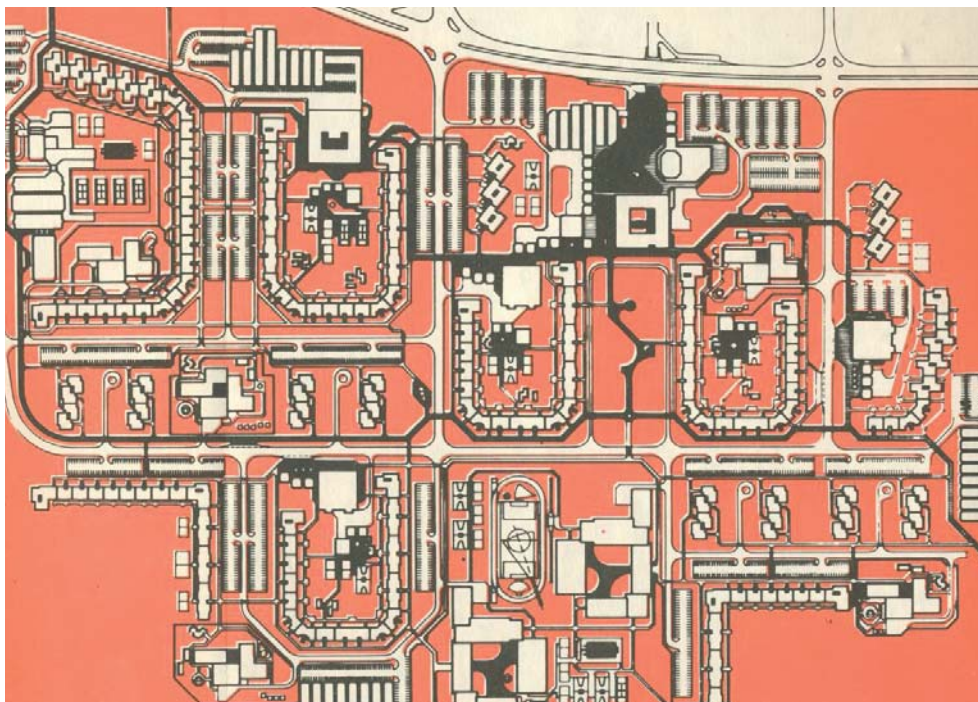


Nové Mesto nad Váhom, prestavba stredu mesta výstavbou panelových domov v 80. rokoch značne zmenila nielen urbanistickú štruktúru, ale historicky založené aj prevádzkové siločiarly ako prvku genius loci. Idea bulváru pochádza ešte z územného plánu 60. rokov. Modré-asanovaná zástavba, červené-nová výstavba, žlté – zachovaná pôvodná štruktúra, spracoval B.Kováč



Pôdorys sídliska Piešťany – prednádražie (autor M.Bodický, 1964-1976), typická riadková zástavba ktorá formou mestského bulváru zakladá nový vzťah mesta k železničnej stanici; z podkladu je zrejme miera vynútených asanácií rodinných domov.

Zvolen západ – experimentálne modelové riešenie obytnej zóny, parametre: zástavba 39,5 ha, hustota 375 ob/ha, 4 281 bytov, 14 810 obyvateľov, lpp 1,64, priemerná podlažnosť 9 np, počet parkovísk 4 300 (stupeň automobilizácie 1:3,5), z toho 2 015 v hromadných garážach.



voji mesta Košice, Trnava – Hlboká a medzinárodná súťaž Petržalka (viď článok Urbanistické súťaže na Slovensku). Pravou príčinou absencie súťaží však bola najmä skutočnosť, že projektovanie sídlisk ovládli štátne projektové inštitúcie Stavoprojekt, Urbion a Štátny projektový a typizačný ústav. Na ich pôde často prebiehali takzvané vnútropodnikové súťaže. Istou prednosťou týchto ústavov boli kvalitárske komisie, kde sa kontrolovalo nielen dodržiavanie technicko-hospodárskych ukazovateľov, ale aj kvalita vývoja konceptu. Urbion napríklad študoval možnosti urbanistickej koncepcie vo vzťahu k THU a stavebnej výrobe formou typizačných štúdií a experimentálnych modelových riešení.⁴ Aby vývoj došiel až do takej tvrdej objektivej typizácie, si architekti neželali. Ich predstavy skôr naplňal variabilný systém. Svedčí o tom, že v roku 1959 bol v Rači postavený experimentálny bytový bodový dom z vákuového skeletu s obvodovými sendvičovými panelmi s hliníkovou povrchovou úpravou od autorov M. Krukovej a Š. Svetka, ktorý bol prestavaný okolo roku 1995.

Tehlové a panelové sídliská

Ojedinelý vzťah „murovanej“ sorely a panelového sídliska môžeme sledovať v Novej Dubnici. S pôvodným sídliskom J. Krohu z roku 1955, ktoré má rozlohu cca 450x450 m, tesne susedí panelová zástavba rozlohy cca 500x350 m. Je paradoxné, že v takom malom meste, v takej krátkej dochádzkovej vzdialenosti, kde je z okraja mesta – panelového sídliska na námestie 650 m, obyvatelia nazývajú Krohovu časť mestom a panelovú časť sídliskom. Toto vnímanie spôsobuje rozdielnosť urbanistickej štruktúry. Kompaktný charakter zástavby, podluby s parterom vybavenosti, sedlové strechy a výzdoba fasád vyvolávajú asociácie vyššej urbanity, kým riadková zástavba a soliterna vybavenosť, absencia námestia a pevne ohraničenej ulice (inak plne v pôvodnej urbanistickej schéme) vyvoláva asociáciu sídliska. Ako iný príklad rozvoja malého mesta podnieteným industrializáciou uveďme Sninu. Po etape klasickej výstavby v štýle 50. a 60. rokov nastúpili aj tu technicko-hospodárske ukazovatele, ktorých priemet do výstavby značne zmenil charakter vidieckeho mestečka a jeho obraz v krajine. Osobitným prípadom vplyvu industrializácie na rozvoj a charakter mesta sú Košice, ktoré zazna-

menali veľký územný rozvoj spojený s výstavbou sídlisk. V schéme smerného územného plánu Košíc z roku 1952⁵ sídliská zaberajú takmer dve tretiny plochy mesta.

Ochrana poľnohospodárskej pôdy v rovinatých polohách spôsobila, že panelová výstavba sídlisk vstúpila aj do opticky exponovaných polôh. Tým sa výrazne zmenil nielen vzťah miest, ale aj celej krajiny. Spomeňme napríklad Trenčín – juh, Košice – Dargovských hrdinov, Žilina – východ, Nitra – Klokočina, Považská Bystrica – Helena, Hlohovec, Banská Bystrica – Sásová, Vranov nad Topľou. Pôvodne svietili tieto sídliská do krajiny postupne sivějúcou bielobou, dnes ešte horšou pestrofarebnosťou. Eliminácia tohto negatívneho obrazu je možná nielen uplatnením vysokej zelene, ale hlavne aplikáciou premyslenej koncepcie farebnosti. Vstupom panelovej výstavby do zložitejších terénnych podmienok sa menia aj urbanistické formy. Sídlisko Dargovských hrdinov experimentuje v pôdorysnej kompozícii s organickým usporiadaním „po vrstevnici“, ten je však z horizontu človeka značne neprehľadný. Osobitným príkladom sú Dlhé diely v Bratislave, ktoré svojím postupným zahusťovaním vytvorili konglomerát hmôt, ktorý však značne konkuruje uplatneniu hradu v siluete mesta. Hrad si v tomto dialógu značne pomohol zmenou farebnosti. Pokus eliminovať uniformitu organickou formou urbanistického pôdorysu sa pokúsila na sídlisku Luhy III v Partizánskom V. Dúbravická.

Špecifikom, ktoré sprevádzalo výstavbu sídlisk, bolo riešenie statickej

dopravy formou garáží. Tento systém nemal vždy koncepciu, a tak živelne vznikali celé garážové polia. Tie sa v súčasnosti vďaka prevodu vlastníctva stali nielen prekážkou územného rozvoja, ale aj skutočnou estetickou jazvou.

Rok 1989 – nádej na prerozd

Zhoršujúci sa imidž panelových sídlisk nemali na svedomí ani tak urbanistické koncepcie, ako skôr technické nedostatky, nekvalitné stavebné výrobky (okná, výtahy, kuchynské linky), zle urobené remeselné práce (tečúce strechy) a aj aplikácia bytových jadier a priechodných kúpeľní. Tiež etapizácia výstavby bola z pohľadu prvých obyvateľov veľmi vzdialená pojmu „komplexná bytová výstavba“, ktorou boli panelové sídliská označované od 80. rokov. Výstavba najskôr bytov a až neskôr vybavenosti, komunikácií a terénnych úprav a výsadby zelene priniesli sídliskám označenie nocľahárne. Václav Havel panelové sídliská zahrnul do svojej kritiky socializmu pojmom „králikárne“. Toto nelichotivé označenie, ako naznačil vývoj za posledných 20 rokov, však nebolo vôbec namiestne. Prvá eufória zo spoločenskej zmeny v roku 1989 viedla až k úvahám o likvidácii sídlisk, nejestvovala však alternatíva reálnej náhrady. Stal sa opak – byty v panelákoch sa postupne stali súkromným vlastníctvom, čo značne zmenilo vzťah obyvateľov nielen k domom, ale aj k okolitému prostrediu. Faktom je aj skutočnosť, že dispozičné riešenia panelových bytov v mnohom predstihujú aj súčasnú ponuku porovnateľnej atypickej bytovej

A.-M. Jergušová v diplomovej práci humanizácie sídliska použila o.i. aj motív ľudovej architektúry na streche panelákov, ved. doc. Špaček, FA STU Bratislava, 1991. *archív prof. Špačka*





Trnava – Hlboká, senior-FIT-park vznikol vrámci perfektných krajinársko-architektonických úprav, miesto aktívneho stretnutia generácií.



Diktát stavebnej výroby často neumožňoval tzv. rohové sekcie. Nesmelý príklad z Prešova poukazuje na potenciál týchto miest pre rozšírenie bytového fondu, čo je lepšie riešenie ako výstavba na voľných plochách na úkor zelene.



Pohľad z historického prostredia v N. Meste n. Váhom na pohľadovú bariéru panelového domu – musel tu stáť objekt takéhoto objemu? Je tu ešte možnosť aj predsadenia nižšej štruktúry alebo vysokej zelene, čím sa oslabí masívna panelová hrana.

výstavby. Pôvodná anonymita, neosobnosť a nezáujem sa pomaly menia, najmä v polohách domov s menším počtom podlaží. Obyvatelia sídlisk sa viac angažujú za veci verejné, medzi ktoré nesporne patrí kvalita ich životného prostredia (viď článok Územné plánovanie a humanizácia sídlisk).

Rok 1989 znamenal koniec hromadnej panelovej výstavby u nás a témou sa stali otázky humanizácie či revitalizácie. V rámci kritiky sídlisk sa niektoré štúdie snažili eliminovať nehumánnosť a uniformitu aj vkladáním rurálnych štruktúr. Po vzore architekta L. Krolla a sociológa J. J. Argensona, z roku 1982 na sídlisku v Perseigne⁶, študentka A. M. Jergušová vo svojej diplomovej práci vložila do panelových vnútroblokov rodinné domy v štýle slovenskej dediny. Pozornému pohľadu neuniknú drevenice na plochej streche. Prvotné autorstvo idey ľudového domu na streche paneláka teda nepatrí medializovanej realizácii drevenice na paneláku v Košiciach od autora T. Džadoňa z roku 2013. Takéto úvahy by sa neuplatnili na sídlisku Trnava – Hlboká, kde sa už v koncepte počítalo s uplatnením aj iných foriem a mierok bývania. Ide o terasové ro-

Rok 1989 znamenal koniec hromadnej panelovej výstavby u nás a témou sa stali otázky humanizácie či revitalizácie.



dinné domy, dnes už prestavané podľa privátneho vkusu majiteľov.

Kultúrne barbarstvo

Výtvarné diela sú dôležitým doplnkom, ale aj prvkom identity sídliska. Pôvodne bolo ich umiestňovanie súčasťou koncepcie. Mnohé boli, žiaľ,

z politických, ale dnes aj zo zmene-ných vlastníckych práv k pozemkom, odstránené. To je zjavný prejav kultúrneho barbarstva. Význam výtvarných diel vedie k ich novému uplatňovaniu. Ale aj tu treba strážiť moment, keď sa končí umenie a začína sa gýč. Túžba po slovenskej rázovitej originalite je zrejmá z diel na sídlisku KVP v Košiciach. Okrem skulptúr sa otvára priestor na štítových stenách objektov. Mnohé podobné fasády sú však nositeľmi veľkoplošných reklám. Riešenie farebnosti sídliska a umiestňovanie výtvarných diel v priestore alebo na objektoch by malo byť výsledkom ucelenej výtvarnej koncepcie, buď samostatnej (generel výtvarného dotvorenia) alebo ako súčasť zonálnej dokumentácie.

Mnohé sídliská vytvorili pomerne tvrdý vizuálny okraj mesta (Prievidza od Pravenca). Trnava – Hlboká ho eliminovala pásom zelene, ktorý sa pri ďalšom rozvoji môže stať už stálym prvkom vnútornej zelene, napríklad základom verejného parku. Mnohé panelové sídliská sa, žiaľ, dostali aj do tesného kontaktu s historickým jadrom a stali sa súčasťou vnútorných priehľadov. Eliminovať niektoré

negatívne prejavy je náročnou odbornou otázkou. O farebnosti týchto objektov mali za asistencie kompetentných úradov rozhodovať občania na základe kvalifikovaných variantov. Istý potenciál narušenia dojmu monotónnosti a uniformity majú prieluky a rohové sekcie, ktoré nedokázala panelová doba vyplniť atypom. Veľké možnosti na oživenie ponúka aj vkladanie objektov malej architektúry, napríklad pavilónov. V Košiciach bol úspešný projekt prestavby výmenníkov na komunitné centrá. Ak to dovolí priestor, vhodný je vklad v mierke odlišných ucelených urbanisticko-architektonických štruktúr (viď článok Regenerácia Petržalky). Za nové pozitívne vstupy do sídlisk považujeme kostoly, s ktorými pôvodné koncepcie nepočítali. Ide o architektonicky náročné stavby a miesta duchovného odpočinku. Ich lokalizácia a aj architektonická kvalita je však často problematická. Niektoré nové kostoly sa môžu stať aj symbolom lokality, napríklad rímsko-katolícky kostol na sídlisku KVP v Košiciach (P. Pásztor a kol. 2013) alebo evanjelický kostol v Petržalke (J. Baláž 1994). Po opadnutí populačnej vlny okrskový systém

školských zariadení vyvoláva otázky ich ďalšieho využitia. V Petržalke na Lúkach VIII bola časť školy prestavaná na administratívny objekt štátnej správy, čo však aj zvýšilo dopravnú záťaž lokality. Niektoré materské školy zmenili tiež svoju pôvodnú funkciu. Tento urbanistický princíp založený na adresnom určení vybavenosti obyvateľom okrsku bez možnosti výberu sa ukázal ako nevhodný.

Zeleň a verejný priestor

Súčasnú sídliská už majú vysoký podiel vyrastenej zelene, napriek tomu prevláda dojem jej nedostatku. Spôsobuje to aj absencia klasických parkov. Ako dokázal projekt Ecocity, takáto sieť verejných parkov s rozlohou minimálne pol hektára v dostupnosti 300 až 400 metrov napomáha identifikáciu s prostredím a vyvoláva pocit dostatku zelene. Problém teda nie je v množstve, ale v kvalite zelene. Aleje, strihaná zeleň u nás úplne absentujú. Pre aktívne využitie zelene je vhodné sprievodné zakladanie ihrísk. V Trnave – Hlboká je zriadený fitness-park. Pri rekonštrukciách domov sa zatiaľ u nás neuplatňujú vegetačné fasády a zelené strechy. Tiež je potrebné sa

začať venovať manažmentu dažďovej vody, napríklad s jej využitím ako úžitkovej vody na zavlažovanie, čo sa môže prejavovať na dizajne verejného priestoru oživeného vodným prvkom.

Kvalita verejných priestorov je hlavným indikátorom kvality prostredia. Tu majú naše sídliská najväčšie rezervy. Chýbajú atraktívne pešie a cyklistické trasy, malé námestia, parky. Potrebné je obstarat' ucelenú koncepciu verejných priestorov a ich riešenie hľadať formou súťažných návrhov aj s participáciou obyvateľov.

Špecifickým spôsobom ovplyvňuje vzhľad sídlisk aj zatepl'ovanie a s ním spojená zmena vizuálnych vlastností objektov. Tu sme skôr svedkami živelnosti ako koordinovaného prístupu, keď najmä o farebnosti rozhodujú vlastníci. Niektoré zásahy, napríklad výmeny schodiskových stien, by sa navyše dali využiť aj s väčším energetickým prínosom (napríklad fotovoltické steny).

Dedičstvo panelákov bude trvalejšie, ako sa predpokladalo. Uvedené príklady preto poukazujú na dôležitosť koncepčných a komplexných prístupov v riešení dotvárania a pretvárania sídlisk.

Špecifiká Bratislavy

prof. Ing.arch. Bohumil Kováč, PhD.,
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

Budovanie panelových sídlisk zaznamenalo zrejme najväčší rozmach v hlavom meste, kde ich vyrástlo spolu 21. Ich výstavba dosiahla taký obrovský rozsah, že v nich bývalo v 90. rokoch až 90 percent obyvateľov Bratislavy. Napriek tomuto vysokému počtu sa nedá povedať, že by všetky mali rovnakú tvár. Práve naopak, mnohé z nich majú svoje špecifiká a osobitosti a sú svojím spôsobom pozoruhodné.

V roku 1956 bol v Bratislave postavený na Kmeťovom námestí aj prvý „sólo“ panelový dom v ČSR od autorov Tursunov, Harvančík, Šafránek^(a). Dnes je technickou pamiatkou. Po tejto skúsenosti bol vybudovaný prvý panelový obytný súbor Škultétyho – Kukučínova v mestskej časti Bratislava – Nové mesto. Bol tu uplatnený princíp predpätých rámov a uplatnilo sa tu aj atypické polkruhové presklené nárožie, čo sa neskôr už nepodarilo zopakovať. Tu bol postavený aj prvý panelový polyfunkčný dom s parterom obchodnej vybavenosti^(b). Ikonickým sa stalo sídlisko Hostinského od I. Matušíka (1959 – 1964), a to vďaka kruhovému objektu vybavenosti známeho pod názvom Slimák. Žiaľ, prestavba ho z architektonickej stránky zdecimovala.

Dobrý príklad

Za sídlisko, ktoré už nadobudlo aj isté rozmery genius loci, môžeme označiť sídlisko Februárka. Autori navrhli otvorenú štruktúru „riadkovej“ zástavby, ktorej architektoniky dominuje štvorica domov s predsadenou podnožou obchodnej vybavenosti. Osobitné priznanie panelovej tektoniky na fasádach a najmä spôsob ukončenia vdýchol celému priestoru modernosť bruselského štýlu. Doskové objekty v druhom horizonte zástavby sú v parteri perforované, a tak je zabezpečená jednak priechodnosť územím, ale aj istá uzatvorenosť blokov. Sídlisko má veľmi dobre riešenú dopravnú obsluhu vrátane garáží. Aj umiestnenie ateliérov výtvarníkov, úpravy okolia, ako aj výtvarné diela v exteriéri pridali lokalite na „dobrej adrese“. V tom by mohla byť Februárka príkladom aj dnes^(c).

Mestská časť Ružinov už predstavuje príklad okrskového urbanizmu s mestskou triedou, ktorá tvorí pokračovanie radiály z centra mesta.^(d) Tento priestor sa stal námietom mnohých urbanistických intenzifikačných štúdií. Odklon od riadkového usporiadania prináša sídlisko Karlova Ves. Aj napriek ťažkému terénu došlo v tejto časti Bratislavy k prínávráteniu obytného vnútrobloku.

V Bratislave výstavba sídlisk dosiahla taký rozsah, že v nich bývalo v 90. rokoch až 90 % obyvateľov.¹ Študovali sa aj možnosti extenzívneho rozvoja mesta s uplatnením panelovej výstavby, napríklad záhorský a podkarpatský sídelný pás. Keď sa vyčerпали možnosti rozvoja veľkých lokalít na okraji mesta, osud intenzifikačnej prestavby čakal aj centrálnu mestskú zónu. Bol vyvíjaný polyfunkčný panelový dom pre uplatnenie v centre mesta. Jeho prototyp bol postavený v Bratislave na Moskovskej – Poľnej ulici v polohe, ktorá ostala mimo pozornosti. Na pokračovanie týchto tendencií už našťastie nepišlo.

Na druhom brehu Dunaja

Prvé úvahy o rozvoji mesta na pravom brehu Dunaja – Petržalky, môžeme sledovať už z niektorých návrhov v súťaži na regulačný plán mesta v 30. rokoch, kde sa autori v náznakoch dotkli aj Petržalky. K. Gross v návrhu územného plánu mesta (1949) vo väzbe na Starý most, aj keď okrajovo, už navrhol rozvojovú os novej Petržalky. Zachovával však aj pôvodnú zástavbu. Radikálny zlom priniesol Smerný územný plán mesta M. Beňušku z roku 1963, ktorého niektoré východiská prevzali aj neskoršie koncepcie. Išlo napríklad o polohu a počet mostov či hlavnú

stredovú os, ale aj o negáciu pôvodnej štruktúry. Tento plán sa stal aj podkladom pre ideovú medzinárodnú urbanistickú súťaž. Ak by sme hodnotili výsledok súťaže z hľadiska genius loci, tak najbližšie k nemu bol pravdepodobne americký návrh, ktorého organika urbanistickej štruktúry vo väzbe na modeláciu vodného prvkú nadväzovala na ducha pôvodnej krajiny dunajských ramien v ohybe Dunaja. Avšak predstava, že voľný priestor medzi sídliskom na vode a sadom J. Kráľa ostane voľný, bola zjavne nereálna (viď článok Urbanistické súťaže na Slovensku). Nástup obdobia „normalizácie“ sa premietol aj do ďalšieho 20-ročného vývoja.

Kompozícia

V pôdoryse sú zrejme vplyvy hexa – a oktogonálnych sústav a v prípade terás aj vertikálnej segregácie dopravy a pešieho pohybu podľa vzoru Toulouse-Mireille. Postupný vývoj, ako aj rôzni autori koncepcií jednotlivých urbanistických obvodov, priniesli rôzne kompozičné princípy jednotlivých častí. V lokalitách Lúky zalamované sekciové domy so striedavou výškou vymedzujú veľké vnútroblokky okolo materských a základných škôl. Každá skupina má svoju dominantu z bodových domov. Dvory IV až V už vytvárajú pravouhlé vnútroblokové sústavy. Úplne iný zastavovací charakter majú lokality Dvory I až III a Ovsiešte, ktorý určujú najmä takzvané obalové domy s terasami. Prípadné doplnňovanie týchto častí novou zástavbou by malo vychádzať z týchto rozdielných kompozičných špecifik.

Prekrytie pôdorysov súčasnej aj zaniknutej Petržalky prináša niektoré pozoruhodnosti.² Okrem dostihovej dráhy a Sadu J. Kráľa je takmer úplne

zachovaný priebeh Chorvátskeho ramena. Trasa železnice a stanica sú v rovnakej polohe, zmena je v navedení zo Starého na diaľničný most. Zaujímavé je v princípe pôvodné smerovanie ulíc v časti Dvory a Starom háji. Napríklad dnešná Rusovská je takmer zhodná s bývalou Poľnou, ako aj pôvodná Starohájska so súčasnou. Môžeme to hodnotiť ako pokus autorov zachovať niektoré pôvodné znaky, ale je to zrejme aj výsledok koordinácie postupnej asanácie a novej výstavby. Identite by zrejme prispelo aj zachovanie pôvodných názvov.

Nové koncepcie

Pre Petržalku bol po roku 1989 spracovaný pod gesciou Útvaru hlavného architekta seriál štúdií humanizácie sídliska. Kolektív Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity (FA STU) ako súčasť takejto štúdie navrhol ako záver regulačný plán možných dostavieb, prestavieb, riešení statickej dopravy a úprav verejného priestoru (viď článok Územné plánovanie a humanizácia sídlisk). Zaujímavú myšlienku presunu ťažiska vrátane mestskej koľajovej dopravy zo stredného koridoru B (Jantárová) do koridoru A (Panónska) priniesol návrh kolektívu J. Kachlíka. Stavebná uzávača vďaka nevyjasnenosti „nosného systému dopravy“ znamenala usmerňovanie investičných aktivít do koridoru A, čím sa nepriamo téza tejto štúdie potvrdila. To je v súčasnosti aj oprávneným dôvodom na prehodnotenie charakteru nosnej osi v prospech vyššieho podielu zelene a využitia fenoménu Chorvátskeho ramena. Práve hľadanie takéhoto urbanisticko-krajinárskeho charakteru sa môže stať novým genius loci Petržalky. Po mnohých rokoch diskusií mesto pochopilo, že električka môže byť vhodným riešením. V súčasnosti je už vyhodnotená urbanistická súťaž centrálnej osi, ktorá bola príležitosťou aj na riešenie tradičných mestotvorných priestorov – ulíc a



Bratislava – Petržalka Lúky, nesúrodá, prostredie skôr znehodnocujúca výstavba je výsledkom absencie územných plánov zón, keď sa výstavba realizuje adíciou územných rozhodnutí „v súlade s územným plánom mesta“.



Zástavba prieluky panelovej výstavby je lepším prípadom ako zástavba na zelenej ploche. Problémom je zvýšenie dopravných nárokov. Ponúka sa aj využitie na garážové silá.



Nová Einsteinova, urbanisticko-architektonická štúdia prekrytia diaľnice a spojenia Sadu J. Kráľa s obytným územím, kombinované krajinársko – architektonické prekrytie sa sústreďuje na uzlový bod vzťahu sídliska a Auparku so sadom, prekrytie nemá vyvolať dojem tunela, autori T. Šebo, I. Lichý, 2012.

námestí. Osobitnou urbanistickou otázkou je diaľničný koridor popod sad J. Kráľa (Einsteinova). Kolektív FA STU navrhol aj terénne prekrytie železnice v mieste dnešného Digital Parku, ako aj prekrytie diaľnice spojovacími štruktúrami. Prekrytie diaľnice urbanistickou štruktúrou priniesli už staršie štúdie (I. Gurtler, J. + S. Talaš, Š. Mačai, M. Tengler, 1976) Projekt Nová Einsteinova je kombináciou zeleného platô so štruktúrou objektov. Takéto riešenie si však žiada aj vyvrcholenie Petržalského korza pri Inchebe. Omnoho ľahšie by sa zrejme takýto koncept realizoval, ak by bol

uskutočnený pôvodný zámer urbanistov s polozapustenou diaľnicou.

Električkou do Petržalky

Najviac protestov proti ďalšej výstavbe v Petržalke a zároveň v celej Bratislave sa dotýka stabilizovaných obytných území. Táto stabilita je v územnom pláne popísaná spôsobom, ktorý umožňuje rôzne výklady. Dôležitý je diferencovaný plán stability, pretože každá lokalita má iné piliere stability. To však môže dosiahnuť len zonálna dokumentácia. Inak môže nová výstavba pôsobiť skôr živelne, a teda negatívne. Hlavná architektka I. Konrad

si na svojej verejnej prezentácii Električka do Petržalky³ kladie štyri otázky: 1. Čo dnes potrebuje Petržalka? 2. Ako dotvoriť vnútornú os Petržalky? 3. Aké sú zásady tvorby udržateľného mesta v 21. storočí? 4. Ako zosúladiť rôzne záujmy v území?

Na tieto otázky ponúka desaťero odpovedí – hesiel: 1. Tvorba kompaktného centra 2. Kvalitný verejný priestor 3. Vytvoriť možnosť ľahkej orientácie v priestore 4. Vytvoriť centrálny park s využitím potenciálu Chorvátskeho ramena 5. Humanizovať prostredie – dotvorením priblížiť urbanistickú štruktúru a mierku Petržalky mierke človeka 6. Posúdiť mestotvorný prvok električky na urbanistické dotvorenie centrálneho priestoru 7. Aktivizovať verejný priestor 8. Tvorba prioritnej mobility formou atraktívnej pešej, cyklistickej a hromadnej verejnej dopravy 9. V rámci programu Adaptačné stratégie mesta vytvoriť bezemisné zóny 10. Tieto tézy boli námetmi pre urbanisticko-architektonickú súťaž, ktorá už je vyhodnotená.

Tieto otázky a odpovede sú aplikovateľné na ktorékoľvek väčšie sídlisko. Odpovede by mali hľadať komunálni politici nielen spolu s architektmi, urbanistami, sociológmi, ale hlavne spolu s obyvateľmi, pretože tvorba prostredia je vec verejná.

— Poznámky

- a) Na pamätnej tabuli umiestnenej na dome sú len tieto tri mená (architekt Tursunov, statik Harvančík, technolog Šafránek). Autori M. Dulla a H. Moravčíková v literatúre uvádzajú aj Vladimíra Karfíka, ktorý sa princípom konštrukcie zaoberal ešte v Zlíne pri návrhu experimentálneho montovaného domu „Montdom“, s koncepciou založenou na prefabrikovanom celostenovom prvku s predpätým železobetónovým rámom, s priečnym nosným systémom.
- b) Autori J. Vítek, G. Tursunov, K. Šafránek, J. Harvančík, Stavoprojekt Bratislava, 1956-60, atypický a variabilný parter umožnila práve rámová prefabrikovaná konštrukcia domu.
- c) Autori Š. Svetko, O. Dukát, E. Vician, V. Houdek, M. Krukovská, Š. Ďurkovič, 1953-1961; autori na výkresoch použili slangové označenie Februárka – zastavovák.
- d) Autori D. Kedro, T. Gebauer, Š. Ďurkovič, L. Pinkalský, I. Skoček, F. Konček, Ľ. Títl, F. Miličák, K. Ružek, projekt a výstavba 1958-1968.



Pozitívny príklad údržby územia privátnym vlastníkom, Petržalka – Humenské nám.

Identita sídlisk

Mgr. Máté Jaško, PhD.,
STU v Bratislave, Ústav manažmentu
Foto: archív autora

Nositelom identity mesta a jeho nezameniteľných kvalít nie je len jeho historické jadro či iné historicky hodnotné štruktúry, ale aj jeho periférne časti, v slovenských podmienkach tvorené často klasickými sídliskami. Od ich výstavby uplynulo často vyše 40 rokov a tieto často pôvodne monofunkčné zóny prestávajú byť len sivou uniformou mesta, ale stávajú sa miestom pre život so svojim vlastným životom a príbehom.

S kúsenosti z praxe mnohých európskych krajín ukazujú, že nielen ich zastaralý stavebný fond a technický stav, ale najmä sociálne problémy súvisiace so sociálnou skladbou a nedostatok sociálnej kohézie sú najväčšími problémami ich udržateľnosti. Slovenské sídliská svojou pestrou sociálnou skladbou na jednej strane akoby unikli týmto problémom, no ich masová mierka, monotónna a nedostatočne užívateľsky priateľská architektúra, ako aj nové nároky, ktoré priniesla postmoderná spoločnosť, spôsobujú, že ich stav zďaleka nemožno považovať za optimálny. Aj tu však poznáme pozitívne aj negatívne príklady. Sídliská sa stávajú unikátnym metatextom v organizme mesta, vypovedajúcim o jeho histórii aj súčasnosti niekedy aj viac ako nablýskané historické centrá. Petržalka ako najväčšie slovenské sídlisko je toho dobrým príkladom.

Sídlisko – organizovaná modernita

Panelové sídliská vznikajúce v 60. a 70. rokoch možno považovať za jeden z najviditeľnejších priestorových prejavov organizovanej modernity. Požiadavka zabezpečiť bývanie pre narastajúcu mestskú populáciu bola riešená výstavbou veľkých panelových sídlisk, ktoré síce ponúkali na vtedajšiu dobu pomerne dobrý štandard bývania, svojou masovou mierkou, uniformitou, štandardizáciou a monotónnosťou sa však stali príkladom toho, kam dovedla organizovaná modernita a ortodoxný funkcionalizmus Sullivanovu požiadavku „forma nasleduje funkciu“. To, čo bolo voľakedy avantgardné (Le Corbusierove modely sídlisk ako strojov na bývanie) neskôr masovou proliferáciou stratilo progresívne znaky, a stalo sa – aspoň v tých najkrikľavejších prípadoch – synonymom nepochopenia zložitosti ľudskej prirodzenosti.

Sídliská sú produkt istého historického

vývoja a spoločenskej objednávky, ktorá ich zrodila. Štát ako investor nedokázal zabezpečiť kvalitnú realizáciu detailov, nebral ohľad na špecifiká lokality, prevládajúcu melódiu krajiny či príbehy viažuce sa na dané teritórium. Takmer všetky sídliská sú príbehom diskontinuity – aj keď treba uznať, že niekedy to bola rozlúčka aj s tým zlým či nefungujúcim. Mnohé problémy súvisiace s výstavbou rezidenčných súborov sa nepodarilo vyriešiť ani dnes, keď je investorom súkromný kapitál – chyba organická previazanosť so sídlom ako celkom, inými sídelnými štruktúrami, korešpondencia s lokalitou a pod. Sídlisko ako forma bývania však prežilo všetky doterajšie zmeny v spoločnosti a dá sa povedať, že napriek všetkým týmto problémom sa svojim spôsobom osvedčilo – takmer polovica obyvateľov Slovenska býva v panelových domoch a naše sídliská sa nikdy nestali vylúčenými getami, tak ako to poznáme v niektorých mestách Západnej Európy.

Petržalka – ambiciózný pokus

Bratislavská Petržalka je najväčším slovenským sídliskom a najväčším panelovým obytným súborom v strednej Európe. Bol to ambiciózný pokus vytvorenia modernej časti Bratislavy na pravom

brehu Dunaja ako istého protipólu historickej časti. Bratislava sa tak mala definitívne stať mestom na Dunaji. Atraktívne mestské triedy, výstavba Mosta SNP, veľkoryso riešené oddychové a rekreačné zóny, kontakt s lesom – to všetko mali byť nové kvality tohto sídliska. Aj keď sa mnohé z toho nepodarilo zrealizovať (najmä v oblasti občianskej vybavenosti, centrálnych komunikačných osí, udržateľnej dopravy), Petržalka naďalej ostáva miestom s istou špecifickou atraktivitou, a to tak v polohe bývania, ako aj v polohe rekreačnej či v polohe biznisových príležitostí. Snahy o humanizáciu prostredia počas 80. a 90. rokov nevedli k želanému výsledku a až niekoľko intervencií v posledných rokoch zaznamenalo výraznejší úspech.

Sídlisko či mesto

Petržalka je špecifická predovšetkým svojou veľkosťou – vynára sa tu teda otázka, či ju môžeme vôbec považovať za jedno sídlisko a či nie je skôr samostatným sídlom či mestom. Jej veľkosť a nie veľmi prehľadný orientačný systém spôsobujú, že jednotlivé jej časti sa vnímajú ako samostatné sídliská. Toto prinieslo aj rôznorodú kvalitu obytného prostredia – nájdeme tu kvalitné lokality s bezprostredným dotykom prírody a dobrým dopravným napojením, ako aj lokality „stratené“ uprostred bezútešného panelového oceánu. Petržalka je špecifickým mestským „metatextom“, ktorý je zároveň projekciou dominantných ideologických obsahov, hodnotových predstáv či mocenských konfigurácií ovládajúcich súčasnú aj minulú spoločnosť. Vďaka mnohým gramatickým a syntaktickým chybám (prameniacim tak z obdobia výstavby, ako aj zo súčasnosti) nie je tento metatext celkom ukončený.

Možno práve fakt, že projekt Petržalka nebol nikdy dotiahnutý do konca, ponúka zaujímavé možnosti korekcie tohto textu – smerom k jeho väčšej záživnosti, kvalite, nápaditosti či udržateľnosti. Zásahy do mestského tkaniva (zahusťovanie) tu nemajú takú brutálnu podobu ako napríklad v bratislavskom Ružinove. Petržalku vnímam ako sociálny systém pevne lokalizovaný v teritóriu, postavený na gramatike priestorových vzorcov a produkujúci širokú škálu symbolických obsahov. Jeho význam a obsah je re-negociovaný každý deň – v odbornom i laickom diskurze, v zmenách územného plánu či každodenných rozhovoroch na ulici. Dnešná urbanita už nie je chápaná ako úplnosť mestských funkcií, ale ako rozvíjanie svojského genia loci lokality, aj s prvkami chaosu či nepredvídateľnosti. Český sociológ K.

Schmeidler napísal, že „ulica je dnes poslednou džungľou, kde môžete ešte zažiť nejaké dobrodružstvo.“

Identita a imidž

Základnou priestorovou kategóriou teritoriálnej identity je miesto. Identita miesta ako špecifickej, neopakovateľnej súradnice vo vesmíre má svojho pôvodcu v latinskom slove genius loci – duch miesta. Je ňou označenie jedinečných a neopakovateľných kvalít dotyčného miesta, ktoré spôsobujú jeho originalitu, nezameniteľnosť a najmä dávajú mu existenčnú hodnotu. Každá teritoriálna, respektíve regionálna identita je založená na identite konkrétnych miest, dôležitejších ako iné a ovplyvňujúcich existenciálne súradnice jednotlivých ľudí aj celého spoločenstva. Identita miesta, pocit subjektívneho stotožnenia sa s ním, je daná bezprostrednou skúsenosťou, paletou opakovaných zážitkov, viažucich sa na silné emočné prežívanie. Personálna interpretácia miesta je často odlišná aj v prípade miest, ktoré vnímajú ako silné z hľadiska identity viacerí ľudia. Miesta sa stávajú súčasťou procesu identifikácie človeka so sociálnym prostredím, môžu byť symbolom istého hierarchického usporiadania sociálnych vzťahov, symbolom istej sociálnej klímy, či hodnotového konceptu.

Naše sídliská v tomto smere do istej miery už prestali byť anonymnými „ne-miestami“ bez minulosti, ale stali sa kronikou životných príbehov, ktoré im dodávajú potrebnú identitu a potláčajú tak do istej miery ich uniformný a historicky prekonaný architektonicko-urbanistický jazyk. Identifikácia obyvateľov so sídliskom, v ktorom žijú, sa prejavuje nielen v pozitívnom odlišení sídliska (imidž) voči ostatným lokalitám, ale predovšetkým v stotožnení sa s víziou a hodnotami (napríklad environmentálne a liberálne hodnoty), ktoré dané teritórium reprezentuje. Stabilita ľudských zdrojov, priaznivá demografická situácia, ochota angažovať sa v prospech sídliska/mestskej časti aj nad rámec okamžitého osobného prospechu sú potom univerzálnymi výhodami. Petržalke ako veľkému sídelnému celku do istej miery chýba jednotná identita, ale aj tu sa dajú vystopovať obsahy, na ktorých možno stavať. Pomerne silná prítomnosť vodného prvku, lesy a zeleň, dlhoročná športová tradícia (dostihy, futbal), to všetko sú atribúty, na ktorých možno budovať teritoriálnu identitu.

Pre väčšinu slovenských miest (a pre mestské časti, ktoré sú tvorené dominantne sídliskami s panelovou výstavbou, to platí zvlášť). Platí, že identita je vnímaná skôr javovo ako procesuálne –



Architektonická kultivácia verejného priestoru v dotyku s verejnými budovami zvýšila kvalitu prostredia, Petržalka – Vlastenecké nám., autorka návrhu: Ing.T. Reháčková.

„Obalovky“ s terasami – najproblémovejší typ panelovej výstavby, a to nielen mierkovo ale aj z hľadiska sociálnej kohézie.

Kultúrne a obchodné centrum Ovsie, autori S. Talaš, J. Lenčo (post. 1983). Morálna vyprahnutosť architektúry bývalého režimu sa prekvapivo prejavuje viac na verejných priestoroch.

teda ako niečo, čo sídlisko/mestská časť má, čo je výsledkom dlhodobého (väčšinou spontánneho) vývoja a vzpiera sa možnostiam cieľavedomého a strategicky plánovaného manažmentu. Chýba potrebná znalosť nástrojov strategického manažmentu identity miesta (Place Branding, Corporate Identity).

K identite sa pristupuje skôr intuitívne, bez potrebného strategického záberu a bez kontextuálneho previazania na procesy prebiehajúce na lokálnej, regionálnej, národnej či celoeurópskej úrovni. Jej zdroje sú v kultúrohistorických, prípadne naturálnych potenciáloch a sledujeme len slabý priemet do oblasti hodnôt. Práve situácia mnohých slovenských sídlisk, ktoré svojím architektonicko-vizuálnym jazykom výrazne pretvorili identitu miesta, ponúka možnosť obohatiť svoju identitu o takto koncipované hodnotové obsahy. Napríklad Karlova Ves už dávno nie je „ves“, ale môže sa stať užívateľsky priateľským teritóriom, s rešpektom voči prírode a zdravotne postihnutým.

Semiotická esencia názvu Petržalka prešla taktiež zložitým vývojom – posunula sa od symbolu skôr rurálne-záhradkárskoho predmestia cez predstavu monotónnej betónovej nocľahárne až po viacdimenzionálnu súčasnosť (bývanie, biznis, rekreácia). Aj jednotlivé petržalské lokality prešli sémantickým vývojom: zatiaľ čo názvy niektorých oblastí sa vzhľadom na ich nejasné hranice (Lúky, Háje, Dvory) príliš neujali, význam iných skôr solitérnych prvkov (Draždiak, Aupark) pretvoril mentálne mapy Bratislavčanov významným spôsobom.

Sociálna kohézia

Udržateľnosť každého (nielen sídelného) systému je daná mierou jeho vnútornej kohézie. Kohéziou nazývame schopnosť systému „držať“ pokope“, odolávať von-

K identite sa pristupuje skôr intuitívne, bez potrebného strategického záberu a bez kontextuálneho previazania na procesy.

kajším tlakom a rôznym situačným nerovnováham. Kohézia zabezpečuje stabilitu systému v priestore a čase a robí ho predvídateľnejším. Unikátna a delikátna kombinácia interakcií viacerých subsystémov pôsobiach v danom teritóriu (ekonomický, sociálny, ekologický, kultúrny) spôsobuje vysoké nároky na jeho celkovú udržateľnosť. Čoraz dôležitejšiu rolu v tomto systéme hrá sociálna kohézia. Je základným predpokladom konkurencieschopnosti a atraktivity sídla, základom udržania funkčnosti jeho komunít a efektívneho využitia jeho sociálneho kapitálu. Výskum v oblasti sociálnej kohézie sídelných celkov sa sústreďuje najmä na vzťah nehmotných a ťažko merateľných parametrov sociálnych systémov (miery dôvery a vzájomnosti, spoločné hodnoty, vnímanie spoločnej vízie, identifikácia so spoločenstvom/teritóriom) a priamych merateľných výstupov (zdravie, vzde-

lanie, miera kriminality/rozvodovosti) kohéznej spoločnosti. Mestá a sídliskové komunity zvlášť sa stávajú viac fluidnými, chaotickými a fragmentarizovanými. Pokles sociálnej kohézie býva pripisovaný najmä časovému stresu, zvýšenej rezidenčnej mobilite, suburbanizačným trendom a „privatizácii“ niekdajších funkcií spoločenstva, ako napríklad fenomén susedstva.

Medzi najdôležitejšie aspekty sociálnej kohézie spoločenstiev, existujúcich v rámci sídlisk, patria spoločné hodnoty a občianska kultúra. Kohézny sociálny systém poskytuje svojim členom hodnotové vzory, ktoré im umožňujú identifikovať sa so spoločenstvom a podporovať spoločné ciele. Individuálni členovia takejto spoločnosti vykazujú proaktívne správanie v oblasti participácie na lokálnom dianí a rozhodovaní. Petržalka zaznamenala v poslednom období niekoľko iniciatív poukazujúcich na formujúcu sa občiansku kultúru, napríklad v súvislosti s niektorými developer-skými projektmi. Aj snaha humanizovať verejné priestory či vytváranie predzáhradok pred niektorými typmi panelákov poukazuje na to, že sa formuje akýsi konsenzus v oblasti spoločných hodnôt.

Sociálna kontrola a poriadok

Ďalším dôležitým prejavom sociálnej kohézie je neformálna sociálna kontrola a poriadok. Spoločenstvo vždy fungovalo ako prvá (prípadne po rodine druhá) inštancia sociálnej kontroly. Výhodou je jeho neformálnosť, akceptácia zo strany zúčastnených a vysoká symbolická hodnota. V tejto súvislosti je potrebné poukázať najmä na oslabený fenomén susedstva. Susedstvo ako neformálny referenčný rámec, plniace rad sociálnych funkcií (poskytovanie informácií, socializácia, sociálna kontrola) je na ústupe.

Nie je jednoduché harmonizovať diverzitu sídliskového spoločenstva s potrebou efektívneho využitia mechanizmov neformálnej kontroly. Zločinnosť, sociálne správanie, vandalizmus sú dôsledkami takéhoto *horror vacui* v prípade mnohých sídliskových komunít. Sociálna kontrola bola vždy vyššia v prostredí sídlisk malých miest, možno aj vzhľadom na niektoré prevládajúce prvky rurálnej alebo malomestskej mentality.

Spoločné premeny

Naopak, tam kde došlo k vymiznutiu alebo výraznému poklesu autochtónnej populácie, vytvoreniu kultúrnych a sociálnych bariér medzi starousadlíkmi a novopríchodiacimi, prišlo aj k výraznému poklesu sociálnej kontroly a fatálnemu oslabeniu sociálnej kohézie. Napriek tomu slovenské sídliská zatiaľ nemajú až na malé výnimky (Luník IX.) podobu klasického beznádejného geta. Prispieva k tomu aj relatívna otvorenosť ich vonkajších hraníc smerom k organizmu mesta, v ktorom sa nachádzajú. Skúsenosti z Petržalky ukazujú, že neformálna sociálna kontrola funguje lepšie tam, kde väčšinu obyvateľov domu tvoria ľudia, ktorí sa tam prisťahovali pred 30 rokmi, v úplných začiatkoch. Tieto komunity sa dobre poznajú, prešli spoločne zložitými premenami Petržalky a existuje tu už istý stupeň dôvery a spolupráce, prejavujúci sa, povedzme, pri regeneračných zásahoch do domu. Menší počet bytov či podlaží býva takisto priaznivým faktorom. Je zaujímavé, že tieto komunity sa nachádzajú často mimo miest s výbornou dopravnou dostupnosťou, čím sa vyhli tlaku na krátkodobý a problematický prenájom. Naopak, v domoch, ktoré majú väčší počet garsóniek a malometrážnych bytov, neustále prenášaných fluktuujúcim nájomníkom, je táto stránka slabou.

Sociálna kohézia stojí aj na vzájomnej solidarite a redukcii/absorbácii majetkových rozdielov. Táto dimenzia nezahŕňa len absolútne rozdiely v príjmoch medzi najbohatšími a najchudobnejšími členmi spoločnosti, ale sústreďuje sa aj na spravodlivý a rovnoprávny prístup k verejným statkom či benefítom, rovnako ako aj na úroveň ochrany najslabších jedincov. Ak analyzujeme distribúciu príjmov na Slovensku, rozdiely nie sú veľké, najmä v porovnaní s inými krajinami, napríklad USA, či Veľkou Britániou. V relatívnom meradle – to znamená vo vzťahu k reálnej kúpnej sile – však môžu byť rozdiely značné, a to aj v rámci jednej sídliskovej komunity. Týka sa to najmä určitých privátnych sektorov. Na druhej strane fakt, že väčšina slovenských sídliskových komunít je tvorená príjmovovo heterogénnymi jednotlivcami, môže byť dobrý predpoklad na budovanie vnútro sídliskovej kohézie a celkovej sociálnej udržateľnosti. Petržalka na jednej strane nikdy nespĺnila sny svojich tvorcov o modernom atraktívnom meste, no na druhej strane sa nikdy nestala sociálne vylúčenou lokalitou, odtrhnutou od organizmu mesta.

Sociálne prostredie sídlisk

Kvalita sociálneho prostredia našich sídlisk úzko súvisí so spoločnými hodnotami, občianskou kultúrou a nezameniteľnou teritoriálnou identitou. Sídlisko môže byť interpretované rôznym spôsobom a jeho poslanstvá sú znovu preverované v každom dennej konštrukcii sociálnej reality. Všimnime si, ako sa v priebehu rokov posunul imidž niektorých sídlisk: Petržalka a Dolné Hony už nie sú úplnými outsidermi, naopak, Dlhé Diely postupne stratili postavenie exkluzívneho sídliskového súboru s vyššou kvalitou života. Aj samotná regenerácia sídlisk je v tomto zmysle

viacúrovňovým posolstvom: môže byť upozornením na stigmatizovanú mestskú časť/sídlisko, ale môže byť aj znakom vysokej environmentálno-plánovacej vyspelosti komunity. Fyzický stav akéhokoľvek územia je v tomto zmysle projekciou sociálneho poľa (efekt „vybitých okien“). Ak definujeme sociálnu kohéziu a sociálnu udržateľnosť ako stav systému, keď všetci aktéri prispievajú ku komunitnému rozvoju, je nutné konštatovať isté nedostatky v stave väčšiny slovenských sídlisk.

Potreba sociálnej participácie

Pre udržateľnosť sociálneho poľa komunity nestačí absencia disruptívneho (narušujúceho) správania a otvorených konfliktov. Identifikácia so spoločenstvom, proaktívne správanie smerom k záujmom komunity, teritorialita založená nielen na zvyku, sociálnych vzťahoch, ale aj na hodnotových preferenciách, nie je u nás zatiaľ na takej úrovni, ako hovoria niektoré príklady zo škandinávskych krajín alebo zo Švajčiarska. Súvisí to s potrebou vyššej podpory takzvanej participatívnej plánovacej kultúry, využívajúcej aj neformálne nástroje, ako je spolupráca s inými sídliskovými komunitami doma alebo v zahraničí, predstavenie prípadových štúdií (best practice) verejnosti, výmenné pobyty pracovníkov samosprávy, vytváranie sídliskových združení (clusterov), neformálna spolupráca s mestom a regiónom. Mimoriadne aktuálne tu vystupujú otázky celkovej zmeny postkrízovej paradigmy, využitie systémových aj neformálnych nástrojov (učiace sa municipality, nová plánovacia kultúra) ako aj aktívnejšia práca s ľudskými zdrojmi, práca s motiváciou a identifikáciou rezidentov, spolupráca s mimorezidenčnými aktérmi či prepojenie komerčnej, verejnej a privátnej sféry.

Urbanistické súťaže na Slovensku

prof. Ing.arch. Peter Vodrážka, PhD.,
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

V prvej československej republike ako mladej demokracii bolo vypisovaných množstvo architektonických a urbanistických súťaží. Túto tradíciu narušil vývoj po roku 1948. Radikálne zmeny spoločenských podmienok sa prejavili vo všetkých oblastiach spoločnosti, bytovú výstavbu nevynímajúc. Toto obdobie prinieslo so sebou zriadenie štátnych projektových a plánovacích ústavov, v rámci ktorých sa začala aj špecializácia na jednotlivé oblasti investičnej činnosti. Tu vznikajú prvé urbanistické ateliéry a postupne pribúdajú aj vývojové projekčné strediská.

Organizovanie urbanistických súťaží v 20. storočí na obytne súbory na Slovensku možno rozdeliť do troch časových období. Prvé sa viaže na obdobie rokov 1918 po začiatok II. svetovej vojny. Druhé na obdobie po II. svetovej vojne až po rok 1989 a tretie od roku 1989 na zmeny politických a ekonomických podmienok až po súčasnosť. Každé z týchto troch období má svoje vlastné charakteristiky, vyplývajúce z politických, ekonomických, spoločenských podmienok, stupňa poznania a rozvoja architektonickej a urbanistickej vedy. Ťažiskovo sa stať zaoberá najvýznamnejšími urbanistickými súťažami na Petržalku a Trnavu – Hlbokú, ktoré sa stali výraznými medzníkmi v riešení obytných súborov na Slovensku v 20. storočí.

To sa negatívne prejavilo na potrebe organizovania súťaží. Unifikácia a štátny projektový sektor akoby súťaže nepotrebovali. Prechodom na objektovú typizáciu sa zmenil aj systém plánovania a vznikol územný projekt zóny. Verejných súťaží na tému sídlisk bolo minimum, skôr prebiehali vnútropodnikové súťaže alebo ateliérom v projektových

organizáciách boli zverované alternatívne riešenia. Prvé komplexy bytovej výstavby nesú znaky charakteristické pre spriemyslené stavebníctvo („žeriavový“ urbanizmus), a to strohosť výrazu, odtrhnutosť od pôvodného historického sídla formou výstavby na zelenej lúke, nedostatočnú vybavenosť.

Výstavba takýchto obytných súborov sa orientovala predovšetkým do sídiel a lokalít, kde sa rozvíjala priemyselná výroba. Obdobie polovice päťdesiatych rokov nesie črty formálnej znakovosti, ktorá čerpala z výrazových prostriedkov minulých období a vyústila do monumentálne pochopenej architektúry a urbanizmu. Napriek množstvu výhrad, ktoré máme proti formálnej znakovosti tohto obdobia, môžeme v tvorbe badať množstvo pozitív, ktoré súvisia s úsilím o vytvorenie optimálneho humánneho prostredia na úrovni požiadaviek doby.^(a) Obdobie rokov 1956 až 1965 znamená etapu, v ktorej ešte prevládali technicko-ekonomické aspekty urbanizácie. Po kritike etapy socialistického realizmu v oblasti umenia jedným z najzaujímavejších urbanistických experimentov je sídlisko na Račianskej ulici v Bratislave

Overovanie vzťahov priestorovej štruktúry návrhu na obytný súbor Trnava-Hlboká prezentuje rešpektovanie pôvodných dominánt Trnavy.

(1957) od kolektívu O. Dukát, Š. Ďurkovič, V. Houdek, Š. Svetko, E. Vician s novým ponímaním hmotovo-priestorového konceptu a jasnou funkčnou diferenciaciou v území, ktorý vzišiel z celoštátnej urbanistickej súťaže v roku 1956.

Súťaž na Petržalku

Rozsahom najväčší urbanistický koncept v podmienkach Slovenska však predstavovala výstavba nového obytného sektora Petržalka, ktorému predchádzala veľká medzinárodná súťaž v roku 1967. Výrazný rozvoj Petržalky, ako novej mestskej štvrte, predurčil Smerný územný plán mesta z roku 1963 od M. Beňuška. Ten založil koncepciu premostení Dunaja, ako ju poznáme dnes a súčasne rezervoval aj koridor pre diaľnicu popod Sad Janka Kráľa. Vo väzbe na Starý most založil pozdĺžnu os Petržalky. Priestor Petržalky vymedzil z juhu obtokový kanál Dunaja, s ktorým sa v tej dobe vážne počítalo. Tieto rámce sa stali aj východiskami pre medzinárodnú urbanistickú súťaž.

Vyhlasenie súťaže

Jej vyhláseniu v roku 1967 možno napomohla aj skutočnosť, že primáto-

rom mesta bol architekt Milan Hladký a jeho námestníkom architekt Š. Svetko. Aj istá liberalizácia spoločenských pomerov – predpolie pražskej jari 1968, prispeli k vypísaniu takto koncipovanej súťaže aj so „západnou“ účasťou. Jedným z cieľov bola vízia, aby sa z Bratislavy – mesta pri Dunaji, stalo mesto na Dunaji. Súčasne bola živenej túžba po označení dimenzií veľkomesta v politických diskusiách zrejúceho vývoja za hlavné mesto Slovenska.

Súťaž s názvom „Ideová urbanistická štúdia južného obvodu mesta Bratislavy“, bola vypísaná Radou Národného výboru po predchádzajúcom prerokovaní so Zväzom architektov ČSSR, Zväzom slovenských architektov a príslušným orgánom Medzinárodnej únie architektov (UIA) ku dňu 15. júna 1966. Súťaž bola verejná a anonymná.¹ Súťažné podmienky si vyžiadalo takmer 700 záujemcov z 35 krajín a ku koncu septembra 1966, keď bola ukončená registrácia, bolo právoplatne zaregistrovaných 310 účastníkov z 28 krajín. Najviac zaregistrovaných bolo z ČSSR – 49, Japonska – 32, Poľska – 31, Rakúska a Veľkej Británie – 26,

zo Zväzu sovietskych socialistických republík – 23, z Nemeckej spolkovej republiky – 17, Juhoslávie – 15, USA – 14. Do uzávierky súťaže prišlo 84 súťažných návrhov z 19 krajín. Medzinárodná porota, ktorej predsedom bol Arthur Ling, profesor na univerzite v Nottinghamu, podpredsedom Š. Svetko, námestníkom hlavného architekta mesta, bola zložená z významných architektov – urbanistov. Členmi boli Francúz André Gutton, Juhoslovan Eduard Ravnikar, Rus Viačeslav Alexejevič Škvarikov, Emanuel Hruška a Zdeněk Chlup z Československa. Ciele súťaže vytýčili tendenciu, ktorá by umožnila na základe „ideových urbanistických koncepcií, návrhov a námetov vyššej progresivity získať nové, hlbšie poznatky o všeobecných tendenciách v tvorbe životného prostredia, ktoré utvárajú predpoklady pre takú úroveň tohto prostredia, aby svojim obyvateľom i používateľom poskytl z fyziologickej a psychologickej stránky plné, rovnomerné a dlhodobé podmienky pre šťastný život, postavený na vysokom technickom i kultúrnom stupni.“²

Program súťaže

Program výstavby vyžadoval riešiť obytné územie pre 100 000 obyvateľov s komplexnou občianskou vybavenosťou. S realizáciou bytovej výstavby sa malo začať na voľných plochách, ale zároveň sa pripúšťala aj asanácia existujúceho bytového fondu v prvom rade v Starom háji a Ovsišti. Program ďalej požadoval umiestniť na území Petržalky Fakultu fyzikálnej chémie SVŠT pre 5 000 poslucháčov s internátom pre 75 až 80 % poslucháčov o rozlohe zhruba 30 ha, výskumné pracovisko ČSAV pre odbor fyzikálnej chémie alebo počítačích strojov s rozlohou asi 10 – 15 ha, Park kultúry a oddychu vrátane stavby stálieho cirkusu, výstavisko na rozlohe zhruba 30 – 40 ha, telovýchovné a športové zariadenia celomestského významu s centrálnym štadiónom pre 60 – 70 000 divákov, letné kúpaliská pre 50 – 60 000 návštevníkov a plochy a zariadenia pre špeciálne vodné športy, ďalej dobudovať existujúcu dostihovú dráhu na medzinárodnú úroveň, motel s kapacitou 180 postelí a autocamping pre 300 automobilov a napokon vytvoriť plochu pre umiestnenie cintorína na rozlohe asi 25 ha. Program výstavby venoval osobitnú pozornosť riešeniu zelene a vodných plôch. V prvom rade zachovať Sad Janka Kráľa, zachovať existujúci prírodný charakter lesných lužných masívov, ktoré by sa mali pretvoriť na lesopark celomestského významu. Veľmi dôležitú súčasť programu výstavby tvorili vodné plochy, úprava brehov a hrádzí obtokového kanála, lokalizácia letných kúpalísk, zariadení pre vodné športy, avšak tieto sa ponechali na zvážení jednotlivých súťažiacich. Chorvátske rameno, letné kúpalisko Lido a jazero Draždiak však bolo potrebné bezpodmienečne zachovať s primeranou úpravou. Podobným spôsobom boli zadané aj požiadavky z hľadiska dopravy.

Päť tretích cien

Súťažná porota na svojich dvoch dvojdielnych zasadnutiach a záverečnom zasadnutí, ktoré sa konalo od 23. do 27. júna 1967, si stanovila kritériá posudzovania súťažných návrhov vzhľadom na polohové aj lokálne podmienky lokality, teda nielen komplexný urbanistický návrh, riešenie vzťahu petržalskej časti mesta s ľavobřežnou štruktúrou pôvodného mesta, zachovanie, respektíve rozvinutie existujúceho krajinného charakteru lokality, dopravný skelet, napojenie na ľavobřežnú časť mesta, rozloženie jednotlivých funkčných

komponentov a ich vzájomné väzby, kompozičné princípy nielen samotného návrhu, ale aj rešpektovanie širších súvislostí a prístupových komunikácií z Maďarska, Rakúska, ale aj zo samotnej Bratislavy. Na posúdenie dopravy a ekonomiky jednotlivých návrhov si porota prizvala expertov. Na základe rokovaní porota dospela k záverečnému verdiktu, že žiadny návrh nespĺňa bezozvyšku kvalitatívne kritériá a požiadavky súťažných podmienok do takej miery, aby bolo možné udeliť I. a II. cenu. Na základe toho spojila sumy, určené pre I., II. a III. cenu a celkovú sumu sa rozhodla rozdeliť rovnako pre udelenie 5 tretích cien ex aequo a sumu určenú na odmeny rozdeliť na 6 rovnakých odmien.

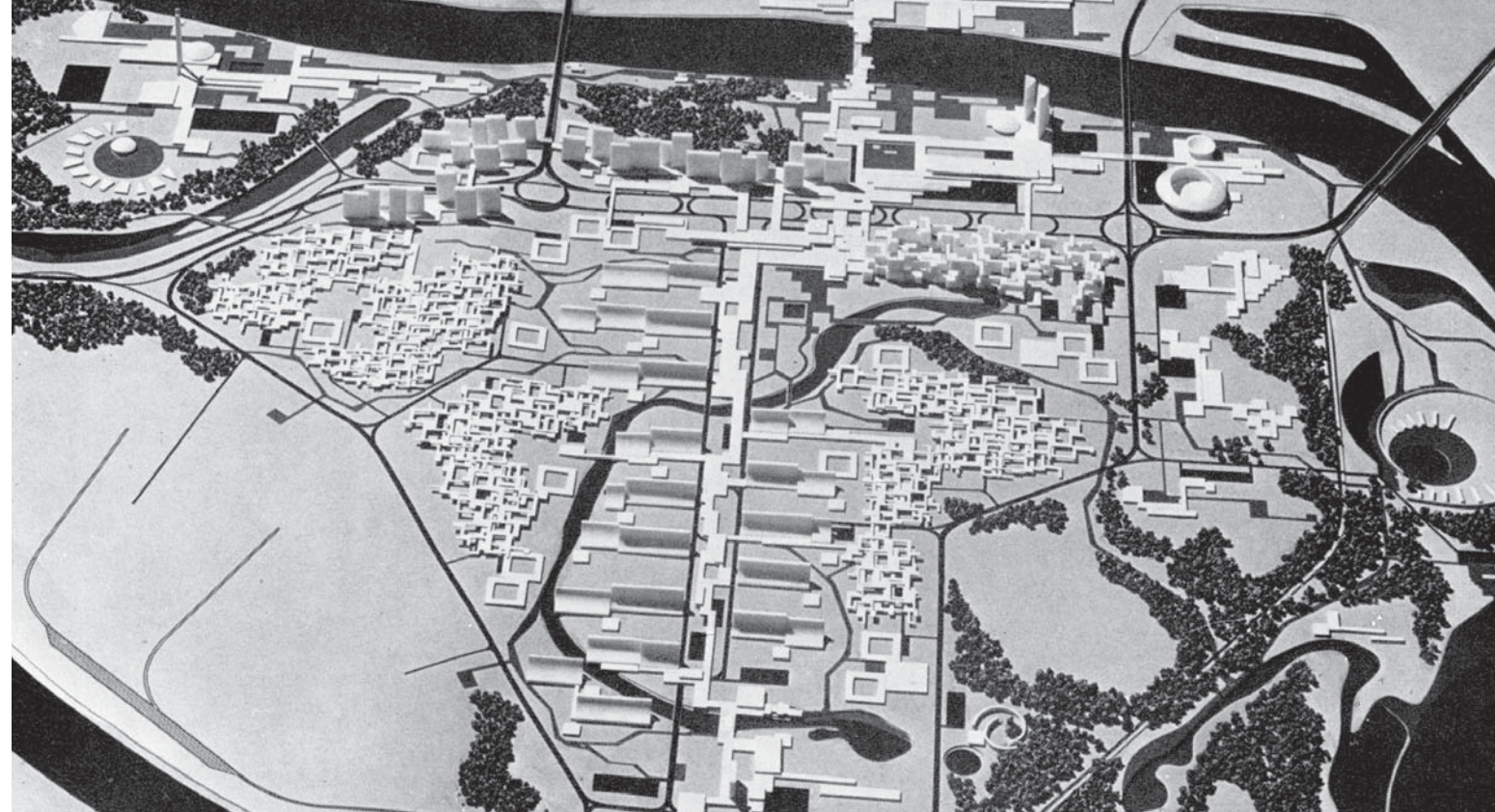
Domáci ocenení autori

Jedným z piatich ocenených návrhov tretou cenou bol návrh slovenského kolektívu Tibor Alexy, Ján Kavan, Filip Trnkus. Porota ocenila kombináciu lineárneho rozloženia zástavby rovnobežne s tokom Dunaja, kde sa koncentrovala vybavenosť mestského a nadmestského charakteru a na ňu kolmej osi s ťažiskom v bytovej výstavbe, ako aj bohatosť architektonicko-urbanistických štruktúr. Tento kompozičný zámer však podľa poroty narušoval krajinný obraz a meander vodného toku. Napriek tomu komplexný urbanistický návrh považovala za rozvoja schopný.

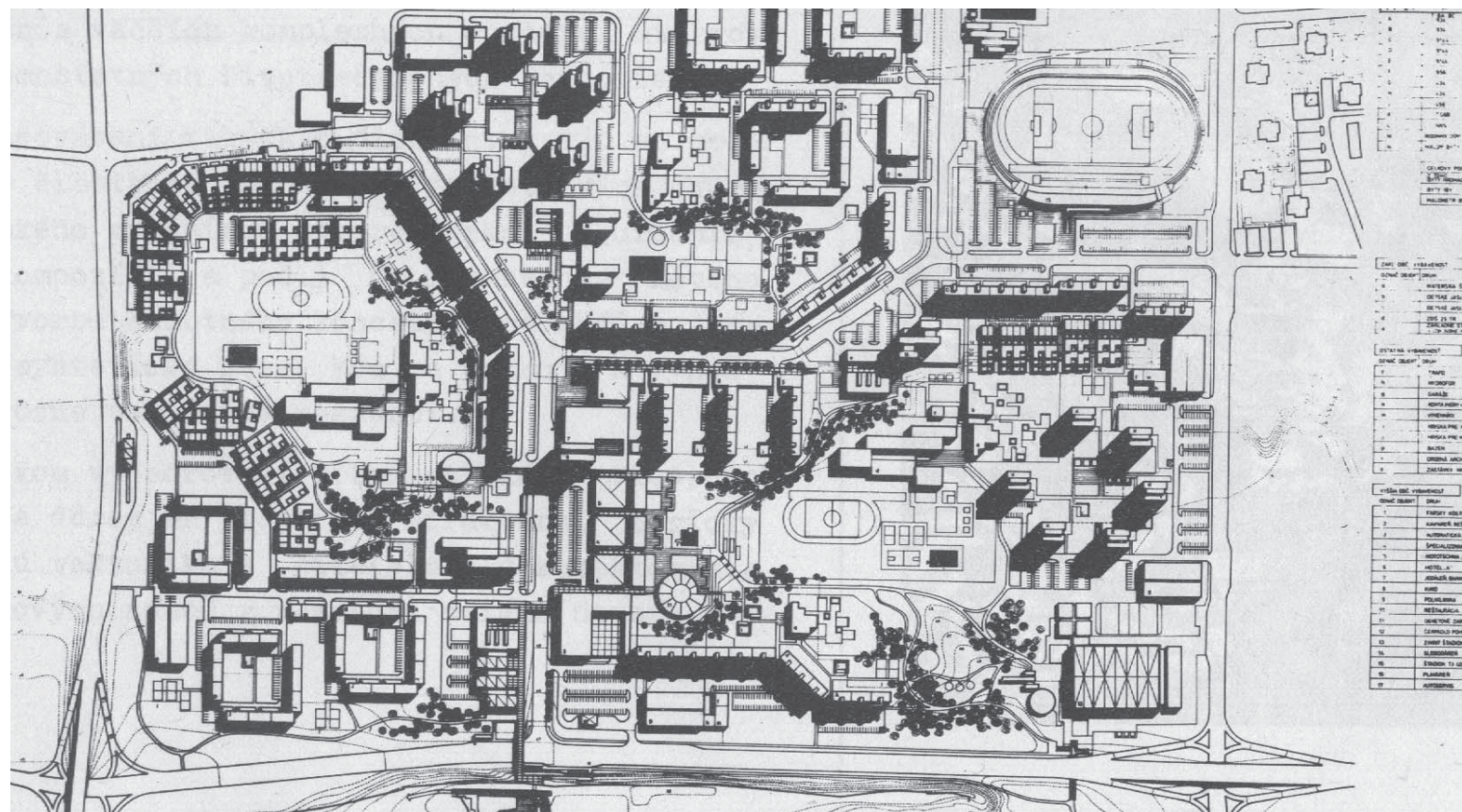
Ďalším rovnako oceneným návrhom bol návrh českého kolektívu Karel Typovský, Jaroslav Nováček a Vít Adamec. Porota ocenila prispôsobenie sa krajinným danostiam a bohaté prestúpenie urbánnych štruktúr parkmi. Považovala návrh čo do primeranosti formy aj rozsahu centra za čiastočne preexponovaný, ale zároveň poskytoval zdravou štruktúrou dobrý podklad pre konečné humánnejšie riešenie výstavby.

Zahranční ocenení autori

Tretí z ocenených návrhov bol od japonského kolektívu Shyojiro Yamane, Denji Ogura, Yoshimasa Okuma, Masashi Miyakawa, Hiroshi Taniguchi, Jiro Onuma, Osamu Myojyo, Tsunehico Hongo. Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch návrhov prezentuje úplne inú mierku urbanisticko-architektonického riešenia. Vyhýba sa výrazným urbánym megaštruktúram, pracuje s mikropriestorom pri akceptácii prírodných daností lokality. Umiestňuje verejné a kultúrne stavby okolo väčšieho námestia, lokalizovaného oproti hradu. Má premyslenú dynamickú aj statickú dopravu. Porota ocenila skutočnosť, že



Model súťažného návrhu na Petržalku od kolektívu T. Alexy, J. Kavan, F. Trnkus.



Komplexný návrh PÚP obytného súboru Trnava – Hlboká, 1973, v porovnaní je zrejma stavebnou výrobou vynútená redukcia niektorých prvkov pôvodného návrhu, ťažiskovú koncepciu sa však podarilo udržať.

návrh sa vyhýba zbytočnej dramatizácii a monumentálnosti, dáva možnosť etapovitej realizácie.

Štvrtý z ocenených návrhov bol od amerického kolektívu George Vernon Russel, Anton Jemric, John Mc Keown Jr. a Lynne Paxton. Návrh vychádza z rešpektovania prírodných daností.

Prírodný charakter prostredia predurčil v návrhu architektonické formy, ktoré sú vzdialené pravouhlým tvarom. Riešenie umožňovalo dočasne zachovať existujúcu zástavbu pôvodnej Petržalky. Porota vyzdvihla vysoko originalitu tohto návrhu.

Piatym oceneným návrhom a tretou

cenou bol návrh rakúskeho kolektívu Roland Rainer, Albin Arzberger a Herbert Karer. Jasne čitateľný koncept riešenia vychádza z umiestnenia zariadení mestskej a nadmestskej vybavenosti v nábrežnej časti Petržalky so zachovaním parkov a enkláv zelene. Na túto nadväzujú tri obytné okrsky, z ktorých

každý sa skladá z piatich obytných skupín (susedstiev), pôdorysne pôsobiace ako päť kruhov okolo lokálnych centier. Porota konštatovala, že návrh prezentuje spôsob, ako by bolo možné optimálne nadviazať s rozvojom novej štruktúry na existujúce mesto. Treba poznamenať, že okrem ocenených návrhov sa medzi odmenenými, ale aj ostatnými návrhmi prezentovalo s odstupom času na úrovni dnešného poznania viacero nesmiernie zaujímavých a invenčných návrhov.

Tento mestský sektor Bratislavy, rátajúci s cieľovým stavom 150 000 obyvateľov, postupne rozpracovávali kolektívy vedené J. Stellerom, J. Chovancom a od konca roku 1974 S. Talašom. Pôvodný koncept, ktorý sa usiloval vytvoriť z Bratislavy mesto na Dunaji, pričom okrem troch častí – Dvory, Háje a Lúky – práve časť centrotvorenej vybavenosti na pravobřežnej strane Dunaja mala byť pandantom pôvodnej historickej štruktúry na ľavej strane rieky, sa v konečnom dôsledku nepodarilo dodnes naplniť.^(b)

Táto súťaž bola na dlhé roky poslednou, ktorá hľadala ideu urbanistického rozvoja a nebola viazaná podmienkami prefabrikovanej výstavby. Po roku 1968 postupne stúpalo spriemyslenie stavebníctva, do sféry bytovej výstavby sa zaviedli rôzne technicko-hospodárske ukazovatele, ako aj determinujúce možnosti stavebnej výroby pri realizácii obytných súborov. Napriek tomu bolo aj v období „normalizácie“ vyhlásených niekoľko zaujímavých urbanistických súťaží.

Trnava – Hlboká

Východný územný rozvoj mesta Trnava naznačil už Generálny regulačný plán mesta od I. Beneša z roku 1921, ktorý počítal aj so zastavaním lokality neskoršieho sídliska Hlboká a ako hlavnú urbanistickú os definoval spojenie územia s dómom sv. Mikuláša. Postupne sa územný plán mesta vyvíjal do polohy radiálno-okružného systému, v ktorom vždy lokalita Hlboká mala rozhodujúci význam. Reprezentantom nových kompozičných princípov, ktoré sa premietli do pôdorysného konceptu a hmotovo-priestorovej skladby, je obytný súbor Družba v Trnave – Hlbokej od T. Alexyho, J. Antala, J. Kavana a F. Trnkusa zo začiatku sedemdesiatych rokov. Súťaž na riešenie tejto časti Trnavy prebehla v roku 1971. Zúčastnilo sa jej viac ako 30 súťažných kolektívov.

Prvé dve ceny obsadil kolektív z Katedry urbanizmu pod vedením

T. Alexyho, tretia cena putovala do Brna kolektívu architektov na čele s J. Gřegorčíkom. Ako uvádza T. Alexy „vtedy sa štvorčlenný kolektív rozdelil na dve časti, každá urobila jeden súťažný návrh a vyhrali sme 1. a 2. cenu. Na základe týchto súťažných návrhov sa robil územný plán. To je jediná plnohodnotná realizácia z desiatok našich vyhraných súťaží.“³ Víťazný návrh bol napokon realizovaný, ale autori boli limitovaní obmedzenými možnosťami navrhutej konštrukčnej sústavy. Napokon bol kolektív autorov ocenený v roku 1974 za toto dielo Cenou Dušana Jurkoviča. Ako uvádza v Československom architektovi T. Alexy „z hľadiska širších územných vzťahov sa špecifická poloha areálu v bezprostrednej blízkosti historického jadra mesta Trnavy, totožného s celomestským centrom, stáva určujúcim faktorom, ktorému sa podriadiuje celková štruktúra obytného obvodu, ako aj jeho organické previazanie na prilahlé funkčné a organizačné celky s predpokladom ďalšieho vývoja a rastu. Výrazný determinant celkovej štruktúry tvoria rozsiahle terénne priehlbieniny (rekultivované ťažobné jamy bývalých tehelní) s výškovým rozdielom cca 8 – 10 m.“⁴ Práve tento reliéf lokality návrh využíva na formovanie urbánnej štruktúry. Svahy bývalých jam sú využité v návrhu na terasovú individuálnu bytovú výstavbu, čo vnáša do výsledného riešenia pestrosť. Reliéf tiež podnietil autorov k vertikálnej segregácii hlavného pešieho ťahu z historického centra na sídlisko. Priechod hradbami ako okno predstavuje ojedinelú formu spojenia histórie a súčasnosti. Časť bola aj podľa pôvodného konceptu realizovaná. Obytný obvod tvorí kompaktnú urbánnu štruktúru s jednoznačným organizačným členením. Jiří Lasovský nadväzuje na Alexyho slová: „Pri vší priestorové rozmanitosti, dynamickém striedaní soustředěného a uvolněného nastavení neztrácí kompozice celistvost, kompaktní tvar, soustředěný kolem jádra koncentrované občanské vybavenosti, svázaný kompozičně i provozně s centrem Trnavy... Obytný obvod, organizačně nekonvenčně členěný na celky svázané optimální pěší dostupností, je navržen v prostorové a hmotové jednotě, plně respektující siluetu městského jádra.“⁵ Trnava – Hlboká sa stala významným medzníkom nových hmotovo-priestorových a funkčno-prevádzkových tendencií v komplexnom stvárnení obytného súboru.^(c) Príklad zrodu tohto sídliska

Súťažou návrhov je možné hľadať urbanistickú koncepciu na zonálnej úrovni, ale aj na sídelnej či regionálnej.

a jeho životaschopná koncepcia, poukazujú na význam súťaže ako nástroja na hľadanie najlepšej urbanistickej koncepcie.

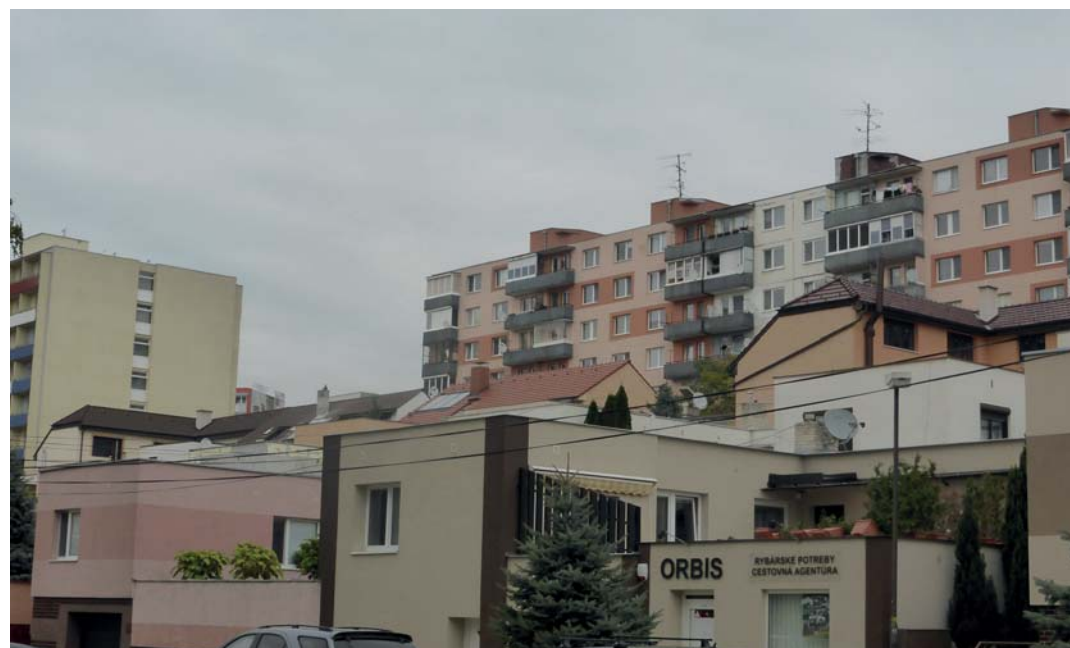
Ďalšie urbanistické súťaže

V nasledujúcich rokoch sa uskutočnilo niekoľko urbanistických súťaží na riešenie obytných súborov, z ktorých možno spomenúť súťaž na súmestie Banská Bystrica – Zvolen v roku 1979. Predmetom riešenia súťaže bolo regionálne centrum Pohronskeho metropolitného regiónu v priestore súmestia Banská Bystrica – Zvolen na území medzi sídlami Rakytovce-Badín-Vlkánová-V.Lúka.⁶ Súťaž bola oboslaná 17 návrhmi, z ktorých porota napokon posudzovala 15 návrhov. Porota neudelila I. cenu, ale dve II. ceny bez poradia kolektívom J. Gřegorčík, S. Prokeš a T. Skřivánek z Brna a autorom J. Podmanický, J. Holéczy z Banskej Bystrice a tretiu cenu zníženú kolektívu I. Diklič, M. Janík a R. Vacho z Bratislavy. Porota konštatovala, že vzhľadom na zložitú problematiku, ojedinelosť a špecifickosť regionálneho centra ani jeden zo súťažných návrhov nenaplnil očakávania, napriek tomu však na základe výsledkov súťaže sformulovala odporúčania pre ďalšie riešenie, ktoré vyplynuli z jednotlivých súťažných návrhov.

Nie menej zaujímavými boli súťaže na východný rozvoj Košíc. Až do roku 1969 boli Ťahanovce samostatnou obcou. V roku 1973 bola spracovaná



Po priechode hradbami zažíva návštevník silnú zmenu charakteru prostredia.



Živelná prestavba pôvodne architektonicky jednotných terasových objektov charakteru sídliska neprospeľa.

štúdia zóny, ktorá rákala s úplnou likvidáciou nízkopodlažnej zástavby v obci Ťahanovce a plocha katastra mala byť určená na zástavbu sídliskového charakteru. Túto koncepciu však mestské orgány v Košiciach neprijali, preto územný projekt zóny v roku 1976 ponechal obec Ťahanovce na obnovu bytového fondu.

V roku 1985 sa uskutočnila verejná anonymná urbanisticko-architektonická súťaž, ktorá bola v tom istom roku vyhodnotená. Porota neudelila I. cenu, dve druhé ceny dostali kolektív R. Ondrejka s P. Gábrišom a kolektív

ného dopravného uzla s diaľničným privádzacom, so sídliskom Dargovských hrdinov a s centrom. Na severe sa spája oblúkom cez železničnú trať a rieku Hornád s komunikačnou sieťou mesta. Pozdĺž tepnovej komunikácie je umiestnený pás občianskej vybavenosti, najmä obchodov a služieb. Charakter zástavby mal pomôcť vytvoriť pešiu mestskú triedu. Aj pri tomto obytnom útvere bola urbanistická kompozícia ovplyvnená morfológiou terénu, ktorý sa značne zvažuje, je členitý a to najmä v severných častiach územia.

V porovnaní s ostatnými košickými sídliskami sa tu objavil po prvýkrát vážny pokus umiestniť časť statickej dopravy do podzemia s vytvorením klenbovej konštrukcie. Výhodou tejto konštrukcie mala byť možnosť vysádzať zeleň (aj vysokú) nad plochami podzemných parkovísk. Na severovýchode sa obytné územie dotýkalo lesného masívu, ktorý bol plánovaný ako upravený lesopark a mal slúžiť ako rekreačné zázemie novo vznikajúceho sídliska. V súčasnosti sú kompletne vybudované tri okrsky (Ťahanovce I, Ťahanovce II a Ťahanovce III), naplánovaná je výstavba štvrtého. Pre nevysořiadané pozemky je však odložená na neurčito. Sídlisko Ťahanovce začalo svoju éru písať v roku 1985 a dnes má už vyše 22-tisíc obyvateľov.

Po zmene spoločensko-politických podmienok v roku 1989 nastala zmena aj v nazeraní na pôvodnú historickú časť sídiel, ako aj na spôsob prípravy a realizácie bytovej výstavby. Hlavným znakom tejto zmeny sa stala transformácia vlastníckych pomerov. Popri tom pôsobí aj uvoľnenie demokratických mechanizmov, ktoré sa v oblasti ochrany kultúrohistorických hodnôt prejavujú mimo iného prostredníctvom občianskych iniciatív, upozorňujúcich na nedostatky v procese záchrany kultúrneho dedičstva. Čoraz viac sa prejavujú tendencie výmeny skúseností so svetom, popri inom aj v oblasti metodicko-správnej. V neposlednom rade to bola tendencia nabúrať zabehnutý stereotyp v myslení prezentujúci sa v uniforme prostredia, smerujúca k odhaľovaniu jedinečnosti, historického prostredia k snahe o prezentáciu a interpretáciu histórie zhmotnenej v tomto prostredí, vyúsťujúc do nachádzania pôvodnej identity historického prostredia, viac či menej narušeného. Okrem pôvodných častí sídiel sa však mestá začali rozrastať mimo svojich pôvodných hraníc. Aj v tomto prípade však akoby nad koncepcnými

otázkami prevládali zložité vlastnícke vzťahy a úsilie developerov o zisk. Súťaže návrhov sa tak, žiaľ, stali nie príliš vyhľadávaným prostriedkom na získanie optimálneho a kreatívneho riešenia, napriek tomu sa však čas od času objavajú aj medzi novodobými investormi takí, ktorí si uvedomujú význam vypisovania súťaží na ich závery. Obyčajne sa po realizovaní takejto obytné štruktúry, ktoré vzišli zo súťaží, dostávajú v cenách za realizované diela medzi ocenené.

Spoločenský význam súťaží

Aj to málo urbanistických súťaží z obdobia 1950 – 1989 presvedčuje, aký význam má hľadanie urbanistickej koncepcie formou súťažnej konfrontácie. Väčšinou vyhlasovateľom urbanistických súťaží je verejný sektor. Preto pozitívne hodnotím vypísanie súťaží na Žilinu – Rudina, Žilinu – Hájik, Zvolen – západ, súťaž na územný plán Smoleníc, súťaž na cezhraničný priestor v Bratislave BAUM, súťaž na os Petržalky a ďalšie. V porovnaní s medzivojnovým obdobím, keď sa súťažami riešil každý problém územného rozvoja, je to však veľmi málo. Súťažou návrhov je pritom možné hľadať nielen urbanistickú koncepciu (a následne spracovateľu) na zonálnej úrovni, ale aj na sídelnej či regionálnej. Inšpiráciu, ako môžu vyzeráť urbanistické súťaže na rozvoj veľkých miest, môžeme čerpať z Českých Budějovic a Plzne.

— Poznámky —

(a) Najzaujímavejšiu, aj keď nie do dôsledku realizovanú koncepciu predstavuje výstavba Novej Dubnice /J. Kroha/ z roku 1955, ktorá sa mala stať vzorom pre socialistickú výstavbu u nás. Práve tu môžeme sledovať snahu o vytváranie blokov, vnútroblokov a vedľajších osí, vyúsťujúcich do dominant, využívanie osivosti, symetrie a ďalších kompozičných prvkov, ktoré majú pôvod v minulých obdobiach, prípadne v ľudovej architektúre a v pokuse o ich aplikovanie na súdobý urbanistický súbor. Právom môžeme za najvydarenejšiu realizáciu tohto obdobia považovať sídlisko Nitra – Predmestie /M. Scheer/, vyprojektované v rokoch 1955 – 1957. Kladom je tu pochopenie mierky, zakomponovanie obytného útvaru do organizmu mesta. Práve táto realizácia je dokladom toho, že nie formálne zvládnutie obytného súboru, ale pochopenie zákonitostí väzby obytného súboru na pôvodné historické mesto s jeho prirodzeným rozvojom v smere hlavných rozvojových osí by mali byť dominantnými faktormi urbanistickej tvorby.

(b) Obrovský rozsah zariadení mestskej a nadmestskej občianskej vybavenosti nebolo možné vybudovať, podobne ako doriešenie dopravných systémov a zariadení, čo z Petržalky na dlhý čas vytvorilo nie komplexne vybudovaný mestský sektor, ale obytný súbor s neprimeraným, poddimenzovaným množstvom pracovných príležitostí, čo len zhoršilo prevádzkové a dopravné problémy Bratislavy ako celku.

(c) Tieto návrhy boli inšpiráciou a našli ohlas aj v niektorých iných realizáciách. V podobnom duchu bol vybudovaný aj obytný útvar Záhumenice od I. Marka, P. Rapanta a M. Kropilákovskej. Zaujímavé experimenty v pôdorysnom stvárnení obytných súborov predstavujú aj sídlisko Luhý III. v Partizánskom od V. Dúbravicej, Lamač – Podháj od V. Vrtlika a Medzibarky v Bratislave od Š. Svetka.

Štúdie a plány humanizácie sídlisk



Petržalka Lúky – VIII urbanistická štúdia ako predstava investorov vlastniacich pozemky na využitie územia. Akokoľvek je štúdia vždy legitímny vyjadrením názoru, hodnotia takýto postup obyvatelia ako zahusťovanie. Potrebne sú také štúdie a územné plány, ktorých zadanie zohľadňuje aj verejné záujmy.

Ing.arch. Jan Komrská, PhD.,
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

V slovenských slovníkoch sa s termínom „humanizácia“ stretneme len zriedkavo, nepatrí medzi kodifikované pojmy. V slovníku cudzích slov sa pojem vysvetľuje ako „poľudštenie“ a sú tu tri príklady objektov humanizácie: medziľudské vzťahy, sídliská a väzenstvo.

Dá sa predpokladať, že autori nevyberali príklady celkom náhodne. Na prvom mieste uvádzajú potrebu poľudštenia vzťahov medzi ľuďmi a možno súhlasit' s tým, že ak by vo vzťahoch bolo všetko v poriadku, nebolo by azda také naliehavé humanizovať mestá ani väzenia. Ale aj tak je podnetom na zamyslenie, že sa za príklad potreby humanizácie dáva prostredie, ktoré je výsledkom úsilia spoločnosti o vybudovanie optimálneho bývania pre všetkých. V anglickom slovníku (The Free Dictionary by Farlex) sa uvádza k termínu humanizácia synonymum „civilizácia“ s príkladom „humanizácia života vo veľkom meste“. Záber humanizácie sa tak rozširuje na celé mesto a dotýka sa nielen jeho fyzickej podstaty.

Obidva slovníky sa vo výklade významu slova humanizácia zhodujú v tom, že humanizácia (alebo potreba poľudštenia

a civilizovania) sa týka hlavne života ľudí a ich vzájomných vzťahov, ale aj mestskej zástavby (najmä sídlisk). Anglický prameň síce sídliská priamo nespomína, nie je to však dané tým, že by stavba „sídlisk“ a potreba ich adaptácie bola výlučnou záležitosťou bývalých komunistických krajín. Práve naopak, už koncom sedemdesiatych rokov minulého storočia sa spracúvali štúdie na londýnske sídliská Warwick Estate, South Kilburn, Swiss Cottage a ďalšie, s cieľom dať im mestský charakter, ľudskú mierku a identitu priestorov a paradoxne aj vyššiu hustotu zástavby pri menšom počte podlaží.

V najširšom význame slova sa humanizácia týka všetkých oblastí života spoločnosti vrátane prostredia, v ktorom sa život odohráva. Význam humanizácie mesta, alebo jeho častí, napríklad obytných štvrtí, má konkrétny obsah zúžený a znamená zlepšenie vzťahov pri spravo-

vaní územia mesta, jeho užívaní a uplatňovaní vlastníckych práv, s dosahom na zlepšenie fyzického a funkčného usporiadania priestoru. Pojmom humanizácia by sme teda nemali označovať len zmeny vo fyzickom usporiadaní priestoru bez poľudšťovania vzťahov.

Príklad Petržalka

V roku 1991 obstaral vtedajší bratislavský Útvár hlavného architekta vypracovanie koncepcie dotvorenia a humanizácie mestskej časti Petržalka desiatimi kolektívmi autorov. Po vyhodnotení návrhov boli vypracované ďalšie podrobnejšie štúdie. Kolektív architektov urbanistov z Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity spracoval urbanistickú štúdiu „Humanizácia Bratislavy – Petržalka“.

V štúdii boli, okrem iného, stanovené zásady humanizácie obytného prostredia s týmito rozhodujúcimi predpokladmi:

- participácia obyvateľov na správe obytného územia,
- privatizácia vlastníctva bytov a bytových domov.

Participácia obyvateľov na správe obytného územia vyžadovala rozčleniť obytné územie na menšie jednotky. Zmyslom členenia územia bolo vytvoriť také územné celky, s ktorými by sa obyvatelia stotožnili, ako so svojím teritóriom, za ktoré spoločne zodpovedajú, ale majú aj istú mieru samosprávnych rozhodovacích kompetencií. V urbanistickej štúdii boli vytypované prirodzené hranice, ktoré rozčlenili územie na asi pätnásť celkov, ktoré by sa mohli stať základom pre vznik samosprávnych jednotiek. Návrh bol námetom pre samosprávu a obyvateľov, aby sa vyslovili k veľkosti a vymedzeniu územných celkov. Rokovanie s obyvateľmi však nebolo úlohou štúdie.

Za ďalší rozhodujúci činiteľ humanizácie sa v štúdii považovala zmena vlastníctva bytov. V dovtedajšej forme vlastníctva bytov v bytových domoch prevládalo družstevné vlastníctvo, doplnené menším rozsahom štátneho a s minimálnym zastúpením osobného vlastníctva. V štúdii sa požadovalo uprednostniť osobné vlastníctvo, pripustiť voľný obchod s bytmi, a tým zvýšiť zodpovednosť obyvateľov za vlastnené nehnuteľnosti a azda aj za kvalitu obytného prostredia.

Súčasne sa predpokladalo, že sa v tržnej cene bytov odrazí faktor polohy v meste, a to bude podnetom pre diferenciáciu veľkostného a kvalitatívneho štandardu bytov aj v samotnom území Petržalky. V štúdii sa rátalo s umožnením nadstavieb, dostavieb a prípadne aj s demontážou niektorých panelových domov a ich nahradením novými budovami pri

zachovaní základnej urbanistickej osnovy. Novou výstavbou sa mala obohatiť škála druhov bytov napríklad výstavbou mestských vil a rodinných domov, ktoré vtedy v Petržalke chýbali.

Okrem obytného prostredia sa štúdia zaoberala aj návrhmi na dotvorenie a humanizáciu pracovného prostredia, prostredia obslužných aktivít, voľného času, prírodného prostredia a dopravných zariadení. Štúdia mala viac zaujímavých aspektov, ale zameriavať sa najmä na dopravu. Štúdia navrhovala humanizovať priestory vozidlových komunikácií ich premenou na ulice, v ktorých by spoločenská funkcia prevládala nad dopravnou. Predpokladalo sa zužovanie jazdných pruhov a na úkor dnešných vozoviek budovať parkoviská a najmä jazdné pruhy pre cyklistov. Štúdia, predvídajúc výrazné zvýšenie motorizácie, súčasne po obvode obytných blokov vo väzbe na obslužné komunikácie navrhla kapacitné parkin-garáže. Dnes sa tam presadzujú obytné budovy a problém statickej dopravy tak narastá.

V štúdii sa potvrdilo ako správne dobudovanie chýbajúcej mestskej spoločenskej triedy vedenej severojužným smerom ťažiskom územia v pokračovaní dnešnej Jantárovej cesty. Rátalo sa tu s trasou nadzemnej ľahkej rýchlodráhy a električky. Cyklistické trasy mali vytvoriť ucelený systém v celom území.

Po dvadsiatich rokoch

Rozhodujúce činitele humanizácie, participácia obyvateľov na správe územia a zmeny vlastníctva, sa v rôznej miere (ne)prejavili na poľudštení obytného prostredia.

Navrhované členenie územia na jednotky s istou mierou občianskej samosprávy sa neuskutočnilo. Samosprávne funkcie pre vyše stotisíc obyvateľov zostali centralizované. Z jedného miesta sa tak rozhoduje o každej lokálnej investičnej akcii, ktorá sa priamo dotýka niekedy len niekoľko stovák obyvateľov. Dotknutým občanom nezostáva iné ako využívanie petícií. Táto forma aktivity sa však využíva „proti niečomu“ za udržanie nezmeneného stavu, ale nie na podporu rozvoja, aj keby bol pre obyvateľov prínosom. Investori vidia v území potenciál ďalšieho možného rozvoja, obyvatelia spravidla nechcú v svojom okolí žiadne zmeny. Obidve strany stoja na opačnej strane bariéry a spor sa rieši v prospech toho, kto má väčšiu silu.

Existujú však aj príklady občianskej iniciatívy zameranej „za niečo“, ktoré dosiahli pozitívny výsledok. Ihriská na Jasovskej a Bzovíkovej ulici sú ukážkou výsledku

úspešnej spolupráce občanov (najmä občanov) a samosprávy. Na týchto ihriskách napočítame naraz aj sto detí a rodičov. Petržalka teda neodumiera.

Vzťahy súvisiace so správou územia sa teda nepodarilo zásadne zmeniť a humanizovať zapojením občanov do procesov tvorby prostredia. Zmeny vo vlastníctve boli však zásadné a významne zasiahli do humanizácie prostredia. Prijatím zákona o vlastníctve bytov a nebytových priestorov v roku 1993 sa spustil proces prevodu bytov do osobného vlastníctva. Obyvatelia sa stali vlastníckymi bytov a prevzali zodpovednosť za prevádzku a údržbu bytových domov. V mnohých bytových domoch sa podarilo odstrániť anonymitu a výrazne zlepšiť kvalitu vnútorných spoločných priestorov. Uvedená štúdia skúmala aj potenciál parteru domov pre spolyfunkčnenie prostredia a pre komunitné funkcie. Na zmenách fasád bytových domov sa výrazne prejavilo zatepľovanie spojené s farebným riešením. Tu však treba konštatovať, že menej by bolo viac a ukazuje sa, že aj humanizácia má svoje hranice a niekde je tej „človečiny“ až priveľa. V mnohých prípadoch by bolo prínosom menej „ľudskosti“ a viacej odbornosti. Podobne aj povoľovanie využívania verejného priestoru musí mať svoje pravidlá.

Vlastníctvo bytov výrazne zmenilo predpoklady pre prípadné búranie panelových domov, ktoré sa v obmedzenom rozsahu v štúdii pripúšťalo. Prevod bytov z vlastníctva obcí sa uskutočnil za prístupnú cenu a následne cena vyskočila na trhovú hodnotu. To znamená, že pre väčšinu obyvateľov sa byt stal často najväčšou materiálnou hodnotou, ktorú vlastní, a tým je dané, že búranie nepri-chádza do úvahy.

Následky reštitúcií

Zmena vlastníctva sa netýka len bytového fondu, ale aj pozemkov. Pri prevode bytov do vlastníctva obyvateľov sa spravidla neriešila zmena vlastníctva pozemkov a ak, tak len pozemku zastavaného domom. Pozemky súvisiace s bytovými domami zostali vo vlastníctve obce. Bezprostredné okolie bytových domov tak zostáva v správe úradov s obmedzenou možnosťou participácie obyvateľov na ich správe a zlepšovaní užívania.

Obyvatelia Petržalky (ale aj iných sídlisk) sa veľmi dotýkajú aj ďalšie zmeny vlastníctva pozemkov. Na viacerých miestach obyvatelia s hrôzou zisťujú, že pozemky, ktoré sú súčasťou ich obytného prostredia, sa zrazu záhadne stali súkromným vlastníctvom neznámych osôb, ktoré ich chcú využiť na zástavbu. Rozpor

s doterajším využívaním pozemku ich ni jako netrápi, zaujíma ich len zisk z predaja novovybudovaných bytov. Za záhadnými prevodmi vlastníctva pozemkov sú reštitúcie, ktorými sa mali zmieriňovať krivdy spôsobené násilným znárodňovaním po nástupe komunistov k moci. Subjekty zodpovedné za reštitúcie však zrejme nezaujíma, že odstraňovaním starých krívd páchajú krivdy nové, alebo to považujú za prirodzený kontinuálny cyklus odstraňovania a páchania krívd.

V obytnom prostredí Petržalky pribudli nové bytové domy, väčšinou však nie sú obohatením škály rôznych druhov domov (chýbajú napríklad v štúdii navrhované mestské vily) a pri novej výstavbe ide skôr o kvantitu a kvalita prostredia sa výraznejšie nemení alebo sa aj zhoršuje. Aj v prípadoch vyššej architektonickej kvality absentuje koncepčný vzťah k verejnému priestoru. Prínosom k obohateniu rôznosti foriem obytného prostredia by mohla byť výstavba rodinných domov na južnom okraji zastavaného územia Petržalky (Slnečnice, získali cenu časopisu ARCH 2013).

V humanizácii verejných komunikačných koridorov sa výraznejšie nepokročilo, úspešným príkladom je verejné priestranstvo v časti Dvory V s názvom Petržalské korzo, na ktorom je vydarený architektonický súbor Gercenova (viď článok Regenerácia Petržalky).

Centrálna spoločenská os celej Petržalky (Jantárová cesta), ktorú štúdiá odporúčala dobudovať, sa stále nerealizovala. Jej príprava po rôznych zmenách takzvaného nosného systému (VAL, TEN-T) narazila na odpor časti obyvateľov, ktorí proti tomu, aby sa centrum Petržalky ako prirodzené ťažisko vyššej mestskosti dobudovalo, neváhajú bojovať aj prostriedkami na hrane etiky. Obyvateľom sú kladené sugestívne otázky s vopred známymi odpoveďami typu: „Chcete namiesto parku štvorpruhovú komunikáciu?“

Absencia profesionality

Aj v tomto prípade sa ukazuje, že kompetentní činitelia ani občianski aktivisti neovládajú metódy plánovania s participáciou obyvateľov, ale aj to, že právo vyjadrovať sa musí byť spojené s nesením zodpovednosti za správu a rozvoj územia. Napokon situácia je obrazom toho, ako územné plánovanie v určitých prípadoch neplní svoju úlohu. To podľa mňa potvrdzuje fakt, že sa začalo s prípravou budovania električkovej trasy v Petržalke bez vyriešenia usporiadania celého verejného priestranstva, ktorého má byť električka súčasťou. Pozornosť sa venovala

verejnému obstarávaniu koľajovej trate Šafárikovo nám. – Janíkov dvor vrátane prestavby Starého mosta. Po ohlasoch obyvateľov a odborníkov mesto vypísalo urbanistickú súťaž. Možno dúfať, že sa podarí víťazný návrh premeniť na realitu.

K obohateniu ľudského rozmeru Petržalky prispela výstavba sakrálnych objektov. Ku cti autorov konceptu Petržalky slúži, že zachovali predvojnový kostol architekta V. Karfíka, ktorý dnes výrazne prispieva ku kvalite spomínaného petržalského korza. Nové kostoly sú však, žiaľ, zatiaľ prevažne solitérmi bez účinného zapojenia do humanizácie priestorov. Výnimkou je malé námestie, ktoré vzniklo pri evanjelickom chráme na Znievskej ulici.

Príklad Bardejov

Výstavba obytných komplexov s použitím veľkoplošnej prefabrikácie poznačila prakticky všetky mestá na Slovensku, nevynímajúc ani historicky najcennejší ako je Bardejov. Až k hraniciam historického jadra sa priblížila výstavba sídliska Obrancov mieru. Hlavná ulica sídliska – Komenského priamo smeruje k južnej strane hlavného historického námestia.

Mestský úrad v Bardejove vypísal v roku 1996 verejnú urbanisticko-architektonickú súťaž na zhodnotenie možnosti dostavby sídliska Obrancov mieru. Víťazný návrh autorov J. Komrska, M. Olejár, M. Samová a M. Lenárt sa stal podkladom pre územný plán zóny a ten schválilo mestské zastupiteľstvo v máji 1997 s vymedzením času platnosti do roku 2010. Snahou autorov bolo dosiahnuť zmiernenie kontrastu medzi proporciou priestorov a siluetou prevažne ošempodlažnej zástavby v sídlisku a zástavbou historického jadra. Územný plán stanovil podmienky na dostavby a nadstavby strešných podlaží s možným nárastom bytov z necelých tri a pol tisíc bytov na takmer štyritisíc, za podmienky vybudovania podzemných garáží. Monofunkčný charakter sídliska mal byť obohatený o priestory podnikateľských aktivít a vybavenosti. Verejné priestranstvá sa mali rozvíjať popri hlavnej kompozičnej osi (Komenského ulica) a v nadväzujúcom námestí. Vozovka Komenského ulice bola navrhnutá so smerovým rozdelením a zúžením jazdných pruhov, v uličnom priestore s ľudskou mierkou by mal byť chodec menej ohrozovaný motorovými vozidlami. Priehľady Komenského ulicou zachovávajú optický kontakt s historickými dominantami.

V súlade s územným plánom sa realizovalo len minimum dostavieb a strešných nadstavieb a najviditeľnejšou zmenou je rozdelenie hlavnej ulice zeleným pásom.

Dostavba budov formujúcich verejné priestranstvá, hlavnú ulicu a námestie sa zatiaľ neuskutočnila. V jednom prípade sa podnikateľ uchádzal o povolenie dostavby na Komenského ulici v súlade s územným plánom, ale neuspel, ne získal súhlas suseda. A čas platnosti územného plánu veľmi rýchlo vypršal.

Možno len dúfať, že urbanistická koncepcia územného plánu sa bude naplňať v ďalšom období aj napriek formálnemu ukončeniu platnosti, alebo sa nájde dostatok vôle na prehodnotenie a inováciu pôvodnej urbanistickej koncepcie.

Ako humanizovať

Na príklade z Petržalky a Bardejova možno vidieť niekoľko podnetov pre poľudšťovanie prostredia v meste. Najprv si však treba pripomenúť zvláštnosť vymedzenia pôsobnosti územného plánovania. Územné plánovanie je súčasťou komunálnej politiky pri správe zvereného územia a hranice jeho pôsobenia v tejto sfére nie sú vždy jasne viditeľné. Napríklad participácia obyvateľov pri plánovaní je takou „cezhraničnou“ záležitosťou. Po druhé je treba vziať do úvahy, že humanizácia prostredia úzko súvisí s humanizáciou procesov jeho tvorby, možno teda hovoriť o humanizácii (alebo civilizácii) územného plánovania. A napokon príklady potvrdzujú, že humanizácia prostredia nie je možná bez poľudšťovania vzťahov medzi obyvateľmi.

K humanizácii územného plánovania a poľudšteniu mestských obytných štvrtí by mohlo prispieť:

1. Urbanistická koncepcia usporiadania územia by sa mala hľadať verejnou ideovou urbanisticko-architektonickou súťažou (ojedinelý príklad Bardejov). A už v tejto fáze by sa malo začať s niektorou vhodnou metódou participatívneho plánovania a výsledky zahrnúť do koncepcie. Urbanistická koncepcia by mala byť už pred spracovaním regulačnej časti územného plánu zóny verejne známa a pokiaľ možno všeobecne prijatá.
2. Treba odmietnuť mýtus, že územný plán zóny je potrebný len tam, kde sa ráta s rozsiahlou novou výstavbou, a že je teda plánom výstavby a jeho platnosť sa skončí uskutočnením výstavby alebo v stanovenom čase. Práve naopak, je potrebný a s dlhodobjšou platnosťou aj pre stabilizované územia, inak stabilita nemá žiadnu oporu.

Civilizovaný územný plán zóny stanovuje pravidlá užívania a aj regulačnú možnosť výstavby na jednotlivých pozemkoch a platí dovtedy, kým sa neprijme nová urbanistická koncepcia



Petržalka – vklad kvality novej architektúry kontrastuje s bezkonceptnosťou verejného priestoru.



Detské ihriská vybudované na podnet občianskej iniciatívy. Majú prevádzkový poriadok vydaný starostom, jeho dodržiavanie kontrolujú občania.



Štúdiá humanizácie Petržalky (autori J. Komrska, D. Kaliská, B. Kováč, A. Sopirová, S. Bašová, E. Nagy, M. Dudášová, P. Stec, Š. Kundrát, 1991).

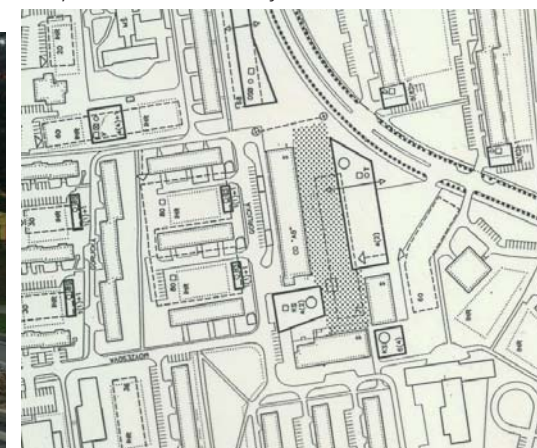


Zahusťovanie sídliska zástavbou, ktorá neprináša zjemnenie mierky (Bratislava – Lúky VII).

Bardejov, Komenského ulica. Územný plán navrhol humanizovať ulicu aj obostavaním malopodlažnou zástavbou, zrealizoval sa len deliaci zelený pás, pohľad z juhozápadu.



Bardejov – sídlisko Obrancov mieru. Detail z regulačného výkresu územného plánu zóny. J. Komrska, M. Olejár, 1997.



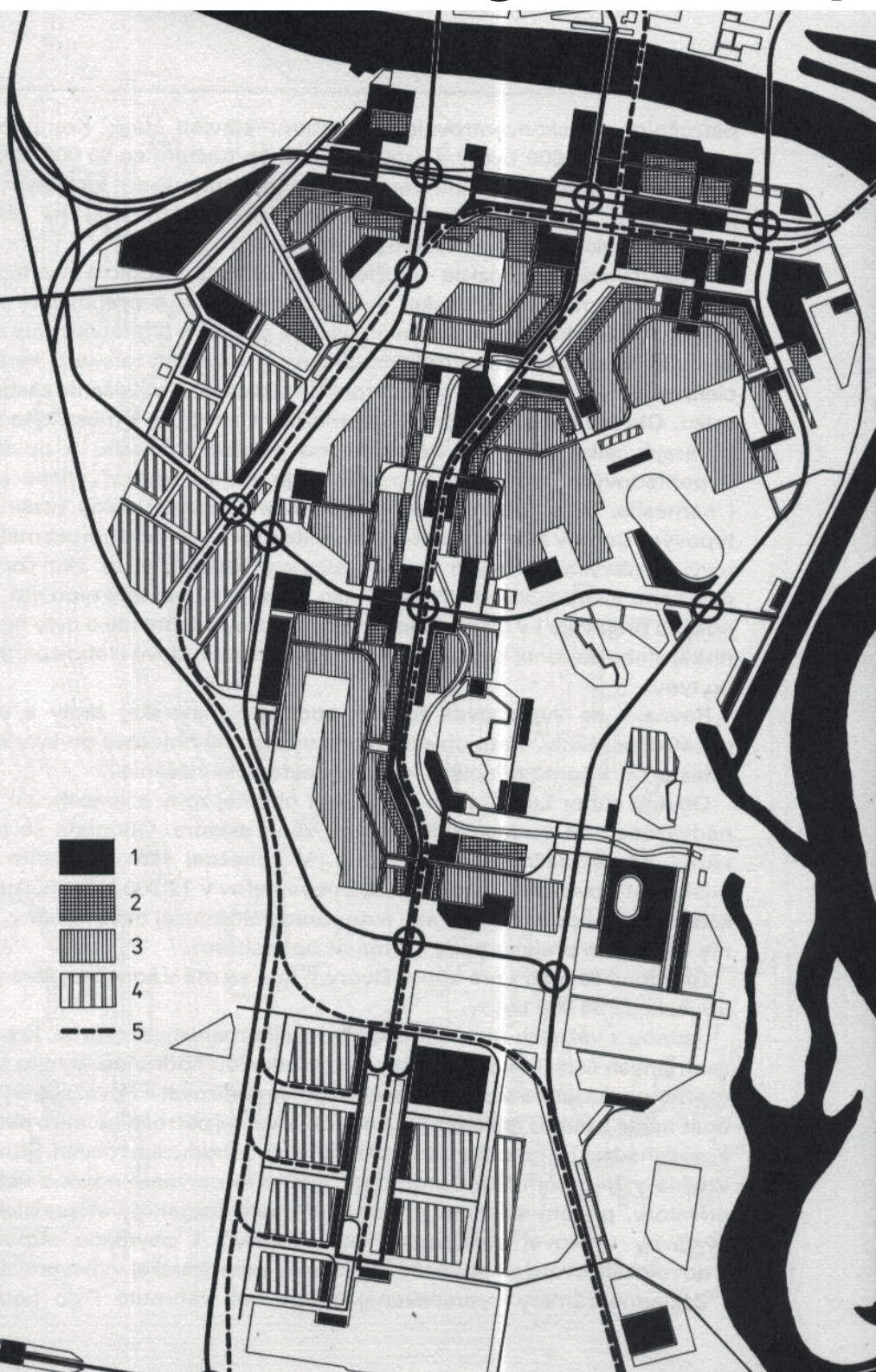
a neschváli nový plán. Platí to podobne ako pre každý iný zákon, alebo legislatívne pravidlo. Žiadne územie v meste a ani žiadne sídlisko by nemalo byť bez primeranej regulácie. Individuálne partiálne zahusťovacie vstupy do sídlisk v rozpore s pôvodnou koncepciou ich autorov sú nehumánne a mali by byť legislatívne neprípustné.

Okrem negatívnych príkladov, nerešpektovania urbanistickej koncepcie, môžeme uviesť aj príklad pozitívny, hoci nie zo sídliska. Do štruktúry zástavby Bratislavy sa z novej zástavby vari najlepšie zapojila štvrť Eurovea, v ktorej vznikli nové verejné priestory, ulice, námestie a nábrežie. Málokto vie, že urbanistická koncepcia jej verejných priestorov vznikla viac ako dvadsať rokov pred výstavbou, pri súťaži na nové divadlo. Autori divadla Bauer, Kusý, Paňák súčasne s komponovaním divadla vytvorili urbanistickú koncepciu celej nábrežnej štvrte. Koncepcia sa premietla do jednoduchého regulačného plánu. Írsky developer komplexu Eurovea mohol úspešne namietat právnu neúčinnosť („komunistickej“) regulácie. Našťastie prišiel s noblesou úcty k urbanistickej koncepcii a civilizovaným spôsobom zrealizoval svoj zámer. Verejné priestranstvá vyformované dnes vo fyzickej podobe sa s malými odchýlkami zhodujú s ideou autorov divadla.

3. Rozšírenie osobného vlastníctva bytov aj na pozemky priliehajúce k bytovým domom, podielové vlastníctvo primeranej časti územia, môže tiež prispieť k humanizácii prostredia. V niektorých prípadoch prevodu bytov, napríklad v bratislavskom Starom Meste, sa do vlastníctva obyvateľov dostal aj spoločný pozemok a možno to hodnotiť pozitívne. Treba však zvážiť aj možné riziká. Samozrejme musí byť, že akákoľvek zmena vo vymedzení pozemkov musí byť schválená v územnom pláne zóny. V každom prípade to platí pre nešťastné reštitúcie. Parcelovanie „voľných“ plôch, pridelovanie a zastavovanie pozemkov v zastavanom území bez schváleného územného plánu zóny je prejavom barbarstva – opaku humanizácie.

Na záver pripomeňme, že v škandinávskych krajinách sa stále používajú na výstavbu bytov technológie veľkoplošnej prefabrikácie podobné ako na našich sídliskách. Naše obytné komplexy sú spôsobilé na postupnú humanizáciu a ich masové odstraňovanie a nahrádzanie novou výstavbou nie je v súčasnosti potrebné.

Vízie Petržalskej mestskej triedy



Mgr. Peter Szalay, PhD.,
SAV, Ústav stavebníctva a architektúry
Foto: archív autora

Je len málo urbanistických celkov či mestských častí, ktoré by boli v slovenskom prostredí také známe a spomínané, ako je Petržalka. Stala sa emblematickým pojmom pre výstavbu takzvaných panelových sídlisk a celkovo symbolom hromadnej bytovej výstavby na Slovensku v období socializmu.

Za necelých 30 rokov realizácie tohto obytného celku bolo postavených 49 829 bytov, v ktorých v súčasnosti býva 111 778 obyvateľov. Aj vďaka týmto faktom možno konštatovať, že napriek množstvu negatívnych konotácií je Petržalka v mnohých smeroch dodnes neprekonanou urbanisticko-architektonickou realizáciou v rámci bývalého Československa a výnimočným príkladom hromadnej bytovej výstavby v širšom medzinárodnom kontexte.

Hlavné mesto – nové impulzy

Prvého januára 1969 sa Bratislava stala hlavným mestom Slovenskej socialistickej republiky. Federalizácia Československa bola jedinou z demokratizačných reforiem plánovaných Dubčekovskou politikou garnitúrou, ktorá sa zrealizovala po okupácii našej krajiny Varšavskými vojskami. V tomto politickom akte možno vidieť jeden zo spôsobov, akým sa nová „normalizačná“ vláda pokúsila utlmiť nepokoj a odpor, ktorý vrel v spoločnosti po zmarení Pražskej jari.^(a) Na Slovensku táto reforma naozaj priniesla krátkodobé uspokojenie aj pre viaceré intelektuálne špičky, a to nielen vďaka samotnému politickému rozhodnutiu, ale aj vďaka

zámeru ekonomicky masívne podporiť práve bratislavský kraj ako nové centrum federálneho Slovenska^(b).

Väčšiu samostatnosť Slovenska privítali aj mnohí domáci architekti, ktorí museli zápasiť s neustálou finančnou, ale aj rozhodovacou závislosťou od pražského centra. Svoje vízie entuziasticky obrátili na prestavbu hlavného mesta – Bratislavy, čo výstižne ilustruje štúdia Emila Belluša: Základné otázky urbanistického rozvoja Bratislavy v časopise Architektúra a urbanizmus z roku 1970. Nestor slovenskej modernej architektúry s nadšením písal o vyhlásení Bratislavy za hlavné mesto federálneho štátu SSR: „Tak sa dostávame znovu do polohy budovateľa staronového mesta skokom novej kvality,“ s optikou typickou pre modernistické myslenie ďalej dodáva, že bude nutné určiť správnu „diagnózu“ geografických podmienok hlavného mesta tak, aby mohlo byť naplánované na „ďalšie desaťročia až stáročia“. V tejto optimistickej perspektíve sa ako hlavný priestor slobodnej tvorby nového mesta, a to nielen podľa Belluša, stal práve priestor Petržalky.^(c)

Skok novej kvality

Medzinárodná súťaž na Petržalku z roku 1967, ktorá predstavila širokú paletu možností budovať mesto „skokom novej kvality“, tak po určitom útlme dostala opäť reálnejšie kontúry. Už predseda poroty petržalskej súťaže, britský urbanista Arthur Ling po vyhlásení výsledkov predpokladal, že „V piatich ocenených návrhoch je príliš mnoho jednotlivých myšlienok, než aby bolo možné jeden z návrhov vybrať. Bude treba zostaviť špeciálny projektívny kolektív, ktorý bude musieť urobiť syntézu z niekoľkých návrhov.“^(d)

Tento úlohy sa zhostili dve inštitúcie. Útvar hlavného architekta Bratislavy pod vedením Jána Stellera a Stavoprojekt Bratislava ako hlavná projektová organizácia mesta. Práve oni vo veľkej miere rozhodli o základnej koncepcii, ale aj o realizácii Petržalky ako najnovšej a najľudnatejšej mestskej štvrti Bratislavy. Vďaka zmenej politickej situácii však už neprišlo k uskutočneniu nasledujúcich medzinárodných súťaží na jednotlivé okrsky či významné objekty, ako si to predstavoval A. Ling či vtedajší primátor mesta architekt Milan Hladký. Realizačné urbanistické projekty, ako aj väčšina jednotlivých stavieb Petržalky boli dielom jediného tvorivého tímu Bratislavského Stavoprojektu pod vedením architektov Jozefa Chovanca a Stanislava Talaša.

Syntéza myšlienok zo súťaže na takzvaný Južný sektor Bratislavy, na ktorej Chovanec s Talašom od roku 1971 pracovali,

Z polohy Petržalky oproti centru mesta vyplýva celkom jednoznačne podmienka dať tomuto mestskému sektoru výrazne mestský charakter. Jedným z prostriedkov, ako dosiahnuť pôsobenie mesta ako celku, je vytvorenie mestských tried, na ktorých bude sústredené všetko to, čo k mestu takej veľkosti, ako je Bratislava, patrí.

Stanislav Talaš³

reflektuje predovšetkým odmietnutie „pravouhlých a schematických“⁽²⁾ urbanistických foriem, pričom architekti experimentovali s vtedy populárnym organickým tvarovaním cestnej infraštruktúry, ako aj hmôt jednotlivých blokov. Každý z piatich víťazných projektov tento princíp vizualizoval v trochu odlišnej forme. Určitá meandrovitosť dnešnej štruktúry Petržalky môže pripomínať návrh tokijských architektov, nízka hustota zastavanej plochy, rozvoľnosť a snaha o vytváranie akýchsi polouzatvorených štruktúr zas azda vychádza z návrhu olomouckých architektov vedených Karlom Typovským.

Jasné východisko prijatia myšlienok zo súťaže pri príprave realizačných plánov Petržalky, možno vidieť predovšetkým pri riešení centra nového okrsku. Chovanec s Talašom poňali riešenie jadra ako mestskú triedu, lineárnu severojužnú os, ktorá mala smerovať stredom územia Petržalky od nábrežia Dunaja v mieste dnešného mosta Apollo na juh, teda podobne ako to v súťaži navrhol bratislavský kolektív T. Alexy, J. Kavan a F. Trnkus.

Mestská trieda

Predseda súťažnej poroty A. Ling patril k zakladajúcim členom skupiny MARS

(Modern Architectural Research Group), britskej odnoži Medzinárodného združenia architektov CIAM (Congrès internationaux d'architecture moderne), ktorá patrila k najradikálnejším presadzovateľom modernizmu v medzinárodnom meradle, boli to „jezuiti novej viery“⁽⁴⁾ v architektúre a predovšetkým v urbanizme. Vplyv ich najvýznamnejšieho diela Aténskej charty prekonal aj železnú oponu a v znamení tohto „evanjelia“ sa niesla aj výstavba povojnovej Bratislavy.⁽⁵⁾ Rozhodnutie a argumentácia poroty medzinárodnej súťaže na Petržalku v určitej miere naznačovali obrat od prvých povojnových rokov, keď sa Aténska charta stala jedným z urbanistických zákonov po celom svete.

Rôzne názory na dopravu

Prehodnotenie konceptu mesta na dopravnej osi, ako ho poznáme z avantgardných vízií medzivojnových architektov založeného na kulte motorizmu⁽⁶⁾, napadli po vojne práve členovia skupiny MARS a ich rozkol v rámci medzinárodnej diskusie sa jasne prejavil na ôsmom kongrese CIAM v ich domacom prostredí v Londýne roku 1951.⁽⁷⁾ Ťažiskom diskusie sa stalo mestské jadro, pričom práve problematika dopravy, ktorú sa architekti z MARS group snažili vytesniť z centra, ako naznačuje aj ich vyjadrenie „autá môžu prísť a parkovať na okraji jadra, ale nemajú ho križovať.“⁽⁶⁾ Takýto koncept bol v jasnom protiklade so zásadami Aténskej charty, segregácia motorovej dopravy a peších je v tomto dokumente chápaná ako spôsob, akým umožniť paralelné fungovanie oboch druhov dopravy bez ich nehygienického stretnutia, britská skupina však už na začiatku 50. rokov minulého storočia anticipovala diskusie, ktoré sa rozvinuli až o dekády neskôr ako problematika peších zón či verejného priestoru.

Určitý ideový obrat naznačuje aj reakcia poroty na už spomínaný súťažný návrh architektov Alexyho, Trnkusa a Kavana, ktorý azda najviac ovplyvnil formovanie vízie petržalskej mestskej triedy. Súťažná porota vyhodnotila, že „konceptia uspokojivo vyjadruje individualitu nového obvodu i jeho vzťah k jestvujúcemu mestu.“ Kriticky sa však postavila k architektonickému riešeniu severojužnej osi „lebo dominantu štruktúry vytvára príliš násilným spôsobom, čím narušuje krajinný obraz i meander vodného toku. Riešenie dopravného systému je komplikované a nákladné najmä pre zapustenie motorickej dopravy pod úroveň terénu.“⁽⁷⁾

Chovancov a Talašov návrh hlavnej Petržalskej triedy reflektoval túto kritiku a pri jej sformovaní prihliadali na daný terén, ktorým bolo regulované koryto Chorvát-

Neskoršia UŠ rozšírená o lokality Lúky, Zdroj: Zalčík, T., Dulla, M.: Slovenská architektúra 1976-80, VEDA vydavateľstvo SAV, 1982, str. 49

skeho ramena. Dopravnú komunikáciu, na ktorú nabaľovali obchodné a spoločenské funkcie celomestského charakteru, formovali tak, aby čiastočne sledovala rameno, ktorého funkcia bola plánovaná predovšetkým ako regulátor spodných vôd Petržalky. Ich koncepcia dopravy však ďalej vychádzala z tohto nákladného variantu. Dôležitým faktorom pri rozhodovaní o riešení mestskej triedy však bola vo veľkej miere práve analýza ďalšieho rozvoja MHD v Bratislave, ktorú vypracovali odborníci na Útvare dopravného inžinierstva Bratislavy (ÚDI)^(a). Výsledky preukázali, že bude výhodnejšie postaviť v Bratislave mestskú rýchlodráhu, ktorá by bola efektívnejšia, ako zaviesť bežnú električkovú dopravu do Petržalky cez dva nové mosty. Uprednostnením výstavby rýchlodráhy tak bol potvrdený variant, ktorý vychádzal z výstavby jednej hlavnej osi či mestskej triedy, ktorá mala prebiehať jadrom Petržalky a tvoriť jej dopravnú chrbticu. Viera v Aténsku chartu nebola narušená.

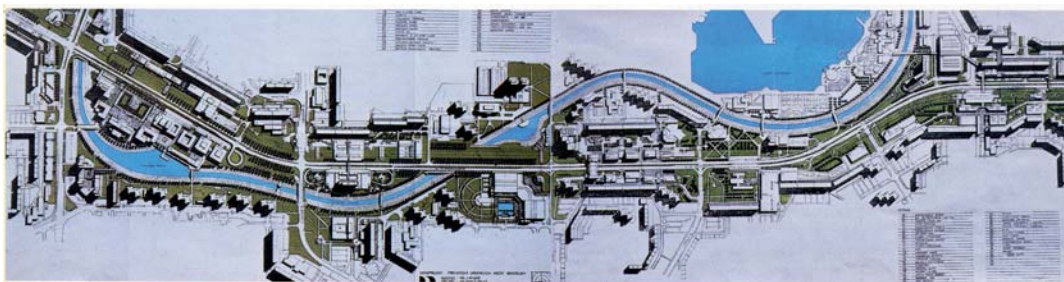
Vízie lineárneho centra

V rámci prípravných projektových fáz na začiatku 70. rokov minulého storočia architekti navrhli jeden z najzaujímavejších futuristických projektov, ktoré na Slovensku vznikli. Nebola to jednoznačná utópia s nádychom ironie a kritiky, aké poznáme z diel skupiny VAL^(b), skôr to boli vízie postupnej evolúcie nového mestského centra. Architekti predpokladali, že jadro mestskej triedy tvorené dopravnou tepnou sa bude v priebehu rokov postupne prebudovávať, podľa toho ako budú stúpať naše technické aj ekonomické možnosti. V priečnom reze mestskou triedou z roku 1972 publikovanom vo viacerých periodikách⁸, Chovanec s Talašom rozkreslili vývoj petržalského centra do troch časových etáp, 1980, 1990 a magický rok 2000. Evolúcia Petržalskej dopravy sa mala rozvíjať od klasikej električky, ako ju poznáme dnes a akéhosi cargo systému zásobovania v roku 1980 až k automatickej rýchlodráhe a mobilným chodníkom či osobnej doprave v silovom poli v roku 2000.

Rez hlavnou mestskou triedou v roku 1980 nám v podstate ukazuje dobový pohľad na urabnistické riešenie centra, teda riešenie stretu chodcov s automobilovou a verejnou dopravou, vo forme vertikálnej segregácie. Ak sme ešte v prvej polovici 60. rokov 20. storočia sledovali trend horizontálneho oddeľovania dopravy pri výstavbe sídlisk, ako je napríklad bratislavský Ružinov, na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov sa upustilo od tohto spôsobu plánovania organizácie dopravy. Architekti sa vracali k väčšej koncentracii alebo dobovým jazykom intenzifikácii



Model Petržalky, autori J. Chovanec, S.Talaš, Stavoprojekt, 1971. Zdroj. Stavoprojekt Bratislava 1949 – 1989. Zost. P. Mrázek, J. Skala, Bratislava Alfa, 1989, nestr.



Pravobrežná trasa rýchlodráhy, dopravno-urbanistická štúdia, J. Červenko, V. Frič, P. Jakubec, Š. Mačai, 1987. Zdroj: Stavoprojekt Bratislava 1949 – 1989. Zost. P. Mrázek, J. Skala, Bratislava Alfa, 1989, nestr.

zástavby,⁹ jedným z významných trendov sa stalo vertikálne vrstvenie dopravných funkcií. Verejný priestor sa v týchto koncepciách dostáva nad zem, na autonómne terasy a kaskády, ktoré preklenujú dopravnú infraštruktúru a ukrývajú nutné zásobovacie zázemia pre obchodné a spoločenské objekty.⁽ⁱ⁾

Predstavy o kaskádovom a terasovom riešení verejného priestoru centrálnych obytných častí ilustruje aj ďalší rozpracovaný projekt centra Petržalskej štvrte Starý háj s „predstavaným vybavením“, od S. Talaša z roku 1975, ktorý mal byť realizovaný rovnako ako hlavná mestská trieda v zovretí doskových domov chodbového typu, so skeletovou konštrukciou „UNIVEKS“ a kombinovaného skeletopanelového systému dánskej licencie BA – NKS – S.¹⁰ Tieto domy mali byť „mestotvornými komponentmi“, kde na prvých 2 až 3 dolných neobytných podlažiach mala byť predovšetkým občianska vybavenosť. Prízemie tejto „obalovej zástavby“ pri hlavných triedach malo byť určené pre parkovanie a zásobovanie a až nad ním sa mali rozprestierať pešie terasy.^(d) Dnešné miestne nazývané „terasové domy“ sú po konštrukčnej, ako i funkčnej stránke

oklieštenou realizáciou týchto konceptov a poukazujú predovšetkým na ekonomické limity realizovať plnohodnotný projekt nového mesta v takom krátkom časovom horizonte.

Fragment veľkého konceptu

O tom, že spomínaná prvá etapa vývoja z analyzovanej kresby hlavnej mestskej triedy nie je len utopickým či vizionárskym plánom, ale bola realizovateľným projektom, svedčia stavby, ktoré sa čiastočne podarilo zrealizovať. Tým najrozsiahlejším a akiste aj najzaujímavejším projektom vertikálnej segregácie dopravy, ktorý bol fragmentálne zrealizovaný, je stavba Viacúčelového výstavného zariadenia dnes známeho pod názvom Incheba na pravom brehu Dunaja. Jeho autor Vl. Dedeček navrhoval v rokoch 1974 až 1990 výstavisko a kultúrnospoločenské centrum, ktoré sa malo rozprestierať na ohromnej kaskádovitej terase, ktorá nielen že preklentovala rušný bratislavský obchvat na Einsteinovej ulici, ale v jej prejazdnych útrobách malo fungovať zásobovacie zázemie pre celý areál. Terasy mali byť pešou zónou a zároveň vstupnými priestormi do výstavných a spoločenských hál.^(k)

Dedečkov projekt výstaviska je vlastne jediným realizovaným fragmentom pravobrežného centra Bratislavy, ktoré bolo plánované od konca 60. rokov 20. storočia, a na ktorý mala nadviazať severojužná mestská trieda. Nekoncepčná výstavba nových výstavných pavilónov v 90. rokoch minulého storočia narušila jeho logiku, terasy sa stali samoúčelnými vyzdvihnutými plochami nad terén bez možnosti využitia ich potenciálu ako poloverejného priestoru, ktorý mal preklenúť bariéru diaľnice medzi sídliskom Petržalka a nábrežným priestorom so spoločenskou a rekreačnou funkciou.

Návrat na zem

Dostavba mnohých monumentálnych architektonických projektov, akým bolo aj Viacúčelové výstavné zariadenie, ktorých výstavba sa začala už v období šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia¹¹ sa zdala byť v poslednej dekáde socialistického režimu stále v nedohľadne. Dezilúzia z devalvácie pôvodne plánovaného projektu a oneskorený nástup postmoderných myšlienok výraznejšie zasiahli do formovania výstavby Petržalky až v 80. rokoch 20. storočia.

Výstavba mestskej časti predovšetkým jej občianskeho vybavenia a jej hlavnej mestskej triedy „meškala za bytovou výstavbou“^(l), ako sa často kritizovalo v masových, ako aj odborných periodikách. Jedným zo svetlých príkladov realizovania občianskej vybavenosti v rámci sídliska bola stavba kultúrneho a obchodného centra Ovsíšte dokončená v roku 1983. Dielo architektov S. Talaša a J. Lenča v prvku premostenia hlavnej cesty v sebe nesie čosi z filozofie vertikálnej segregácie dopravy, ktorú sme analyzovali v úvodných projektoch Hlavnej mestskej triedy. Umiestnenie v prostredí, snaha o vytvorenie určitého polouzavretého námestia, či architektonické stvárnenie niektorých prvkov však už naznačuje príklon k novým postmoderným tendenciám práce s lokálnymi špecifikami.

Monumentálny koncept hlavnej mestskej triedy sa aj v odborných kruhoch stále viac dostával do sféry fantastických vízií. Inžinierska projekcia samotnej dopravnej tepny prebiehala len čiastočne zároveň s víziami architektov a urbanistov, avšak viac s pragmatickým prístupom.

Rýchlodráha sa už od roku 1974 stala chrbtovou kosťou nového centra, dopravní inžinieri odvtedy v spolupráci s českými a sovietskymi odborníkmi celé desaťrocie pripravovali a čakali na schválenie celkového konceptu stavby.^(m) Až v roku 1984 začal Dopravoprojekt Bratislava pracovať na konkrétnej projekcii rýchlodráhy a v roku

1988 sa začalo aj s jej výstavbou. Nepodarilo sa však postaviť z tohto projektu temer nič. Začalo sa síce už s povrchovým hĺbením tunela a postavila sa „Prevádzková základňa – INPAKO“ na Muchovom námestí, niekoľko zariadení stavenísk a zostavalo sa depo v Janíkovom dvore.⁽ⁿ⁾ V roku 1990 boli práce pozastavené.^(o)

Architektúra teda opäť ostala len vo forme plánov, ktoré koncepčne pripravil Stavoprojekt Bratislava v roku 1987 v kolektíve J. Červenko, V. Frič, P. Jakubec a Š. Mačai, ktorých návrh naznačuje návrat na zem. Zo zachovaných reprodukcí¹² možno vidieť snahu po vytváraní uzavretejších priestorov v kontexte rozvoľneného urbanizmu a snahu o budovanie námestí s pešími zónami v kontakte s hlavnou dopravnou tepnou a podzemnou rýchlodráhou.

Architektúra staníc rýchlodráhy

Konkrétnu projekciu rýchlodráhy a jej staníc však nevykonával Stavoprojekt Bratislava, ale Projektový ústav dopravných stavieb Hlavného mesta SSR Bratislavy. Ten na konci osemdesiatych rokov 20. storočia vypracoval kompletnú projektovú dokumentáciu k celej petržalskej trase a v jej intenciaciach sa aj v roku 1988 začala stavať. Hlavným inžinierom projektu bol J. Hýbal, za architektonickú stránku zodpovedala architektka A. Mudrochová, s teamom ďalších architektov z bratislavského Dopravoprojektu. Na príklade stanice Lúky juh, teda konečnej stanice rýchlodráhy pred depom v Janíkovom dvore sa výstižne ukazuje, ako zásadne odlišne pristupovali architekti k plánovaniu týchto stavieb. Formálny jazyk, ktorý si architektky A. Mudrochová a M. Urbánková zvolili, už jasne ukazuje ich postmoderné východiská nielen v jednotlivých prvkoch, akými sú napríklad sedlové strechy staničných budov, ale aj celkový komornosť, s akou vstupovali do rozsiahlych priestranstiev petržalskej urbánnej štruktúry.^(p)

Ich projekt ukazuje vo svojej podstate určitú bezradnosť, ako ďalej pristupovať k navrhovaniu v tomto prostredí, ako humanizovať ohromné plochy rozvoľnenej urbanistickej štruktúry. Táto bezradnosť a neujasnenosť názorov autorít na riešenie petržalskej hlavnej mestskej triedy sa stala charakteristickou pre celé obdobie plánovania po páde socializmu v Československu. Množstvo vypracovaných projektov a ich alternatív, ktoré vznikli za tieto dve desaťročia, by azda aj prekonal to, čo bolo vytvorené od medzinárodnej súťaže z roku 1967. Charakteristickým sa však nestalo len kvantitatívne množstvo týchto plánov, ale predovšetkým obrat na čisto inžiniersku prácu, a zabudlo sa na

to, že pôvodným cieľom nebolo vytvoriť dopravnú tepnu, ale vytvoriť mestské centrum tejto štvrte, dať Petržalke jej „srdce“.

— Poznámky

- Ústavný zákon o federácii z 27. októbra 1968 mal byť decentralizačným aktom v rámci krajiny, no nakoniec sa stal len formálnym riešením. „Aj federalizácia sa stala obeťou normalizácie“ KOVAČ Dušan: Dejiny Slovenska, Praha, nakladateľství Lidové Noviny, 1998, s. 298.
- Na XIV zjazde KSČ v máji roku 1971 bola Bratislava spolu so Severo- a Stredočeským krajom zaradená k územiám s preferovanou investičnou výstavbou v ČSSR. Podľa: KODONOVÁ Miloslava: Aké bude južné mesto bratislavské? Bratislava 1, 1974, č. 2, s. 8.
- „Diagnóza“ pôvodnej obce Petržalky bola už od začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia určená ako nezdravá – spomínali sa predovšetkým nevyhovujúci stavebný fond obce, či zlé zásobovanie pitnou vodou. Zaujímavým dokladom životného prostredia obce Petržalky možno vidieť napríklad v dokumentárnom filme „Druhý breh“ z roku 1968, réžia Juraj Plítek, Československá televízia Bratislava, Filmový archív RTVS, evidenčné číslo: IDEC: 650-2600-1363-0000.
- Artur Ling sa takto vyjadril vo svojom príspevku na Stretnutí urbanistov v rámci IX. Svetového kongresu UIA v Bratislave, ktorý bol akýmsi vyvrcholením súťaže na Petržalku. Ako sám povedal, nie sú to závery poroty ale myšlienky jeho samotného. Podľa LIZOŇ Peter: IX. Svetový kongres UIA – Stretnutie urbanistov v Bratislave. Architektúra a urbanizmus 2, 1968, č. 1, s. 80.
- Stačí spomenúť myšlienky sovietskych konštruktivistov, Le Corbusiera a radu ďalších architektov, K téme modernizmu a doprav pozri napríklad. Petr Vorlík (ed.) Praha, Fakulta architektury ČVUT, Výzkumné centrum průmyslového dědictví 2013, 126 s.
- Stanoviská britskej odozve boli formulované v publikácii, ktorá z kongresu vznikla pod názvom The Heart of the City: Towards the Humanisation of Urban Life. Ohľadne diskusii v rámci organizácii CIAM pozri napríklad DOMHARDT Konstanze Sylva: The Heart of the City. Die Stadt in den transatlantischen Debatten der CIAM 1933-1951, Zurich, GTA Verlag, 2012, 421 s.
- Národný výbor Bratislava uložil roku 1971 ÚDI vypracovať „Návrh ďalšieho rozvoja MHD v hl. m. SSR Bratislave“, ktorý mal byť do 30. 12. 1974 odovzdaný Národnej rade SSR. In: Interný materiál Metro as, vypracoval Ing. Malodí 2011, s. 1.
- Skupinu VAL, tvorili výtvarník Alexander Mlynářík a architekti Viera Mecková a Ľudovít Kupkovič. Viac o ich prácach pozri: KUPKOVIČ, Ľ., MECKOVÁ, V., MLYNÁŘÍK, A.: VAL cesty a aspekty zajtrajška. Katalóg k výstave VAL, Žilina, EXPRES print 1995, 158 s.
- Populárnym predobrazom týchto koncepcií bolo sídlisko La Miraille pri Toulouse, ktoré navrhoval Georg Candilis Andre Josice a Steve Woods v roku 1961, a bol realizovaný vyše jedného desaťročia.
- Autorom koncepcie týchto polyfunkčných domov bol Emil Vician a kolketívTALAŠ Stanislav: Desať rokov realizácie Petržalky. Projekt 26, 1984, č. 4 – 5.
- Neskôr tu Dedeček navrhoval aj Zimný štadión (ktorý by iste vyriešil diskusie o rekonstrukcii ZŠ O.Nepelu pre MS v hokeji 2011). Viac o projekte: SZALAY Peter: Architekt Vladimír Dedeček. Architektúra & urbanizmus 39, 2005, č. 3-4, s. 142 – 144.
- Charakteristický výrok uvádzaný v masových ale aj odborných periodikách napríklad aj v článku o výstavbe Petržalky. TALAŠ Stanislav: Desať rokov realizácie Petržalky. Projekt 26, 1984, č. 4 - 5, s. 61.
- Určenie trasy ktorá mala spojiť nové mestské súbory v Petržalke s centrálnou mestskou oblasťou v roku 1977 schvalovali sovietskí odborníci. Na základe objednávky investora (Investing Bratislava) vypracoval Interprojekt Praha „Štúdiu variantného výškového riešenia trasy rýchlodráhy v oblasti Petržalky“ (04/1979), tá bola schválená v roku 1981, pričom sa rozhodlo že sa má rozpracovať ďalej zapustený variant rýchlodráhy a trasu treba viesť tesne nad hladinou spodnej vody. V roku 1983 bola problematika prechodu rýchlodráhy cez Dunaj aktualizovaná Útvárom dopravného inžinierstva hl. m. SSR Bratislavy a bola vypracovaná „Porovnávací štúdiu prechodu rýchlodráhy cez Dunaj“ v troch variantách pričom sa mesto rozhodlo pre variant prechodu tunelom pod Dunajom. In: Interný materiál Metro as, vypracoval Ing. Malodí 2011, s. 1-2.
- Ešte v roku 1989 skrátili rozpočet na výstavbu o 2,2 miliardy, kvôli čomu bolo opäť prepracovaný projekt rýchlodráhy na polozapustený, ktorý bol schválený schvaľovacím protokolom RE DPB č.j. 600/248/TIN-89 s rozpočtovým nákladom 519 mil. Kčs. In: Interný materiál Metro as, vypracoval Ing. Malodí 2011, s. 2.
- Hlavným argumentom bola nutnosť prehodnotenia dodávateľa vlakových vozidiel ktoré mali byť pôvodne sovietske vozidlá EČs. In: Interný materiál Metro as, Zhmurte výsledkov štúdie uskutočiteľnosti, 2013, autor Ing. Miroslav Lelek.
- Stanica mala byť umiestnená v priestore dnešnej Jantárovej a Jasovskej cesty.

Ing.arch. Katarína Boháčová, PhD.,
STU v Bratislave, Fakulta architektúry
Foto: archív autora

Dôsledkom chybných politických rozhodnutí sa územie bývalej obce Petržalka za relatívne krátke obdobie dvadsiatich rokov zastavalo monofunkčnou zástavbou panelových bytových domov s minimálnou občianskou vybavenosťou. Takto hendikepované veľkoplošné sídlisko získalo na dlhé obdobie veľmi negatívny imidž najväčšej nocľahárne na území bývalého Československa. Tento fakt mal za následok, že po roku 1989 v konkurenčnom boji o prilákanie nových obyvateľov sídlisko Petržalka ťažko konkurovalo iným mestským častiam.



Vnútrobloky sú verejne prístupné priamo z korza, napriek tomu vyvolávajú pocit intímnosti.

Regenerácia Petržalky

Pre zvrátenie tohto negatívneho vnímania Petržalky bolo potrebné zrealizovať experiment, ktorý by naštartoval jej pozitívne vnímanie. Takým experimentom sa javila potreba vloženia objektu, respektíve súboru objektov inej mierky a architektonickej kvality, ktoré by vytvorili polyfunkčné prostredie a kvalitný verejný priestor s ambíciou stať sa lokálnym centrom. Na začiatku väčšiny obdobných investičných zámerov stojí verejná správa, ktorá je motivovaná tlakom obyvateľov a voličov zlepšovať prostredie, v ktorom prežívajú väčšinu svojho života. V tomto prípade prišiel za zástupcami mestskej samosprávy architekt Ľubomír Boháč, aby ich presvedčil o potrebe realizácie expe-

perimentu, ktorý by okrem regenerácie existujúcej zástavby priniesol novú kvalitu urbánneho prostredia. Tá by následne pritiahla náročnejšiu vrstvu obyvateľstva a zamedzila by jej odlev do iných mestských častí.

Začiatok projektu

Pri výbere lokality pre realizáciu takéhoto experimentu zavážili výhody, ktoré mohla Petržalka ponúknuť, ako bola dobrá dopravná dostupnosť, pešie napojenie na Staré Mesto a blízkosť k pracovným a oddychovým aktivitám.

Zámerom urbanisticko-architektonického konceptu bolo komplexne regenerovať vybrané územie v obvode Dvory 4 (lokalita Gercenova). Bolo rozhodnuté zohľadniť sociologické, psychologické a demografické požiadavky

na fungovanie plánovanej výstavby – budúceho mestského prostredia.

Cieľom projektu bol taký vklad novej štruktúry, ktorý v prípade úspešnosti mal byť vzorom a katalyzátorom humanizácie a regenerácie veľkoplošného sídliska Petržalka.

J. Hrůza popisuje regeneráciu ako náročnú a komplexnú činnosť. „Súčasnou regeneráciou je i riešenie dopravy, regulácia prístupu nákladnej dopravy, vytvorenie peších priestorov a, samozrejme, náročná časť rekonštrukcie inžinierskych sietí a zariadení.“¹

Požiadavka na regeneráciu existujúceho územia bola otestovaná súborom nástrojov, ako bolo navrhnutie lineárnej osi pešej zóny, blokovej zástavby obytných domov s použitím mierky Starého Mesta, vnútroblokových priestorov prístupných verejnosti, integrovanej občianskej vybavenosti v parteroch objektov a podobne.

Realizáciou ťažiskového verejného priestoru pešej zóny – Petržalského korza – začínajúceho pri medzinárodnej železničnej stanici Petržalka, tiahnucej sa cez výstavno-kongresový areál Incheba a Most SNP až do Starého Mesta vznikla pre obyvateľov tohto územia pridaná hodnota oddychovo-relaxačného a kontaktného priestoru. Vybudovaná pešia zóna sa stala silným prvkom identity tejto časti Petržalky.

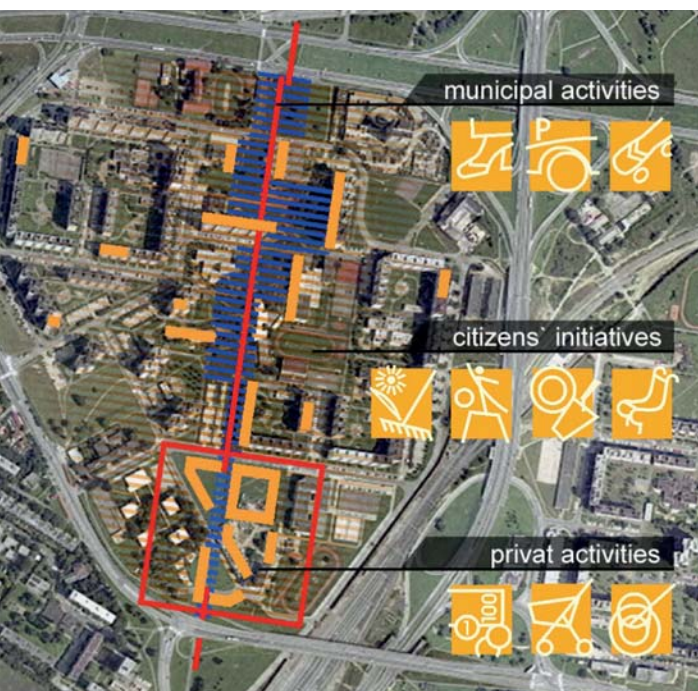
Dôležitým partnerom procesu regenerácie vybraného územia Dvory 4 bola spolupráca s mestskou časťou Petržalka. Táto vyčlenila vo svojom rozpočte finančné prostriedky na projektovú prípravu pešej zóny Petržalského korza a na 5-percentné spolufinancovanie projektu hrazeného zo zdrojov Európskej únie. Po získaní stavebného povolenia mestská časť Petržalka požiadala Európsku úniu o nenávratné finančné prostriedky z predstupového fondu Phare, ktoré sa jej vďaka presvedčivej koncepcii a dobre pripravenému projektu podarilo získať.

Počiatková fáza projektu regenerácie územia Dvory 4 sa začala v roku 2003 realizáciou pešej zóny a vybudovaním infraštruktúry pre budúcu výstavbu polyfunkčného centra. Investícia mestskej časti do vybudovania lineárneho verejného priestoru Petržalského korza bola spúšťacím mechanizmom pre vstup nových investícií do územia.

Po skolaudovaní verejnej investície, Petržalského korza, došlo k zvýšeniu bonity územia, ktoré sa stalo mimoriadne atraktívnym pre súkromných investorov, ktorí pristúpili k realizácii sústavy piatich polyfunkčných byto-



Peší ťah „Petržalské korzo“ v priechode obytnou zónou Gerčanova vo väzbe na blokovú zástavbu.



Na nezastavaných plochách územia dotknutých pešou zónou boli navrhnuté polyfunkčné bytové objekty s integrovanou vybavenosťou obchodov a služieb vrátane podzemných garáží. Objekty boli navrhnuté tak, aby vytvárali uzatvorenú blokovú zástavbu s mierkou odvodenou od blokovej zástavby Starého Mesta. Piktogramy znázorňujú rozmiestnenie aktivít korza.



Bezbariérový peší priechod korza cez cestnú komunikáciu akcentovaný okrem štandardného vodorovného značenia aj zmenou povrchu vozovky a stĺpkami.



Architektonický portál vstupu do mikrozóny Gerčanova od železničnej stanice Petržalka naznačuje zmenu charakteru prostredia, ktorá očakáva návštevníka po jeho prechode.



Parter domov tvorí obchodná vybavenosť a služby, arkády dávajú priestor príjemný užívateľský pocit, k dokonalosti absentujú len lavičky a výtvarné dielo.

vých objektov známych pod názvom „Centrum Gerčanova“. Postupne sa postavilo 330 bytov v skladbe – 3 % jednoizbových bytov, 37 % dvojizbových, 43 % trojizbových, 17 % štvorizbových. V parteri objektov bolo umiestnených 40 prevádzok obchodu a služieb, ktoré sú situované v dotyku s pešou zónou alebo verejne prístupnými vnútroblokovými priestormi.

Dobudovaním 2. fázy projektu – Centrum Gerčanova došlo k ukončeniu plánovaného experimentu regenerácie urbanistickej štruktúry obytného okrsku Dvory 4.

Zhodnotenie s odstupom času

S odstupom skoro 5 rokov od ukončenia experimentu regenerácie územia v danom urbanistickom okrsku je možné pristúpiť k zhodnoteniu tejto aktivity a bilancovaniu jej pozitív, respektíve nedostatkov.

Podľa autora projektu pešej zóny chýba realizácia dotvorenia drobnou

architektúrou a umeleckými dielami. V projekte bolo začlenené libreto výtvorného dotvorenia pešej zóny, podľa ktorého mala byť táto dotvorená systémom verejných súťaží. Žiaľ, aj napriek viacnásobnému ubezpečeniu komunálnych politikov, že pešia zóna bude doplnená umeleckými dielami a drobnou architektúrou v zmysle libreta, k tomu zatiaľ neprišlo. Treba vysloviť nádej, že v blízkej budúcnosti ešte dôjde k hodnotnému dotvoreniu pešej zóny vhodným výtvorným a úžitkovým umením.

B. Kováč tieto skutočnosti potvrdzuje v recenzii na Petržalské korzo, kde okrem iného uviedol „Mobilár – lavičky, fontánka na pitie, výtvarné dielo a podobne, to tiež do priestoru korza určite patrí. Takýto vhodne koordinovaný počin investorov by určite priestoru pomohol tak, aby sme mohli hovoriť o prostredí.“²

Potenciál pre dotvorenie tohto priestoru tu jednoznačne existuje. Via-

ceré mikropriestory, ktoré sú súčasťou pešej zóny je možné aktivizovať rozličnými formami mestských intervencií či už dočasných alebo trvalých charakteru. Vzniká tu priestor aj pre občiansku iniciatívu, ktorá sa formou súčasných urbanistických metód placemakingu a participatívneho plánovania môže výrazne podieľať na dotváraní verejného priestoru. Predstava o priestore môže byť u každého iná, dôležitá je však jeho využiteľnosť. Inšpiráciou môže byť aj príklad riešenia pešej zóny Prags Bulleward v Kodani. Projekt ukazuje na rozsahom malé a jednoduché riešenia, ktoré môžu oživiť lineárny peší ťah.³

Inšpirácia

Experiment regenerácie vybraného územia potvrdil predpoklad, že ľudia majú záujem žiť v kompaktnom prostredí s vysokým podielom vybavenosti. Ukázalo sa, že relatívne hustá štruktúra, ktorá je taká typická

aj pre zástavbu Starého Mesta, obyvateľom Centra Gerčanova neprekáža, ale naopak, prijali ju veľmi pozitívne. Zástavba vytvára urbanistické priestory s ľudskou mierkou podporujúcou sociálnu interakciu. Obyvatelia pochopili, že štandard ich bývania sa nezačína vstupom do ich bytu ani do ich domu, ale vstupom do ich obytnej zóny, čo bolo nosnou ideou autorov projektu.

Pozitívny a edukatívny dosah revitalizácie začína byť viditeľný aj na objektoch okolitej pôvodnej zástavby, ktoré boli inšpirované novo vnesenou kvalitou do územia a snažia sa o rekonštrukciu svojich domov a úpravu priľahlých verejných priestorov.

Na základe experimentu modelového riešenia revitalizácie územia Dvory 4 autor projektu Ľ. Boháč uvádza niektoré zovšeobecnenia aktivít, ktoré by mohli byť aplikovateľné pri revitalizácii ďalších obytných zón a skupín v Petržalk.⁴ Ide najmä o tieto aktivity:

- vstupná analýza riešeného a dotknutých území, hľadanie ťažiskových bodov v území prepojitelných lineárnou osou, ktorá bude iniciovať počiatok revitalizačného procesu v území,
- spolupráca so samosprávou na vybudovaní verejných inžinierskych a dopravných stavieb, vyhládavanie a využívanie potenciálnych podporných fondov Európskej únie,
- usmerňovanie privátnych investorov zaujímajúcich sa o výstavbu v revitalizovanej zóne,
- usmerňovanie vlastníkov existujúcich bytových domov k zvyšovaniu úrovne bývania, rekonštrukciou a revitalizáciou objektov,
- vytváranie spoločenského tlaku obyvateľov a samosprávy mestskej časti na vlastníkov a správcov nebytových objektov, aby udržiavali nehnuteľnosti v dobrom stavebnotechnickom stave vrátane údržby vonkajších fasád a vonkajších plôch,

- aktivovanie občianskych iniciatív pre zveľaďovanie verejných priestranstiev v spolupráci so samosprávou mestskej časti.

Pri poslednej návšteve Centra Gerčanova, ktorá súvisela s prípravou článku, boli oslovení náhodní obyvatelia tejto zóny s otázkou, ako hodnotia svoje obytné prostredie. Vo všeobecnosti boli všetky odpovede hodnotené ako pozitívne, pričom vyzdvihovali najmä komplexnosť prostredia, ľudskú mierku, pocit bezpečia a príjemnej atmosféry v samotnom súbore. Jeden z respondentov konštatoval, že keď vstupuje do Centra Gerčanova, má pocit, akoby vstupoval do mesta na sídlisku. Dnes s odstupom skoro jedného desaťročia od začatia projektu regenerácie časti okrsku Dvory 4 sa potvrdila jeho životaschopnosť a ako možný príklad nasledovania pre ďalšie časti sídliska (ale aj iných sídlisk na Slovensku) s cieľom komplexnej regenerácie a humanizácie mestskej časti Bratislava – Petržalka.

TÉMA: SILA GENIA LOCI

16 – 19 Obraz miest

- Norberg-Schultz, Christian: Genius loci, Academy editions, London 1981, ISBN 978-80-7363-303-5
- Lynch, K.: Imageof The City, 1960, MIT Press, ISBN 0 262 62001 4

20 – 21 Identita Košíc

- Košice 2013, Európske hlavné mesto kultúry, http://www.kosice2013.sk/o-nas/co-je-ehmk/, http://www.kosice2013.sk/o-nas/projekt-kosice-interface-2013/, 30.11.2013
- Bacová, A.: Kulturpark, Košice, In: Arch 10/2013 Architektúra a voľný čas, ISSN 1335-3268
- Bacová, A.: Zerozero: Bol to krst ohňom Zerozero, In.: Arch 10/2013 Architektúra a voľný čas, ISSN 1335-3268
- Belanská, D.: SPOTs: Výmenníky premieňajú život na košíckých sídliskách, In.: Fórum architektúry 5/2013, ISSN 1336-0264
- Krcho, J.: Cassovar Košice AK Závodný, In.: Arch 01-02/13 Impulzy pre mesto, ISSN 1335-3268
- Vallo, M., Sadovský, O.: Nová Terasa, 1. Etapa obytného komplexu Nová Terasa, In.: http://www.vallosadovsky.sk/, 30.11.2013

22 – 23 Transformácia Bratislavy

- Moravčíková, H.: Bratislava; mesto bez vlastností? In.: Architektúra a urbanizmus 1-2/2010, CS ISSN 044 8680
- Siebert, M., Talaš, R. : Urbanistická štúdia Kamenné námestie, Dopracovaná verzia na základe stanoviska Hl. mesta SR Bratislava, r. 2013, In.: http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=700000&id=11039386&p1=11050343
- Piffí, A.: Zápas o Bratislavský hrad, denník 1948 – 1972, Marenčin PT, spol. s r.o. 2007, ISBN 978-80-89218-40-0
- Moravčíková, H.: Monumentalita v slovenskej architektúre šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia, totalitné, národné, veľké a abstraktné, In.: Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku, Slovart spol. s r.o., Bratislava 2013, ISBN 978-80-556-1056-6
- Kováč, B.: Vysoké budovy z hľadiska rozvoja Bratislavy. In.: Eurostav 3/2008, ISSN 1335-1249

24 – 27 Regionalizmus v architektúre

- Friedrich Achleitner, Region, ein Konstrukt? Regionalismus, eine Pleite?, Birkhäuser Verlag, Basel 1997, preklad Anita Peľánová
- Kenneth Frampton, Critical Regionalism: Modern Architecture and Cultural Identity, Modern Architecture – A Critical History, Thames and Hudson, Londýn a New York 1985
- Kenneth Frampton, Critical Regionalism: Modern Architecture and Cultural Identity, Modern Architecture – A Critical History, Thames and Hudson, Londýn a New York 1985

28 – 31 Genius loci a krajinárska tvorba

- Cilek, Václav, 2005: Krajiny vnitřní a vnější. Dokořán. ISBN 80-7363-042-7
- Day, Christopher, 2004: Duch a místo. ERA. ISBN 80-86517-95-0
- Eľko, Ivan, 2013: Krajina, sídla, identita a odcudzenie. CD-Zborník z konferencie ZUUPS “Land-Urbia 2013”. ISBN: 978-80-88757-78-8

32 – 35 Krajina hraníc a križovatiek

- Jencks, Ch.: Architecture Today, Vyd. Harry N. Abrams, New York, 1988 ISBN 0-8109-1883-8

Ďalšia použitá literatúra v príspevku:

- Kováč, Dušan: Dejiny Slovenska, Nakladateľství Lidové noviny, Praha, 1998
- Krivošová, Janka: Slovenská ľudová architektúra, TRIO Publishing, Bratislava 2012
- Norberg-Schulz, Christian: Genius loci, Odeon, Praha 1994

36 – 39 Sociopriestorový rozmer genia loci

- Howard Becker i Harry Elmer Barnes, 1964, Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii, Cześć Pierwsza, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 246-247
- Paweł Rybicki, 1972, Społeczeństwo miejskie, PWN, Warszawa, s. 30-31
- Norberg-Schulz, Christian, 2010, Genius loci. Krajina, místo, architektura, DoKořán, Praha, s. 18
- Norberg-Schulz, Christian, 2010, Genius loci. Krajina, místo, architektura, DoKořán, Praha, s. 77-78

TÉMA: DEDIČSTVO SÍDLISK

44 – 49 Slovenské začiatky

- Norberg-Schulz, Christian: Genius loci, Odeon Praha 1994, ISBN80-207-0241-5, str. 5
- Moravčíková, H., Szalay, P., Topolčanská, M., Dulla, M., Ščepánová, S., Haberlandová, K., Toscherová, S.: Bratislava atlas sídlisk – vitajte v panelstory, str. 32, Slovart 2011, ISBN 978-80-556—0478-7
- Kusý, M. : Architektúra na Slovensku 1945 – 1975, Pallas Bratislava 19875, 94-207-76
- Stuchlý, M.: experimentálne modelové riešenie ÚPN-Z Zvolen Západ 2E, In: Urbanita 32/33/1981 , str.80
- Mokriš, R.: Míľniky košického urbanizmu, str. 9, Projekt Revue slovenskej architektúry 3/4/2012
- Kroll, L.: Wiederbelebungsversuche, In: Werk, Bauen + Wohnen, 6/1982, str. 26

50 – 51 Špecifiká Bratislavy

- Moravčíková, H., Szalay, P., Topolčanská, M., Dulla, M., Ščepánová, S., Haberlandová, K., Toscherová, S.: Bratislava atlas sídlisk – vitajte v panelstory, Slovart 2011, ISBN 978-80-556—0478-7
- http://www.staremapy.sk/c/BA/Petrzalka/1950/ ; dňa 10.11.2013
- http://www.bratislava.sk/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=700000&id_ktg=11006637&archiv=0&p1=11050343; dňa 10.11.2013

56 – 61 Urbanistické súťaže na Slovensku

- GROSS, K.: Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava – Petržalka, Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, Bratislava, 1969, str. 11
- GROSS, K.: Medzinárodná urbanistická súťaž Bratislava – Petržalka, Vydavateľstvo Slovenského fondu výtvarných umení, Bratislava, 1969, str. 12
- ALEXY, T. – laureát Ceny Emila Belluša, O živote a diele, Príloha k časopisu Projekt 5/2001, revue slovenskej architektúry, Spolok architektov Slovenska, 2001, str. VII
- ALEXY, T.: Obytný obvod Trnava – Hlboká, Československý architekt, časopis Svazu architektů ČSR, ročník XXI, číslo 6/1975, str. 6
- LASOVSKÝ, J.: Mnghotvárné obytné prostředí, Československý architekt, časopis Svazu architektů ČSR, ročník XXI, číslo 6/1975, str. 6
- MICHALEC, I.: Urbanisticko-architektonické riešenie regionálneho centra Banská Bystrica-Zvolen, vydala Alfa, Vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava, 1981, str. 200

Ďalšia použitá literatúra v príspevku:

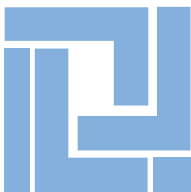
- ALEXY, T., ANTAL, J., KAVAN, J., TRNKUS, F.: Trnava – Hlboká, Nová vetva zo starého kmeňa, Projekt, revue slovenskej architektúry, október 1974
- KUSÝ, M. : Architektúra na Slovensku 1918 – 1945, Pallas, Bratislava, 1971
- KUSÝ, M. : Architektúra na Slovensku 1945 – 1975, Pallas, Bratislava, 1976
- VODRÁŽKA, P.: Dejiny stavby miest, Vydavateľstvo Meritum, Bratislava, 2001
- ZALČÍK, T., DULLA, M. : Slovenská architektúra 1976 – 1980, SAV, Bratislava, 1982
- ZALČÍK, T.: Urbanistická tvorba obytného prostredia, Alfa, Bratislava, 1980

66 – 69 Vízie Petržalskej mestskej triedy

- BELLUŠ, Emil: základné otázky urbanistického rozvoja Bratislavy. Architektúra a urbanizmus IV, 1970, 3. s. 4
- GROSS, Kamil: Medzinárodná súťaž na „Ideovú urbanistickú štúdiu južného okrsku mesta Bratislavy“ Architektúra a urbanizmus 2, 1968, č. 1. s. 9
- Týždeň vo filme, č. 18, 1974, archív Slovenského filmového ústavu
- HALL, Peter: Cities of Tomorrow. Oxford Blackwell Publishing, 2002, s. 234
- Podrobnejšie k vplyvu Aténskej charty na výstavbu Bratislavy viď. MORAVČÍKOVÁ, Henrieta, TOPOLČANSKÁ, Maria, SZALAY, Peter etal: Bratislava – Atlas sídlisk, Slovart Bratislava, 2011, s. 32 – 38
- A Short outline of the Core 1952, s. 164, citované podľa DOMHARDT Konstanze Sylva: The Heart of the City. Die Stadt in den transatlantischen Debatten der CIAM 1933 – 1951, Zurich, GTA Verlag, 2012, s. 353
- GROSS, Kamil: Medzinárodná súťaž Bratislava – Petržalka, Bratislava, Vydavateľstvo slovenského fondu výtvarných umelcov, 1969, s. 63
- Mestský sektor Bratislava – Petržalka, zost. Ivan Dvorín, Bratislava, Investing, 1973, nečíslované; Projekt č. 6-7, 1972
- Pozri napríklad ALEXY, Tibor: K otázkam štrukturálnej premeny sídelného útvaru. Architektúra a urbanizmus 16, 1982, č. 3. s. 138 – 158
- TALÁŠ, Stanislav: Desať rokov realizácie Petržalky. Projekt 26, 1984, č. 4 – 5, s. 64
- Podrobnejšie pozri: MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Monumentalita v slovenskej architektúre šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia: totalitné, národné, veľké a abstraktné, s. 78 – 106. In: MORAVČÍKOVÁ, H., SZALAY, P., DULLA, M., TOPOLČANSKÁ, M., POTOČÁR, M. HABERLANDOVÁ, K.: Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku. Bratislava Slovart, 2013, 311 s.
- Reprodukcie sú známe z publikácie Stavoprojekt Bratislava 1949 – 1989. Zost. Pavol Mrázek, Jozef Skala, Bratislava Alfa, 1989.

70 – 73 Regenerácia Petržalky

- Hrůza, J.: Slovník soudobého urbanizmu, ODEON Praha, 1977
- KOVÁČ, B.: Dom na korze, ARCH 02/08, str. 15
- Gehl, J.: Life between buildings, Arkitektens Forlag 2010, ISBN 87-7407-360-5
- URBANITA, 2010. Verejný priestory: Bratislava: Urbion 1/2010 ISSN 0139 – 5912

 **URBANITA**